

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนา
ยุทธศาสตร์การระดมทุนเพื่อขยายโอกาสทางการศึกษาให้กับนักเรียนที่มาจากครอบครัวที่ยากจน

กรณีศึกษาชุมชนบ้านหนองหว้า ตำบลหนองขนาน อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี ได้มี
แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการศึกษา ดังนี้

1. หลักวิชาเกี่ยวกับการวิจัยและพัฒนา ทฤษฎีระบบ
2. แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research = PAR)
3. ทฤษฎีการมีส่วนร่วม
4. แนวคิดและความหมายเกี่ยวกับความยากจน
5. แนวคิดและนโยบายทางการศึกษาเกี่ยวกับการจัดสรรทุนการศึกษา
6. แนวคิดเกี่ยวกับความคิดเห็น
7. แนวคิดเกี่ยวกับชุมชน
8. บริบทชุมชนหมู่ 8 บ้านหนองหว้า
9. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

หลักวิชาเกี่ยวกับการวิจัยและพัฒนา ทฤษฎีระบบ

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้นำเอาหลักวิชายุทธศาสตร์การพัฒนาของศาสตราจารย์เจสียว
บุรีภักดิ์ (เจสียว บุรีภักดิ์, 2546 : 2-10) มาใช้ ซึ่งมีรายละเอียดต่อไปนี้

หลักการวิจัยยุทธศาสตร์การพัฒนา

การวิจัยยุทธศาสตร์การพัฒนา หมายถึง การนำเอายุทธศาสตร์การพัฒนาที่ได้มาจากการ
การค้นหาคั้งแรก และมีคุณค่าควรแก่การนำไปตรวจสอบอีกครั้งหนึ่งเพื่อให้แน่ใจว่าเป็นยุทธศาสตร์
การพัฒนาที่ใช้ได้จริง สามารถจำแนกรูปแบบของการวิจัยยุทธศาสตร์การพัฒนาได้เป็น 8 รูปแบบ
โดยที่ 5 รูปแบบแรก เป็นการวิจัยยุทธศาสตร์โดยตรง และ 3 รูปแบบหลัง เป็นการวิจัยยุทธศาสตร์
การพัฒนาโดยอ้อมหรือจะเรียกว่าเป็นการเสริมยุทธศาสตร์การพัฒนางี้ได้ ดังนี้

รูปแบบที่ 1 การวิจัยตรวจสอบยุทธศาสตร์การพัฒนา

รูปแบบที่ 2 การวิจัยปรับปรุงยุทธศาสตร์การพัฒนา

รูปแบบที่ 3 การวิจัยถ่ายโอนยุทธศาสตร์การพัฒนา

รูปแบบที่ 4 การวิจัยปรับใช้ยุทธศาสตร์การพัฒนา

รูปแบบที่ 5 การวิจัยสร้างยุทธศาสตร์การพัฒนา

รูปแบบที่ 6 การวิจัยวิเคราะห์หรือประเมินความต้องการพัฒนา

รูปแบบที่ 7 การวิจัยตรวจสอบหลักวิชาหรือทฤษฎี

รูปแบบที่ 8 การวิจัยวิเคราะห์หรือประเมินโครงการพัฒนา

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยเลือกใช้รูปแบบที่ 5 การวิจัยสร้างยุทธศาสตร์การพัฒนา ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างยุทธศาสตร์ขึ้นมาใหม่สำหรับใช้พัฒนาในประเด็นปัญหา ซึ่งไม่สามารถนำเอายุทธศาสตร์ที่มีอยู่ก่อนจากที่อื่นถ่ายโอนมาได้หรือนำมาปรับใช้ได้ การสร้างยุทธศาสตร์ใหม่ต้องอาศัยหลักวิชามาประกอบ และเมื่อสร้างเสร็จก็ต้องทำการทดลองจนเป็นที่แน่ใจ ซึ่งมีขั้นตอนการดำเนินงานดังต่อไปนี้

ขั้นที่ 1 การเลือกหน่วยท้องถิ่นที่มีปัญหาเชิงพัฒนา คือ ระบุที่ตั้งของหน่วยท้องถิ่นเพื่อระบุที่ตั้งของท้องถิ่น ระบุขอบเขตของหน่วยท้องถิ่นและลักษณะปัญหาทั่วไป

ขั้นที่ 2 การวิเคราะห์ปัญหาเชิงพัฒนา คือ สำรวจและวิเคราะห์ปัญหาของท้องถิ่นเพื่อระบุให้ได้ว่าอะไรคือปัญหาทุกขั้วอื่น อะไรคือปัญหาปัจจัย อะไรคือปัญหาสืบเนื่อง และควรแสดงด้วยแผนภาพ

ขั้นที่ 3 การระบุปัญหาเป้า คือ การเลือกประเด็นปัญหาขึ้นมาจากผลการวิเคราะห์ในขั้นที่ 2 ปัญหาเป้าหมายที่ผู้วิจัยเลือกตามที่เห็นว่าอยู่ในวิสัยจะแก้ได้ และถ้าแก้ได้แล้วจะนำความคลี่คลายมาสู่ท้องถิ่น ทำให้ปัญหาทุกขั้วอื่นน้อยลงแม้จะไม่หมดไป

ขั้นที่ 4 การสร้างยุทธศาสตร์การพัฒนา คือ การกำหนดแผนการดำเนินงานเชิงยุทธศาสตร์เพื่อแก้ปัญหาเป้าหมายมี 3 ขั้น ได้แก่

4.1 การกำหนดเป้าหมายของยุทธศาสตร์

4.2 การสร้างหน่วยระบบทำงานของยุทธศาสตร์

4.3 การจัดทรัพยากร

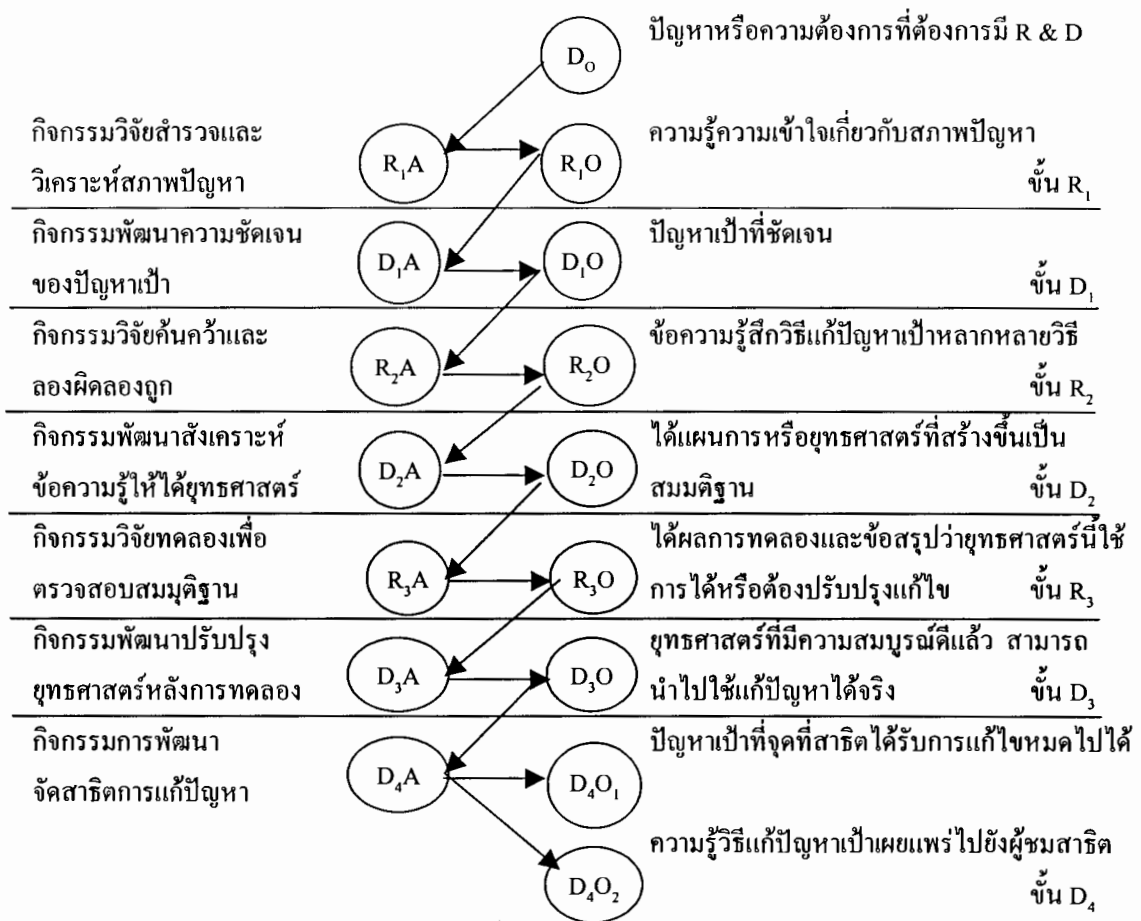
โดยในแต่ละขั้นต้องกำหนดโดยคำนึงถึงอีก 2 ขั้นข้างเคียงด้วย เพื่อให้เกิดความสอดคล้องกัน เช่น การกำหนดเป้าหมายต้องคำนึงถึงหน่วยระบบและทรัพยากร จากนั้นจึงเขียนเป็นแผนภาพยุทธศาสตร์การพัฒนาเต็มรูป โดยนำผลของขั้นที่ 2, 3 มาแสดงรวมไว้ด้วย เป็นแผนภาพยุทธศาสตร์การพัฒนาที่พร้อมจะนำไปทดลองในขั้นต่อไป

ขั้นที่ 5 การทดลองต่อไป คือ เขียนระบุว่า จะทำการทดลองใช้ยุทธศาสตร์ที่สร้างแล้วนี้ อย่างไร ใช้อะไรเป็นกลุ่มเป้าหมายการทดลอง จะเก็บข้อมูลประเด็นใด จะวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อสรุปประเด็นใด มีสมมติฐานอะไรบ้าง ฯลฯ

หลักวิชาเกี่ยวกับเทคนิคการวิจัยและพัฒนา

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้นำรูปแบบของการวิจัยและพัฒนา (Research and Development) หรือเรียกโดยย่อว่า R&D มาใช้ เป็นกระบวนการแก้ปัญหาหรือการบรรลุเป้าหมาย โดยทำการวิจัยและทำการพัฒนาควบคู่กันไปเป็นลำดับขั้นตอน ดังแสดงในภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 2.1 ลำดับขั้นตอนกระบวนการวิจัยและพัฒนายุทธศาสตร์การพัฒนา

RA = Research Activity ; RO = Research Outcome ; DA = Development Activity ;

DO = Development Outcome ; ตัวเลข = ลำดับที่ ; ลูกศร = นำไปสู่

ขั้นตอนของกระบวนการวิจัยและพัฒนา

ภาพที่ 2.1 ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้นำเอาแบบขั้นตอนของกระบวนการวิจัยและพัฒนาตามหลักวิทยาศาสตร์การพัฒน มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรีมาใช้ มีขั้นตอนดังนี้

D_0 = ขั้นการสำรวจปัญหาทุกขั้วร้อนที่เกิดขึ้น

R_1A = กิจกรรมวิจัยขั้นที่ 1 เป็นการศึกษาเชิงสำรวจวิเคราะห์ เพื่อทราบข้อมูลสภาพจริงของปัญหาทุกขั้วร้อน หรือความต้องการพัฒนา ได้ผลเป็น R_1O = ความรู้เกี่ยวกับสภาพปัญหาหรือความต้องการพัฒนา สำหรับเรื่องนั้น

D_1A = กิจกรรมพัฒนาขั้นที่ 1 เป็นการพัฒนาประเด็นความคิดโดยอาศัยข้อมูล R_1O ได้ผลเป็น D_1O ทำให้ได้ประเด็นปัญหาเป้าที่ชัดเจน สำหรับจะหาทางแก้ไขต่อไป

R_2A = กิจกรรมวิจัยขั้นที่ 2 เป็นการศึกษาเชิงสำรวจวิเคราะห์ในประเด็นปัญหาเป้า โดยเฉพาะศึกษา ทฤษฎี แนวคิด และตัวอย่างกรณีอื่นๆ อันจะช่วยให้ได้ข้อความรู้เกี่ยวกับวิธีการแก้ปัญหานั้น ได้ผลเป็น R_2O คือ ได้ข้อความรู้วิธีแก้ปัญหานั้น ซึ่งยังเป็นข้อความรู้ที่หลากหลาย

D_2A = กิจกรรมพัฒนาขั้นที่ 2 เป็นการพัฒนาวิธีการแก้ปัญหานั้น โดยสังเคราะห์มาจาก R_2O ขั้นนี้ย่อมต้องมีการเลือกวิธีที่คิดว่าดีที่สุดเท่าที่สภาพการณ์จะอำนวย ได้ผลเป็น D_2O คือ วิธีการอันชาญฉลาด สำหรับใช้แก้ปัญหานั้น หรือที่อาจเรียกว่า “ยุทธศาสตร์การพัฒนา” โดยที่ในขั้นนี้ยังเป็นสมมติฐานอยู่

R_3A = กิจกรรมวิจัยขั้นที่ 3 เป็นการวิจัยแบบทดลองเพื่อตรวจสอบว่า D_2O ใช้แก้ปัญหานั้นได้จริง ได้ผลเป็น R_3O คือ ทำให้ได้ข้อความรู้เกี่ยวกับการนำ D_2O มาใช้ ว่าใช้ได้จริงหรือไม่ มีข้อบกพร่องตรงจุดใด ถ้าพบข้อบกพร่องมากหรือใช้การไม่ได้ ต้องวนกลับไปทำ R_2A และ D_2A อีกครั้งเพื่อให้ได้ D_2O อันใหม่

D_3A = กิจกรรมพัฒนาขั้นที่ 3 เป็นการใช้ข้อความรู้ R_3O เพื่อสรุปให้ได้วิธีการ หรือยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ผ่านการทดลองแล้ว ผลเป็น D_3O ได้วิธีการพัฒนาหรือยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ผ่านการทดลองแล้ว ซึ่งอาจจะเหมือนกับ D_2O หรืออาจจะปรับปรุงขึ้นเล็กน้อย

D_4A = กิจกรรมพัฒนา ขั้นที่ 4 เป็นการจัดสาธิตวิธีใช้ D_3O ในการแก้ปัญหานั้นได้ผลเป็น D_4O_1 และ D_4O_2 คือ ตัวปัญหา ณ จุดสาธิตได้ถูกแก้ไข ผู้มาชมการสาธิตได้รับความรู้เพื่อนำไปแก้ปัญหานั้นต่อไป

ทฤษฎีระบบ (The Systems Theory)

ทฤษฎีระบบมีแนวคิดที่เชื่อว่าเอกภพแห่งนี้ (The Universe) เป็นหนึ่งหน่วยระบบ ซึ่งมีคุณสมบัติของหน่วยระบบแต่ละหน่วย คือ

1. เป็นหน่วยระบบทำงาน (Being a Working Unit) ในที่นี้ หมายความว่าหน่วยนี้มีได้อยู่หนึ่งเลย แต่เป็นหน่วยทำงานบางอย่างตามลักษณะงานที่หน่วยระบบนั้นถูกสร้างขึ้นมาเพื่อให้งาน ซึ่งลักษณะงานเหล่านี้บางอย่างมนุษย์ก็ไม่อาจรู้ได้หรือเข้าใจได้เสมอไป เช่น มนุษย์ไม่รู้ว่าเอกภพถูกสร้างขึ้นมาโดยอะไรหรือผู้ใด เพื่อให้ทำงานอะไร แต่มีบางหน่วยระบบที่มนุษย์สามารถรับรู้ได้ เช่น เรารู้ว่าคณะกรรมการสอบคัดเลือกของโรงเรียนถูกสร้างขึ้นโดยอาจารย์ใหญ่ เพื่อทำการสอบคัดเลือกนักเรียนเข้าเรียนในโรงเรียน

2. มีขอบเขต (Having Boundary) คือ มีเส้นเขตแดนล้อมรอบเนื้อที่ของหน่วยนี้ ซึ่งแบ่งแยกเนื้อที่ขอบเขตของหน่วยนี้ออกจากหน่วยอื่น ทำให้หน่วยงานอื่นๆ เหล่านั้น มีสภาพเป็น “บริบท” ของหน่วยงานนี้ เช่น ผิวหนังและปลายเส้นผมของคนเป็นแนวแบ่งเขตแดน ซึ่งแยกคนคนหนึ่งออกจากสิ่งอื่นภายนอก

3. มีผลผลิต (Having Product) หมายความว่า หน่วยระบบนี้ให้ผลผลิตบางอย่าง อันเป็นผลมาจากการทำงานของหน่วยระบบ ผลผลิตดังกล่าวอาจมีมากกว่าหนึ่งรายการก็ได้ และแต่ละรายการเมื่อหลุดออกจากหน่วยระบบแล้ว ก็จะเลื่อนไหลไปเป็นปัจจัยนำเข้าของหน่วยระบบอื่นที่เป็นบริบทของหน่วยระบบนี้ต่อไป

4. มีกระบวนการทำงาน (Having Process) คือ หน่วยระบบนี้มีกระบวนการทำงานที่มีลักษณะเป็นแบบแผนที่ชัดเจน และมีความคงที่ในห้วงเวลาหนึ่ง สามารถสังเกตได้และประเมินได้ กระบวนการทำงานนี้ คือ การที่ปัจจัยนำเข้าต่างๆ มาทำปฏิกิริยาต่อกัน จนบังเกิดเป็นผลผลิตของหน่วยระบบ กระบวนการอาจมีหลายขั้นตอน แต่ละขั้นตอนมีลักษณะเป็นหน่วยระบบในตัวเองอีกด้วย คือ มีคุณสมบัติทุกข้อของหน่วยระบบ

5. มีปัจจัยนำเข้า (Having Input) หมายความว่า หน่วยนี้รับเอาบางสิ่งบางอย่างเข้ามาในหน่วยระบบ เพื่อนำไปเข้ากระบวนการและแปลงรูปเป็นผลผลิต ปัจจัยนำเข้าเหล่านี้ได้ มาจากผลผลิตของหน่วยระบบอื่นๆ ซึ่งเป็นบริบทของหน่วยนี้ มีข้อควรสังเกตคือหน่วยระบบที่เป็นสิ่งมีชีวิตสามารถคัดเลือกปัจจัยนำเข้า แต่หน่วยระบบที่ไม่มีชีวิตจะไม่สามารถคัดเลือกปัจจัยนำเข้าได้ด้วยตัวเอง เว้นไว้แต่ได้ถูกวางเงื่อนไขหรือโปรแกรมไว้ล่วงหน้าโดยผู้สร้างหน่วยระบบนั้น กิจกรรมการคัดเลือกปัจจัยนำเข้าหรือการปรับกระบวนการภายในได้ชื่อว่าเป็นการส่งผลย้อนกลับภายใน (Internal Feedback)

6. มีบริบท (Having Context) หมายความว่า มีหน่วยระบบอื่นๆ จำนวนหนึ่งที่อยู่นอกเส้นเขตแดนของหน่วยนี้ ซึ่งให้ปัจจัยนำเข้าแก่หน่วยนี้และรับเอาผลผลิตของหน่วยนี้ หน่วยอื่นๆ เหล่านั้นเมื่อรวมกันแล้วเรียกว่าบริบทของหน่วยนี้ การที่ผลผลิตถูกส่งผ่านบริบทแล้วมีผลกระทบไปถึงปัจจัยนำเข้าขั้นต่อไป เช่นนี้ ได้ชื่อว่าเป็นการส่งผลย้อนกลับภายนอก (External Feedback)

7. มีผลย้อนกลับ (Having Feedback) คือ การที่ผลผลิตตามขั้นตอนต่างๆ จากการทำงานของหน่วยระบบถูกส่งให้มีผลกระทบถึงขั้นก่อนหน้านั้น ถ้าผลดังกล่าวถูกส่งผ่านบริบทภายนอก ได้ชื่อว่า เป็นการส่งผลย้อนกลับภายนอก (External Feedback) และถ้าเป็นการส่งผ่านภายในขอบเขตของหน่วยระบบเอง เรียกว่า การส่งผลย้อนกลับภายใน (Internal Feedback)

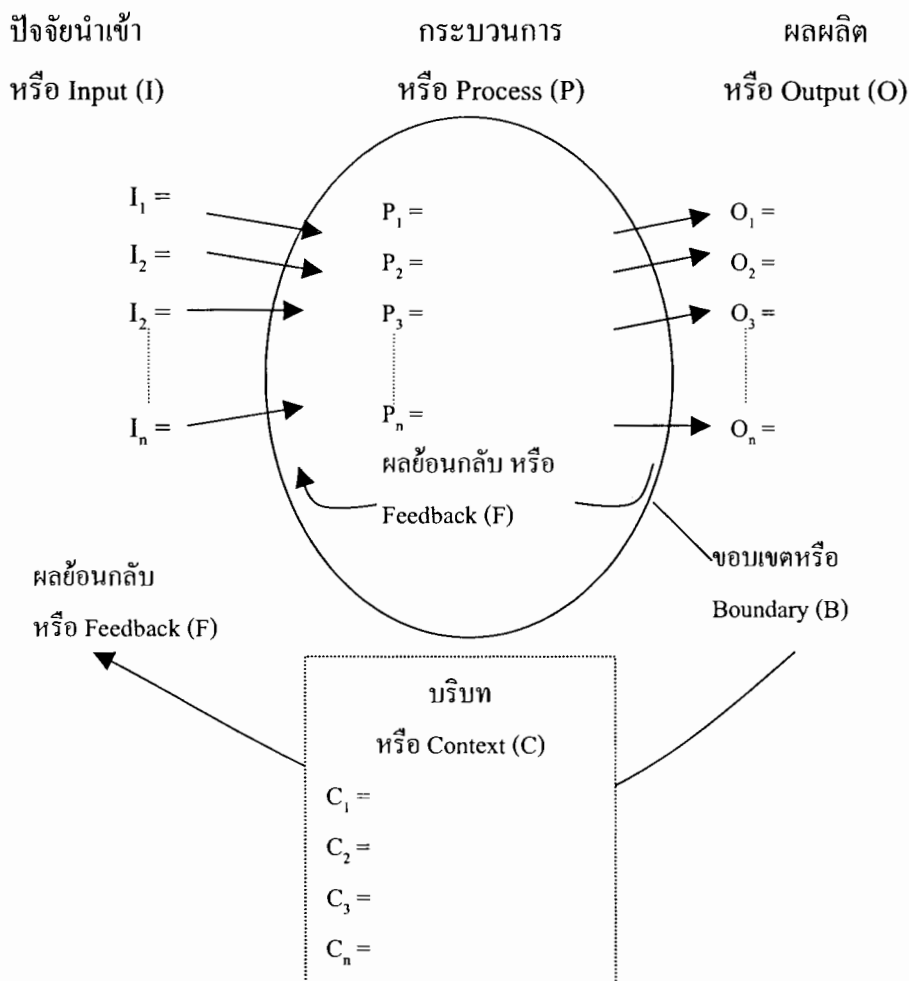
8. ประกอบขึ้นจากหน่วยย่อยระบบจำนวนหนึ่ง (Being Composed of a Number of Subsystem Unit) หมายความว่า หน่วยระบบเมื่อนำมาวิเคราะห์แยกแยะหาส่วนประกอบ จะพบว่าประกอบด้วยหน่วยย่อยๆ จำนวนหนึ่ง หน่วยย่อยระบบดังกล่าวได้แก่ปัจจัยนำเข้าแต่ละรายการ กระบวนการทำงานแต่ละรายการและผลผลิตแต่ละรายการ ซึ่งล้วน มีคุณสมบัติเป็น หน่วยระบบในตัวเองทั้งสิ้น

9. เป็นหน่วยย่อยระบบหนึ่งของหน่วยอภีระบบหนึ่ง (Being a Subsystem Unit of a Super System Unit) หมายความว่า หน่วยระบบนี้เป็นส่วนย่อยของหน่วยอภีระบบอีกหน่วยหนึ่ง ซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าหน่วยนี้ หน่วยอภีระบบดังกล่าวนอกจากประกอบขึ้นจากหน่วยย่อยระบบนี้แล้ว ยังประกอบด้วยหน่วยย่อยระบบอื่นๆ อีกจำนวนหนึ่ง หน่วยระบบที่เป็นสมาชิกหรือส่วนประกอบทั้งหลายเหล่านี้จะทำงานประสานกันเพื่อผลผลิตของแต่ละหน่วยระบบรวมกันส่งผล ให้เป็นผลผลิตรวมของหน่วยอภีระบบ

10. มีจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดบนมิติเวลา (Having Starting Point and Ending on Time Dimension) หมายความว่า หน่วยระบบนี้เกิดขึ้น ณ เวลาหนึ่งเวลาใด แล้วดำเนินไประยะเวลาหนึ่งจึงสิ้นสุดความเป็นหน่วยระบบ โดยที่บรรดาอณูระบบของหน่วยนี้แยกสลายจากกันมิได้ทำงานร่วมกันเพื่อให้เกิดผลผลิตรวมของหน่วยระบบนี้อีกต่อไป บรรดาหน่วยย่อยระบบที่แยกสลายจากกันแล้วนั้นต่างหน่วยก็ต่างแยกย้ายกันไปเป็นปัจจัยนำเข้าของหน่วยระบบอื่นๆ ในบริบทหรือในอภีระบบต่อไป

11. มีที่มาที่อยู่และที่ไป (Having Past Condition, Present Condition, and Future Condition) หมายความว่า หน่วยระบบแต่ละหน่วยย่อมก่อกำเนิดมาจากเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งก่อนหน้านี้ มาปรากฏดังในสภาพปัจจุบัน แล้วก็จะถึงเวลาในอนาคตที่เป็นไปสู่สภาพอื่น การก่อกำเนิดก็ดีการดำรงอยู่ก็ดี ตลอดจนการเป็นไปในอนาคตก็ดีล้วนมาจากการกระทำของเหตุปัจจัยที่เป็นธรรมชาติ หรือเหตุปัจจัยที่เป็นการกระทำของมนุษย์หรือทั้งสองประการผสมกัน เช่น หน่วยครอบครัวที่ถูกสร้างขึ้นโดยการกระทำของมนุษย์ แต่สัตว์เซลล์เดียวถูกสร้างขึ้นโดยการกระทำของธรรมชาติ เป็นต้น

ภาพที่ 2.2 โครงสร้างทางความคิดที่แสดงคุณสมบัติของหนึ่งหน่วยระบบทำงาน

(เฉลียว บุรีภักดิ์, 2546 : 22)

แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research = PAR)

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) หรือเรียกย่อๆ ว่า PAR เป็นการวิจัยค้นคว้าแสวงหาความรู้ตามหลักการของการวิจัยเชิงวิทยาศาสตร์ แบบเดิมๆ ต่างกัน แต่เพียงว่า PAR มีวัตถุประสงค์มุ่งไปที่การแก้ปัญหาในการพัฒนา และกำลังเป็นที่ได้รับความสนใจเป็นอย่างมากในสถานการณ์ปัจจุบัน เนื่องจากมีความสอดคล้องกับการเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็งสามารถพึ่งตนเองได้ในระดับหนึ่งเป็นแนวทางการแก้ไขปัญหา โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน (Community Based) เป็นการศึกษาที่ดำเนินไปด้วยการมีส่วนร่วมของชุมชน เน้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยและพัฒนา และการมีหุ้นส่วนในการใช้ประโยชน์ของการวิจัย

มีเป้าหมายเพื่อเป็นเครื่องมือในการพัฒนาศักยภาพของบุคคล และส่งเสริมให้บุคคลมีส่วนร่วมในการพัฒนาปรับปรุงองค์กร หน่วยงาน และชุมชนของตนเอง โดยมีผู้เกี่ยวข้องอย่างน้อย 3 ฝ่าย ได้แก่ ชาวบ้าน นักวิชาการหรือนักพัฒนา และนักวิจัย ที่ต้องร่วมงานกันอย่างจริงจัง

ลักษณะเฉพาะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือ ข้อมูลที่ได้จากการวิจัยทุกขั้นตอนเป็นสิ่งที่ชุมชนร่วมรับรู้และได้รับประโยชน์ร่วมกัน ชุมชนเป็นผู้เริ่มกำหนดปัญหาของชุมชน หาแนวทางในการแก้ปัญหา เป็นผู้ตัดสินใจและยืนยันเจตนารมณ์ที่จะแก้ปัญหาเหล่านั้น กระบวนการวิจัยจะดำเนินไปในลักษณะของการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความคิดเห็นระหว่างผู้คนในชุมชนกับผู้วิจัย ซึ่งการแลกเปลี่ยนความคิดนี้เป็นกระบวนการสังเคราะห์ที่มีลักษณะเป็นวิภาษวิธี ชุมชนจะค่อยๆ พัฒนาศักยภาพในการแก้ไขปัญหาของชุมชน เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง ซึ่งการวิจัยแบบนี้ จะทำให้ได้ข้อมูลที่มีความชัดเจนสะท้อนความคิด ความต้องการและแบบแผนการดำเนินชีวิตของชุมชน ผลของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะทำให้เกิดแนวคิดใหม่ของการพัฒนาเป็นการพัฒนาในลักษณะที่เน้นประชาชนเป็นศูนย์กลางของการดำเนินงาน ลักษณะจากล่างขึ้นบนหรือที่เรียกว่า Bottom – Up Approach โดยการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีปรัชญา แนวคิด ระเบียบวิธี วัตถุประสงค์ เป้าหมาย และวิธีการที่สำคัญ ดังนี้

กมล สุคประเสริฐ (2540 : 9) กล่าวถึง การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หรือ PAR ว่า มีปรัชญาเพื่อมุ่งช่วยเหลือกลุ่มผู้ด้อยโอกาสในสังคมให้ลืมตาอ้าปากได้บ้าง PAR เชื่อในความสามารถของมนุษย์ที่จะหาวิธีแก้ปัญหาคงของตนเองเมื่อถึงคราวที่ตนจะต้องตัดสินใจว่าจะทำอะไร และยังเชื่อต่อไปอีกว่าการศึกษาคควรเป็นการศึกษาที่จะช่วยให้ประชาชนมั่นใจว่า เขาสามารถทำอะไรบางอย่างให้แกตนเองได้ การศึกษาคควรเป็นการศึกษาที่ช่วยให้การเรียนรู้ที่เป็นประโยชน์สูงสุดต่อคน เป้าหมายสูงสุดของ PAR คือ การช่วยให้ประชาชนมีเป้าหมายและสนับสนุนเป้าหมายในการพัฒนาของตนเอง

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เป็นระเบียบวิธีวิจัย ที่เน้นคำสำคัญ 2 คำ ได้แก่ การมีส่วนร่วม (Participation) และปฏิบัติการ (Action) ซึ่งลักษณะดังกล่าวเป็นการนำเอาระเบียบวิธีวิจัยทั้ง 2 ลักษณะมารวมกัน คือ เป็นทั้งการวิจัยแบบมีส่วนร่วม และการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ซึ่งในปัจจุบันมีหลายฝ่ายที่ดำเนินการเกี่ยวกับการพัฒนาให้ความสนใจ นำวิธีนี้มาปฏิบัติและประยุกต์ใช้กันมากขึ้น

กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2538 : 8-24) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมตามความหมายของนักพัฒนาแนวใหม่ว่า หมายถึง การที่ประชาชน สมาชิกของชุมชนกับผู้วิจัย ผู้ปฏิบัติการได้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ร่วมกันประเมินปัญหาและความต้องการของชุมชน (Need Assessment) ร่วมกันวิเคราะห์สถานะปัจจุบันว่าชุมชนมีปัญหาและข้อบกพร่องในเรื่องใดบ้าง ร่วมกันระบุปัญหา ต่อจากนั้นก็มีการศึกษาหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา มีการสำรวจทรัพยากรในชุมชน ซึ่งรวมทั้งทรัพยากรจากธรรมชาติ และทรัพยากรมนุษย์ทั้งภายในชุมชนเองและภายนอกชุมชน ได้แก่ องค์กร

หน่วยงานต่างๆ ในพื้นที่ มีการวางแผนในการแก้ปัญหา ดำเนินการติดตามผล และสุดท้ายคือประเมินผล ซึ่งงานทั้งหมดเป็นการทำงานร่วมกันของทุกฝ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากชาวบ้าน ประชาชน และสมาชิกของชุมชนที่ได้เข้ามามีส่วนในกระบวนการตัดสินใจตลอดกระบวนการ

แนวคิดพื้นฐานสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) มีดังต่อไปนี้

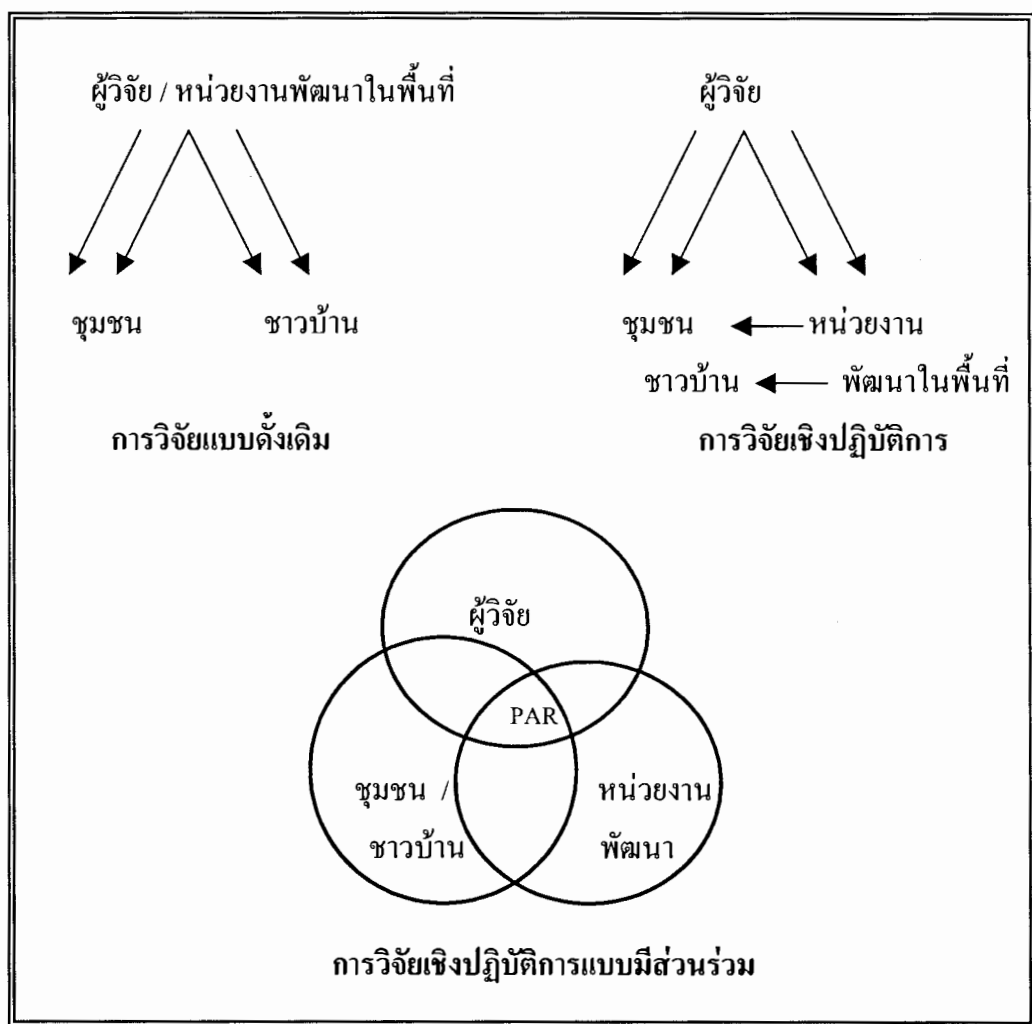
1. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เป็นกระบวนการพลวัตและมีชีวิต กล่าวคือ เป็นเรื่องที่ไม่ได้หยุดนิ่งอยู่กับที่ การวิจัยเริ่มต้นจากสภาพการณ์ที่เป็นจริง ทำการค้นหาว่าปัญหาคืออะไร มีสาเหตุมาจากอะไร สืบเนื่องจากสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรมหรือความเชื่อ ต่อจากนั้นจึงมุ่งไปยังจุดที่ควรจะเป็นไปได้ในอนาคต ซึ่งไม่สามารถทำนายได้ เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จึงมีลักษณะสำคัญ คือ

1.1 ยืดหยุ่นและปรับเปลี่ยนได้

1.2 ไม่สามารถกำหนดเวลาที่แน่นอนได้

1.3 ไม่มีการกำหนดกิจกรรม (โดยเฉพาะปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหา)

ภาพที่ 2.3 ความสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัย / ชาวบ้าน / ชุมชนและหน่วยงานพัฒนาในการวิจัยปฏิบัติแบบมีส่วนร่วม

(กรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2538 : 9)

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะประสบความสำเร็จได้ เมื่อผู้วิจัยและบุคคลที่เกี่ยวข้องมีความเชื่อว่า

1. ทุกคนมีศักยภาพความสามารถในการคิดและการทำงานร่วมกัน เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น
2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญเช่นเดียวกับภูมิปัญญาของผู้วิจัยนักวิชาการหรือนักพัฒนา
3. ทุกสิ่งทุกอย่างในชุมชนทั้งเรื่องของความรู้ ความชำนาญ ทรัพยากรที่มีอยู่ และที่จะหามาได้ในอนาคตจะต้องได้รับการจัดสรรให้เท่าเทียมกัน

2. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จะต้องเริ่มจากความรู้สึกร่วมกันของบุคคลที่มีต่อปัญหาหรือความต้องการของชุมชน จากนั้นนำไปสู่การสร้างความเข้าใจและการกระทำที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในตนเองและชุมชน ทั้งในด้านของมิติแห่งปัญญา จิตใจ และกายภาพ

กระบวนการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการที่ดำเนินการอย่างต่อเนื่องและไม่สิ้นสุดใน 1 วงจร แต่เป็นเพียงการเริ่มเพื่อนำไปสู่วงจรใหม่ซึ่งเป็นวงจรที่ประกอบด้วย การแสวงหาความรู้และการกระทำ วงจรนี้จะคงอยู่และดำเนินต่อไปตราบเท่าที่ ประชาชน ชาวบ้าน สมาชิกชุมชนยังสามารถรวมกลุ่มกันอยู่ได้

ผลที่จะเกิดขึ้นจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งมีต่อชุมชนและผู้วิจัย มีดังนี้

1. ชาวบ้าน ประชาชน ผู้ด้อยโอกาส จะตื่นตัวได้รับการศึกษามากขึ้น สามารถคิดและวิเคราะห์เหตุการณ์ต่างๆ ได้อย่างถูกต้อง มีความเชื่อมั่นที่จะให้ความร่วมมือกันในการดำเนินกิจกรรมทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและชุมชน ทำให้สามารถพึ่งตนเองได้และเกิดการพัฒนายั่งยืน

2. ปัญหาหลักปัญหาสำคัญในชุมชนได้รับการแก้ไข ประชาชนผู้ด้อยโอกาสจะมีโอกาสมากขึ้น การจัดสรรทรัพยากรและผลประโยชน์ต่างๆ ในชุมชนจะมีการกระจายอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม รวมทั้งความรู้และข้อมูลข่าวสารซึ่งจะส่งผลให้คุณภาพชีวิตของคนในชุมชนดีขึ้น

3. ผู้วิจัยและนักพัฒนา จะได้เรียนรู้จากชุมชนได้ประสบการณ์ในการทำงานร่วมกับชุมชน อันจะก่อให้เกิดความเข้าใจในชุมชนได้ดีขึ้น และเกิดแนวคิดในการพัฒนาที่แท้จริง

4. นักวิจัยได้ทำงานพัฒนาตามอุดมคติของตนเอง

กมล สุคประเสริฐ (2540 : 11) ให้ความหมายของกิจกรรมการวิจัยเชิงปฏิบัติการของชุมชนว่า คือ กิจกรรมที่เกิดจากความพยายามในการแก้ไขปัญหาชุมชนของนักวิจัยปฏิบัติการร่วมกับชุมชน ปฏิบัติการที่ทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงาน หรือผู้อำนวยการวิจัย และทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยเหลือตั้งแต่รับวาระและค่อยๆ ลดการช่วยเหลือลง และหวังว่าเมื่อสิ้นสุดโครงการแล้ว ประชาชนจะสามารถแก้ปัญหาของตนไปตามลำพังได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยไม่ต้องได้รับการช่วยเหลือจากภายนอกอีก มีลำดับขั้นตอนของกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ดังนี้

1. เลือกชุมชนเป้าหมาย
2. สร้างบรรยากาศการยอมรับของชุมชน
3. ระบุปัญหาและการแก้ไขปัญหาที่มีศักยภาพ
4. วางแผนเพื่อปฏิบัติ
5. การดำเนินงานตามแผนปฏิบัติการ
6. การประเมินผล / ผลสะท้อน / การส่งผลกลับ

7. การหมุนเกลียว การวนรอบ และการทำให้เป็นระบบของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

8. ขั้นตอนเตรียมการถอนตัวและเผยแพร่ผลงาน

เป้าหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ได้แก่ การส่งเสริมให้ผู้ด้อยโอกาสในสังคมได้เรียนรู้ ได้พัฒนาตนเองในการที่จะนำไปสู่การพัฒนาชุมชนและสังคมในทุกด้าน เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น ดังนั้น การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชนจึงมีวัตถุประสงค์ ดังนี้

1. เพื่อปลูกจิตสำนึกให้ผู้ด้อยโอกาสในชุมชนได้ตระหนักถึงปัญหาของตนเอง และเกิดความตระหนักในบทบาทความรับผิดชอบของตนมีส่วนร่วมแก้ไขปัญหของตนเองและชุมชน

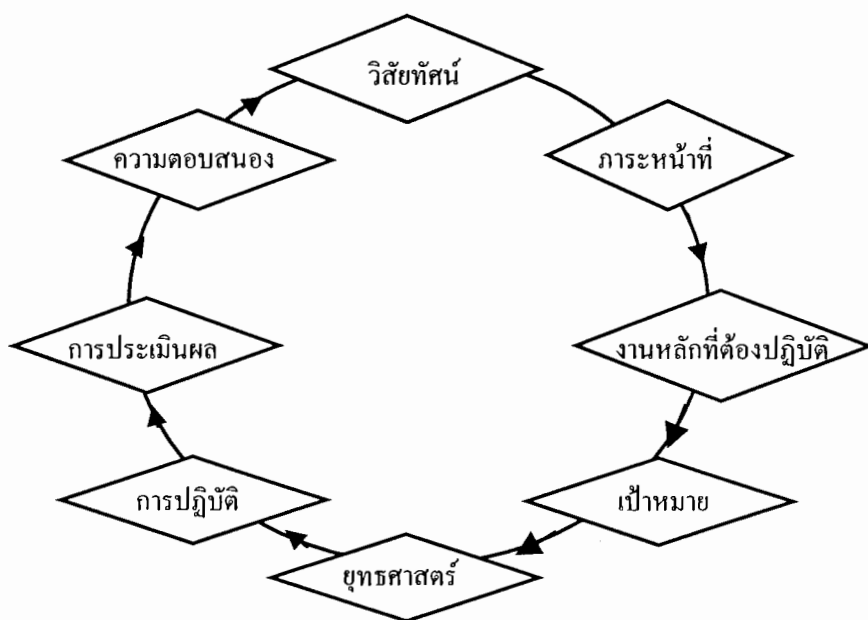
2. เพื่อดำเนินการวิจัยโดยเน้นการวิเคราะห์ การเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูลอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ เพื่อช่วยในการตัดสินใจ การกำหนดปัญหาและแนวทางแก้ปัญหา รวมทั้งการดำเนินการในการแก้ปัญหาด้วยตนเอง โดยอาจร่วมมือกับองค์กรและหน่วยงานต่างๆ ซึ่งมีหน้าที่ความรับผิดชอบในเรื่องนั้นๆ

3. เพื่อร่วมกับชุมชนในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง เพื่อส่งเสริมการรวมกลุ่ม และการทำงานร่วมกันในการแก้ไขปัญหและการพัฒนา ชุมชน อีกทั้งผลักดันให้กิจกรรมทั้งหมดดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่อง

การสร้างความรู้สึกร่วมกันถึงการเป็นเจ้าของร่วมกัน นับว่าเป็นหัวใจสำคัญในการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพราะเมื่อสิ้นสุดกิจกรรมหรือเมื่อคณะวิจัยค่อยๆ ถอนตัวออกจากชุมชนแล้ว ชาวบ้านจะยังคงมีความผูกพันกับสิ่งที่ทำและยังดำเนินการต่อไปในชุมชน อันเป็นรากฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืน การใช้กระบวนการที่ทำให้บุคลากรหลักทั้ง 3 ฝ่าย อันได้แก่ ประชาชน นักวิชาการหรือนักพัฒนา และผู้วิจัยซึ่ง กมล สุดประเสริฐ ได้นำเสนอรูปแบบการวางแผนที่บูรณาการและพัฒนาทีมงาน สำหรับองค์กรที่ใช้ความรู้เป็นพื้นฐาน โดยนำมาจาก An Integrated Model of Planning and Team Development for Knowledge Based Organizations ของ Lowther J.M. and Marshall R.J. ในการประชุมระหว่างชาติเรื่องการบริหารจัดการทรัพยากรมนุษย์ในองค์การวิจัยพัฒนา (สำนักงานประสานงานโครงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์, 2541 : 79-87) สามารถนำรูปแบบนี้มาประยุกต์และใช้เป็นแนวปฏิบัติที่ชัดเจน สำหรับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยแยกแยะออกเป็นวงจรที่มีความสัมพันธ์กัน 3 วงจร ได้แก่

1. วงจรของการวางแผน ประกอบด้วย ขั้นตอนสำคัญดังนี้ การร่วมกันกำหนดวิสัยทัศน์ ภาระหน้าที่ งานหลักที่ต้องปฏิบัติ ยุทธศาสตร์ เป้าหมายของยุทธศาสตร์ การปฏิบัติ การประเมินผล และความตอบสนอง ดังแสดงในภาพที่ 2.4

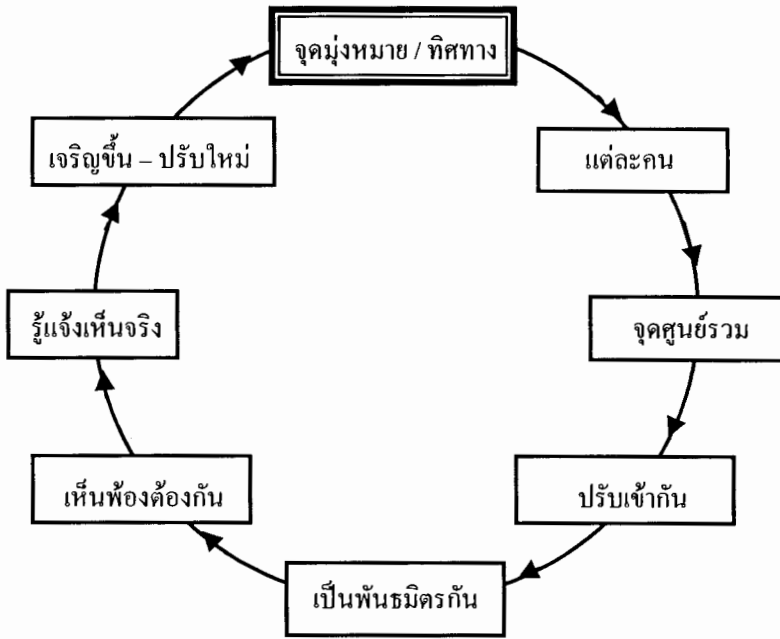
ภาพที่ 2.4 วงจรที่ 1 การวางแผนยุทธศาสตร์ในการดำเนินงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

(ดัดแปลงจาก สำนักงานประสานงานโครงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์, 2541 : 84 – 87)

2. วงจรของการพัฒนาทีมงาน เป็นขั้นตอนเพื่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้าไปตามที่ได้วางแผนไว้ เริ่มจากจุดหมาย / ทิศทาง ไปสู่เป็นแต่ละคน จุดศูนย์รวม ปรับเข้าหากัน เป็นพันธมิตร เห็นพ้องต้องกัน รู้แจ้งเห็นจริง เจริญขึ้น – ปรับใหม่ ดังแสดงในภาพที่ 2.5

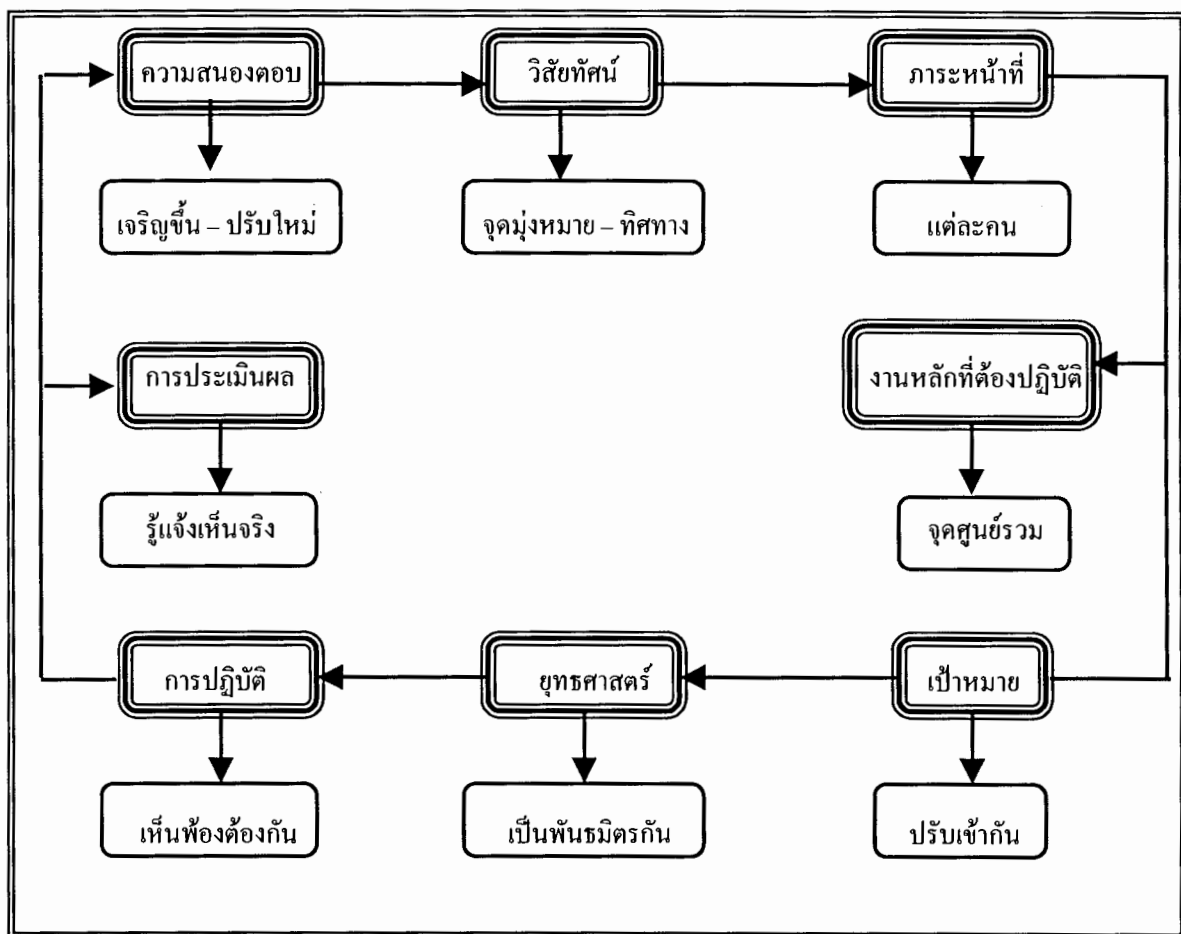
ภาพที่ 2.5 วงจรที่ 2 การพัฒนาทีมงาน

(ดัดแปลงจาก สำนักงานประสานงานโครงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์, 2541 : 84 – 87)

3. วงจรบูรณาการ คือ การนำเอารอบประกอบในวงจรที่ 1 กับวงจรที่ 2 มาบูรณาการกัน ทำให้แต่ละขั้นตอนของการวางแผนผสมผสานกับแต่ละขั้นตอนของการพัฒนาทีมงานจะทำให้เกิดประสบการณ์ระบบกลุ่มเล็กๆ ของทีมงานที่มีพลวัตในสภาพแวดล้อมที่มีความปลอดภัย มีความผูกพันต่อการดำเนินงานตามแผน และเป็นรากฐานของความสัมพันธ์ในการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ ดังแสดงในภาพที่ 2.6

ภาพที่ 2.6 วงจรบูรณาการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

(ดัดแปลงจาก สำนักงานประสานงานโครงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์, 2541 : 84-87)

วงจรบูรณาการ นำเอาองค์ประกอบในวงจรที่ 1 กับวงจรที่ 2 มาบูรณาการทำให้เกิดเป็นขั้นตอนที่สำคัญในการดำเนินการตามวงจรทั้ง 3 มี 7 ขั้นตอน สามารถขยายความเพิ่มเติม ได้ดังนี้

1. วิสัยทัศน์/จุดมุ่งหมายและทิศทาง วิสัยทัศน์ที่ชัดเจนจะมีคำประกาศเชิงบวกถึงวิถีทางที่ทีมงานอยากให้สิ่งต่างๆ เป็นไป ณ บางจุดในอนาคต อาจจะเป็นปรัชญาและแนวทางหรือค่านิยมที่ให้กรอบงาน เพื่อวางนโยบาย ตัดสินใจ และการปฏิบัติ

2. ภาระหน้าที่/แต่ละคน ภาระหน้าที่ควรเป็นคำประกาศว่าทำไมจึงมีทีมงานควรอธิบายให้ชัดเจนถึงภาระหน้าที่หลักและค่านิยมของทีมงาน และรวมถึงทักษะพิเศษหรือความชำนาญ และระบุกิจกรรมบางอย่างที่มีใช้ภาระหน้าที่ของทีมงาน การพัฒนาภาระหน้าที่ทำให้บ่งบอกจุดประสงค์ของทีมงานอย่างชัดเจน และช่วยพัฒนาเอกลักษณ์ของทีมงานแต่ละคน

ผู้มีประโยชน์เกี่ยวข้องมีบทบาทสำคัญในการกำหนดภาระหน้าที่และเอกลักษณ์ พลังที่กำหนดความสำเร็จเปลี่ยนไปจากภายในองค์กรไปสู่ผู้มีประโยชน์เกี่ยวข้องที่อยู่ภายนอกการเข้าใจความต้องการ ความจำเป็น ข้อกำหนดของผู้มีประโยชน์เกี่ยวข้อง ความเข้าใจทีมงานถึงการรับรู้และความคาดหวังของคนเหล่านั้น จึงมีความสำคัญในการตัดสินใจ ตกลงใจ ในภาระหน้าที่และเอกลักษณ์ที่จำเป็นของแต่ละคน

3. การปฏิบัติงานด้านต่างๆ/จุดศูนย์รวม การปฏิบัติงานหลักในสาขาต่างๆ (Key Performance Areas = KPA) เป็นจุดสำคัญของวงจร นับเป็นการปฏิบัติงานในสาขาต่างๆ หรือหน้าที่ที่จะจัดการอย่างจริงจังให้บรรลุความสำเร็จตามวิสัยทัศน์และการรับภาระหน้าที่ วิธีที่ดีที่สุดในการกำหนดงานที่จะปฏิบัติก็คือการให้กลุ่มระดมสมอง หาจุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค (Strengths Weaknesses Opportunities and Threats = SWOT)

4. เป้าหมาย/การปรับเข้ากัน ในการระบุเป้าหมายต้องคำนึงถึงสัมฤทธิ์ผลและประสิทธิภาพของงาน เป้าหมายเกือบทั้งหมดควรส่งผลกระทบต่อผู้มีประโยชน์เกี่ยวข้อง กระบวนการที่จะนำไปสู่การตกลงร่วมกันในเป้าหมายช่วยให้สมาชิกทีมงานปรับตัวเข้าหากันได้ ทุกคนควรพัฒนาความเข้าใจในเป้าหมายของทีมงาน และสามารถมีส่วนร่วมช่วยว่าจะทำอย่างไรให้บรรลุเป้าหมายเหล่านั้น

5. ยุทธศาสตร์/เป็นพันธมิตรกัน เมื่อกำหนดเป้าหมายแล้วต้องกำหนดยุทธศาสตร์ที่จะไปสู่เป้าหมายนั้น โดยการพัฒนาพันธมิตรกับกลุ่มหรือบุคคลที่เกี่ยวข้อง และระดมสมองเพื่อแก้ไขปัญหาและอุปสรรคที่จะขัดขวางความสำเร็จตามเป้าหมาย

6. การปฏิบัติ/การเห็นพ้องต้องกัน การพัฒนาแผนปฏิบัติการจำเพาะของแต่ละเป้าหมายภายในกรอบงานของยุทธศาสตร์และความเป็นพันธมิตร จะทำให้รู้ว่าจะงานควรจะเริ่มตรงไหน ใครควรทำหน้าที่อะไร ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะช่วยเป็นตัวกำหนดงานเพื่อการปฏิบัติตามเป้าหมาย

7. การประเมินผล/การปรับใหม่ ทีมงานที่มีผลสำเร็จต้องการให้มีการตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลง ทั้งในสภาพแวดล้อมภายนอกและภายใน เป้าหมายระยะยาว อาจจะต้องมีการปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์แม้แผนปฏิบัติการก็เช่นกันต้องได้รับการพัฒนาปรับปรุงการประชุมความก้าวหน้ามีความจำเป็นมิฉะนั้นกระบวนการทั้งหมดจะมีปัญหา

ส่วนอมรวิรัช นครทรพร และดวงแก้ว จันทร์สระแก้ว (2541 : 8-11) ได้แบ่งลำดับขั้นตอนของ PAR ไว้ดังนี้

1. ขั้นเตรียมการประสานพื้นที่ ในขั้นเตรียมการประสานพื้นที่นี้มีงานต่างๆ มากมายที่นักวิจัยต้องทำ อาทิ

1.1 การคัดเลือกชุมชน เป็นหน้าที่ของผู้วิจัยในการสำรวจและศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของชุมชนทุกด้าน นับตั้งแต่ลักษณะทางกายภาพ แหล่งทรัพยากรของชุมชน ลักษณะทางด้านชีวภาพ ข้อมูลด้านประชากร สังคม เศรษฐกิจ การสื่อสาร

1.2 การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน เพื่อปูทางไปสู่การผลักดันให้เกิดความร่วมมือร่วมใจระหว่างสมาชิกของชุมชน ทั้งนี้ผู้วิจัยต้องเป็นผู้ที่คนในชุมชนไว้วางใจและให้การยอมรับ จะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อผู้วิจัยมีความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชนเสียก่อน แต่ละชุมชนจะมีกลุ่มหรือองค์กรต่างๆ ในชุมชน ซึ่งอาจเป็นการจัดตั้งขึ้นเองหรือมีบุคคลอื่นเข้ามาจัดตั้งให้ ดังนั้นบทบาทภาระหน้าที่ของผู้วิจัยในการดำเนินงานในขั้นตอนนี้สิ่งที่น่าจะทำ ได้แก่

1.2.1 เข้าพื้นที่ด้วยความเชื่อมั่นว่า บุคคลในชุมชนมีความคิด ความสามารถในการวิเคราะห์แจกแจงปัญหา ตลอดจนแก้ปัญหาได้

1.2.2 ในทุกโอกาสต้องเปิดให้คนในชุมชนแสดงความคิด ความรู้สึก ปัญหา นักวิจัยต้องรู้จักการฟังคนในชุมชนให้มาก

1.2.3 บอกตนเองเสมอว่าเป็นเพียงผู้กระตุ้นให้กลุ่มเป้าหมายเกิดแนวคิดในการพัฒนา เป็นผู้คอยประทับประคองเกื้อหนุนร่วมดำเนินกิจกรรมกับชุมชน และทำหน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้ เตรียมความพร้อม และทักษะในการปฏิบัติงานให้กับชุมชน รู้จักบูรณาการตนเองให้เข้ากับวิถีชีวิตในชุมชนนั้น

1.2.4 ทำการติดต่อกับบุคคลสำคัญๆ ในชุมชน ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เจ้าอาวาส ผู้อาวุโสที่คนในชุมชนยอมรับ ถ้าเป็นองค์กรหรือหน่วยงานก็ต้องติดต่อกับผู้บริหารหรือผู้เป็นเจ้าของสถานที่

1.2.5 เปิดโอกาสให้มีการซักถามและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นตลอดทุกขั้นตอน ขั้นเตรียมการประสานพื้นที่นั้นเป็นสิ่งสำคัญมาก ถ้าผู้วิจัยไม่สามารถบูรณาการตนเองเข้ากับชุมชนได้ ไม่สามารถสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดโครงการได้ ก็จะเป็นการยากที่จะก้าวไปสู่ขั้นต่อไป ซึ่งต้องอาศัยการมีส่วนร่วมและความร่วมมือของชุมชนเป็นสำคัญ

2. ขั้นเริ่มวิจัยใส่ใจกระบวนการชุมชน ในขั้นนี้สิ่งที่นักวิจัยพึงกระทำประกอบไปด้วยกระบวนการ ดังนี้

2.1 การศึกษาปัญหาและความต้องการของชุมชน ตลอดจนประเมินทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนนั้น โดยดำเนินการศึกษาร่วมกับชุมชน ซึ่งจำเป็นต้องกระทำคู่ไปกับการให้ความรู้แก่ชุมชนในเรื่องของกระบวนการและขั้นตอนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

2.2 การกำหนดปัญหา ในเบื้องต้นอาจพบว่าชุมชนมีปัญหาและความต้องการที่หลากหลาย แต่เมื่อถึงขั้นการดำเนินการเพื่อแก้ปัญหาอาจจะพบว่ามีความจำเป็นอย่างที่จะต้องเลือก และกำหนดปัญหามีการลำดับความสำคัญของปัญหา โดยพิจารณาจากปัจจัยและองค์ประกอบต่างๆ ซึ่งใน

ขั้นตอนนี้ต้องเปิดโอกาสให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการอภิปรายแสดงความคิดเห็น ตัดสินใจในการเลือก และกำหนดปัญหา

2.3 การร่วมกันออกแบบการวิจัย โดยเริ่มตั้งแต่การกำหนดวัตถุประสงค์ของการวิจัย กำหนดวิธีเก็บข้อมูลอะไร อย่างไร ส่วนใดจะใช้แบบสอบถาม สัมภาษณ์ สังเกต หรืออาจ จะใช้การอภิปรายกลุ่ม ใช้เวลาในการเก็บข้อมูลนานเท่าไร ใครจะรับผิดชอบเก็บข้อมูลในเรื่องอะไร เป็นต้น

2.4 การวิเคราะห์ข้อมูล ในขั้นตอนนี้อาจพบข้อจำกัดสำหรับคนในชุมชนที่จะเข้ามา มีส่วนร่วม เนื่องจากประสบการณ์และความรู้ในเรื่องการวิจัยมีจำกัด ดังนั้น ตัวผู้วิจัยจะต้องให้ความสำคัญในเรื่องนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตอนคัดเลือกสมาชิกในชุมชนที่มาร่วม ควรจะเป็นผู้ที่อ่านออกเขียนได้ทั้งนี้เมื่อได้วิเคราะห์ข้อมูล และข้อสรุปแล้วสมาชิกของชุมชนก็จะได้ทราบถึง สถานการณ์ของปัญหาที่ได้มีการหยิบยกมาว่ามีความรุนแรงมากน้อยเพียงใด

2.5 การนำเสนอข้อมูลต่อที่ประชุมของชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้ทราบและเป็นการร่วมยืนยันและตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล พร้อมกับเสนอข้อคิดเห็นเพิ่มเติมอันจะเป็น ประโยชน์ต่อการนำผลการวิจัยไปใช้ในการจัดทำแผนงานหรือ โครงการเพื่อแก้ปัญหาต่อไป

3. ขั้นพัฒนามุ่งแก้ปัญหาชุมชน ขั้นตอนมุ่งแก้ปัญหาชุมชนที่นักวิจัยพึงดำเนินการ ประกอบไปด้วยกิจกรรม ดังต่อไปนี้

3.1 กำหนดโครงการเพื่อแก้ปัญหานั้นๆ มีการกำหนดวัตถุประสงค์ของโครงการ ระบุกิจกรรมต่างๆ ขั้นตอนการดำเนินงานให้ชัดเจน กำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบของสมาชิกแต่ละคน ในการดำเนินกิจกรรม จัดทำตารางและกำหนดเวลาที่จะดำเนินงานตาม โครงการหรือกิจกรรมต่างๆ

3.2 การปฏิบัติตามแผนที่กำหนดไว้ โดยมีแกนนำหรือกลุ่มในชุมชนเป็นกลุ่มทำงาน แต่กลุ่มนี้จะต้องเป็นกลุ่มบุคคลที่สมาชิกในชุมชนยอมรับ โดยกลุ่มทำงานหรือกลุ่มแกนนำนี้อาจจะเป็นกลุ่มหรือองค์กรที่มีอยู่ในชุมชน ซึ่งมีความเหมาะสมสอดคล้องกับวัตถุประสงค์หรือลักษณะ ของงาน แต่ในกรณีที่ชุมชนยังไม่มีกลุ่มหรือองค์กรที่เหมาะสมก็มีความจำเป็นที่จะต้องจัดตั้งกลุ่มขึ้น มาใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับลักษณะของกิจกรรมที่ได้ตั้งไว้

3.3 การติดตามและประเมินผล ซึ่งถือว่าเป็นกิจกรรมที่มีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพื่อดู ปัญหาและอุปสรรคในการปฏิบัติงานว่ามีอะไรบ้างที่จะต้องแก้ไข โครงการและกิจกรรมต่างๆ การดำเนินการติดตามและประเมินผลโครงการจึงจำเป็นที่กลุ่มต้องติดตามและประเมินผล ดังนั้น กลุ่มจะต้องได้รับการฝึกอบรมความรู้และเทคนิคในการติดตามและประเมินผลอย่างง่าย ๆ จากผู้วิจัย ก่อนที่จะปฏิบัติงานเพื่อความเหมาะสมอาจมีการจัดตั้งกลุ่มติดตามและประเมินผล กลุ่มใหม่ขึ้นอีก กลุ่มหนึ่งก็ได้เพื่อทำหน้าที่นี้โดยเฉพาะเพื่อป้องกันอคติที่เกิดขึ้น

ปัจจุบันเทคนิคการวิจัยแบบ PAR ถูกนำไปประยุกต์ใช้หลายวงการ รวมทั้งวงการศึกษาวงการแพทย์และสาธารณสุข การสังคมสงเคราะห์ การปกครองท้องถิ่น ธุรกิจชุมชน ฯลฯ โดยต่างมีจุดเน้นร่วมกันนั่นคือ การสร้างงานพัฒนาชุมชนโดยชุมชน เพื่อความมั่นคงผาสุกอันยั่งยืนของชุมชน

เทคนิควิธีการวิจัยแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยแบบมีส่วนร่วมเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ที่มีเทคนิคในการดำเนินงานอย่างเป็นระบบ ด้วยการทำความเข้าใจกับกลุ่มชุมชน ชีวิตชุมชน โดยอาศัยวิธีการหลักการหลายๆ ประการ ทำให้ได้มาซึ่งความหมาย (Meaning) ของสิ่งแวดล้อมชุมชนนั้นๆ ผู้วิจัยต้องเลือกชุมชนหรือสนามที่ต้องการศึกษา เพื่อให้ได้มาซึ่งคำตอบตามกระบวนการจากปรากฏการณ์นั้น ผู้วิจัยต้องทำความเข้าใจกับสิ่งต่างๆ ในชุมชนด้วยความกระตือรือร้น โดยอาศัยผู้รู้ในชุมชนช่วยอธิบายหรือช่วยให้ความหมายของสิ่งต่างๆ อย่างถี่ถ้วน แต่อย่างไรก็ดีผู้วิจัยต้องศึกษาจากเอกสารที่มีผู้ศึกษาไว้แล้วและเอกสารที่รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนนั้น นอกจากนี้ยังเน้นการเก็บข้อมูลจากการใช้เทคนิคการสนทนากลุ่ม (Focus Group Interviewing) สัมภาษณ์และสอบถามความคิดเห็นของผู้นำชุมชน ประชาชน และผู้นำทางการศึกษาในพื้นที่ที่ทำการวิจัย และบันทึกข้อมูลส่วนบุคคลกับสมาชิกในชุมชน พร้อมทำการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) เกี่ยวกับการค้นหาแหล่งภูมิปัญญาของท้องถิ่น การสร้างเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นร่วมกับกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเห็นเกี่ยวกับการสร้างเป้าหมายและแนวทางร่วมกันในการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง ซึ่งในการดำเนินงานทุกขั้นตอนจะทำการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมไปพร้อมๆ กัน (ไพฑูรย์ มิกุล, 2543 : 123)

การเก็บและบันทึกข้อมูลมักจะไม่สิ้นสุดสำเร็จ ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ในชุมชนนั้นๆ ในการบันทึกข้อมูลผู้วิจัยจะต้องใช้วิธีการที่เหมาะสม ซึ่งบางครั้งจะบันทึกต่อหน้าผู้ให้สัมภาษณ์ หรือบางครั้งก็ต้องนำไปบันทึกหลังการสัมภาษณ์ก็ได้ ในการบันทึกข้อมูลนั้นควรมีขั้นตอนที่สำคัญๆ ดังนี้

1. การเข้าสนาม (Gain Entry) ในการเก็บข้อมูลภาคสนามนั้นผู้วิจัยจะทำการเลือกชุมชนที่จะศึกษาเป็นกรณีศึกษาแบบจุลภาค (Micro Study) คือ เลือกชุมชนหรือหมู่บ้านเดียวโดยเฉพาะเจาะจง เมื่อพบว่ามีปรากฏการณ์หรือมีเรื่องที่ผู้วิจัยต้องการศึกษา เนื่องจากผู้วิจัยต้องไปพักอยู่ในชุมชนจึงต้องพิจารณาให้มากกว่าจะอยู่กับใคร จึงจะเกิดประโยชน์แก่ผู้วิจัยมากที่สุดเพราะถ้าพิจารณาหรือตัดสินใจพลาดตั้งแต่ครั้งแรก จะทำให้ต้องใช้เวลาอีกนานกว่าที่จะเข้ากับชาวบ้านได้และหากทำการศึกษากลับหลังของบุคคลต่างๆ มาก่อนพอสมควรก็จะเป็นการดีต่อการเก็บข้อมูล แต่อย่างไรก็ตามในการเลือกพักในพื้นที่จำเป็นต้องเลือกสถานที่ที่มีความปลอดภัยมีความอบอุ่นในการพักอาศัย และมีผู้ที่สามารถสร้างประโยชน์โดยการพาไปทำความคุ้นเคยกับชาวบ้านได้

2. การสร้างความสัมพันธ์ (Build Rapport) เป็นวิธีการที่เมื่อผู้วิจัยไปถึงชุมชนหรือหมู่บ้านที่เลือกศึกษาแล้ว ควรไปหาผู้นำชุมชนทันที เช่น ผู้ใหญ่บ้าน เจ้าอาวาส หรือผู้สูงอายุที่ชาวบ้านให้

ความเคารพนับถือ ในขณะที่เดียวกันก็แนะนำตัวเองถึงจุดประสงค์ที่มาและขอความอนุเคราะห์จากชุมชนในการเก็บข้อมูล โดยสุภางค์ จันทวานิช (2541 : 23) ได้สรุปขั้นตอนในการแนะนำตัวไว้ ดังนี้

- 2.1 บอกกับคนในสนามว่า เราจะมาทำอะไร ซึ่งวิธีที่ดีที่สุด คือ การบอกความจริง
- 2.2 บอกกับคนในสนามที่เราศึกษานั้นว่า เราจะทำให้เขาเสียเวลาหรือไม่
- 2.3 บอกว่าจะนำเอาข้อค้นพบไปทำอะไร
- 2.4 บอกถึงสาเหตุที่ต้องเลือกสนามนี้
- 2.5 บอกถึงผลที่เขาจะได้รับจากเรา

และสุภางค์ จันทวานิช (2541 : 91-92) ยังได้แนะนำต่อถึงการปฏิบัติตนในการเข้าสนามในช่วงแรกๆ ของผู้วิจัยว่าควรใช้เทคนิคต่างๆ เพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดีดังนี้

1. วางท่าที่สงบเสถียร ไม่ทำตัวให้เด่นจนผิดสังเกต เพื่อไม่ให้ชาวบ้านรู้สึกกว่าเราเป็นคนแปลกปลอมเข้ามา
2. หลีกเลี่ยงการใช้คำถามที่ทำให้ชาวบ้านรู้สึกอึดอัด เช่น การถามเรื่องหนี้สิน เรื่องที่น่าอับอายของครอบครัว
3. อย่าทำตัวทัดเทียมกับผู้นำชุมชน
4. พยายามเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยเกี่ยวข้องอย่างสงบเสถียร และพร้อมที่จะช่วยเหลือ จะทำให้ได้รับการยอมรับจากชาวบ้านได้เร็วขึ้น
5. หาใครคนหนึ่ง เป็นผู้เริ่มแนะนำเราให้รู้จักชาวบ้าน
6. เมื่อมีความรู้สึกอึดอัดให้เข้าใจว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดา เพราะเรากำลังเข้ามาอยู่ในสิ่งแวดล้อมใหม่ ชาวบ้านเองก็รู้สึกอึดอัดเช่นเดียวกับเรา
7. ให้ถือเสียว่าสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสนาม โดยเฉพาะการกระทำของเราไม่ใช่เรื่องส่วนตัวแต่เป็นเรื่องของงาน
8. อย่าคาดหวังว่าจะทำอะไรได้มากๆ ในวันแรกๆ การสร้างความสัมพันธ์ต้องใช้เวลาเป็นเดือนๆ
9. เป็นมิตรกับทุกคน

การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีจะเกิดได้เร็วหรือช้านั้นขึ้นอยู่กับผู้วิจัยเป็นสำคัญ ผู้วิจัยจะต้องมีความฉับไวในการศึกษาและสังเกตผู้คนในชุมชน เช่น อาจจะต้องเข้าไปสร้างความคุ้นเคยสนทนากับครูในโรงเรียนที่สอนในชุมชนนั้น เมื่อผู้วิจัยทราบว่าครูผู้นั้นเป็นคนดีที่มีบทบาทในชุมชนนั้นพอสมควร โดยผู้วิจัยต้องพยายามเข้าไปสนทนาและทำความคุ้นเคยเพื่อจะได้ข้อมูลสำคัญๆ ของคนอื่นต่อไป และยังมีสิ่งที่จะสร้างความสัมพันธ์ที่ดีได้เร็วประการหนึ่งก็คือ การใช้ภาษาถิ่นที่ชาวบ้านพูดในชีวิตประจำวันและการปฏิบัติตนให้ชาวบ้านเห็นว่าเราไม่แตกต่างจากเขา ในระยะแรกๆ ผู้วิจัยควรจะพูดคุยกับชาวบ้านอย่างไม่เป็นทางการและเป็นกันเอง ในขณะเดียวกันก็จะรู้ว่าใครเป็นผู้ที่ให้

ข้อมูลสำคัญในด้านใด เมื่อผู้วิจัยกลับไปถึงที่พักควรบันทึกประจำวันไว้ว่าได้ทำอะไร พบเห็นอะไร ที่สำคัญ การจดบันทึกในระยะแรกๆ ไม่ควรบันทึกต่อหน้าผู้ที่เราสนทนาด้วย เพราะอาจเกิดความระแวง ได้จึงควรพยายามสร้างความประทับใจให้เกิดขึ้นในระยะแรกๆ โดยการปรับบุคลิกให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของชุมชน

3. การเก็บข้อมูล ปฏิบัติเมื่อผู้วิจัยเข้าไปอยู่ในสนามได้ทำความคุ้นเคยพูดคุยกับชาวบ้านพอสมควร ผู้วิจัยควรเริ่มทำงานโดยการทำแผนที่ชุมชน เพื่อแสดงที่ตั้งของชุมชน วัด โรงเรียน บ้านเรือน แต่ละหลัง ร้านค้า สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ศาลากลางบ้าน ฯลฯ ถ้าชุมชนนั้นมีแผนที่อยู่แล้วก็จะเป็นสิ่งที่ดี และประหยัดเวลาได้มาก ผู้วิจัยอาจจะนำมาทำเป็นแผนที่โครงร่างแล้วลงสิ่งต่างๆ ที่ต้องการได้ เช่น ลงจำนวนครัวเรือน เลขที่บ้าน ชื่อเจ้าของบ้าน ฯลฯ สิ่งเหล่านี้จะมีประโยชน์สำหรับผู้วิจัยในการเข้าไปเก็บข้อมูล การเก็บรวบรวมข้อมูลอาจใช้หลายๆ วิธี แต่การวิจัยเชิงคุณภาพจะให้ความสำคัญกับวิธีการดังต่อไปนี้ (ไพฑูรย์ มีกุล, 2543 : 127-129)

3.1 การสังเกต เน้นที่ความสัมพันธ์ของคนในสังคมมากกว่า การสังเกตตัวคนแต่ละคน การสังเกตพฤติกรรมทางสังคมจึงต้องกระทำอย่างต่อเนื่อง ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยเชิงคุณภาพจึงมีความจำเป็นต้องพักอยู่ในชุมชนที่ตนทำการวิจัย ซึ่งการสังเกตมี 2 แบบ ได้แก่

3.1.1 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม คือ การเข้าไปมีส่วนร่วมหรือเข้าไปเกี่ยวข้องกับหรือร่วมกิจกรรมด้วย เช่น ไปร่วมพิธีแต่งงาน พิธีศพ พิธีบวช ซึ่งผู้วิจัยจะได้เห็นพฤติกรรมหรือขั้นตอนต่างๆ ในกระบวนการของงานนั้นๆ ในขณะเดียวกันผู้วิจัยก็ควรพูดคุยและสัมภาษณ์ซักถามพร้อมๆ กันไปได้เช่นกัน

3.1.2 การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม เป็นการสังเกตโดยผู้วิจัยไม่ได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจกรรมที่เกิดขึ้น จึงไม่สามารถเก็บข้อมูลได้ละเอียดเหมือนการสังเกตแบบมีส่วนร่วม จึงควรใช้ในระยะแรกๆ ของการเข้าชุมชนหรือขึ้นอยู่กับสถานการณ์วิธีการสังเกตทั้ง 2 แบบ ต่างเกื้อหนุนกันได้ ผู้วิจัยจะต้องใช้ดุลพินิจว่าควรใช้วิธีการสังเกตแบบใดในสถานการณ์ใดเพื่อให้ได้ความเป็นจริงที่เกิดขึ้นประโยชน์ของการสังเกตทำให้เห็นพฤติกรรมที่เป็นธรรมชาติ ทำให้ได้ข้อมูลที่คนไม่ยอมบอกหรืออาจไม่บอกได้ และจะเป็นการตรวจสอบข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์

3.2 การสัมภาษณ์ได้จากการซักถามหรือสนทนาตามที่ผู้วิจัยต้องการสนทนา ซึ่งการใช้เวลาและการให้เนื้อหานั้นขึ้นกับผู้ให้สัมภาษณ์สำหรับแบบของการสัมภาษณ์และผู้ให้สัมภาษณ์จะต้องดูให้เหมาะสมกับเวลาและสามารถที่จะหยุดหรือตัดบทได้ (ถ้าผู้ให้สัมภาษณ์พูดนอกประเด็น) แต่อาจจะใช้กลวิธีที่เหมาะสม เช่น เปลี่ยนประเด็นคำถาม หยุดคิมน้ำ หรือให้ยาอม ฯลฯ แต่ไม่ควรขัดคอผู้ให้สัมภาษณ์ในทันทีทันใด เพราะจะทำให้ผู้ถูกสัมภาษณ์ไม่เต็มใจให้สัมภาษณ์หรือให้ข้อมูลที่ไม่ตรงกับความเป็นจริง การสัมภาษณ์มีหลายแบบ ได้แก่

3.2.1 การสัมภาษณ์แบบเป็นทางการ หรือการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง เป็นการสัมภาษณ์ที่ผู้วิจัยได้กำหนดคำถามไว้แน่นอนในแบบสัมภาษณ์ และต้องการถามคนจำนวนมาก ในการที่จะนำมาเปรียบเทียบข้อมูลที่ได้รับ แบบสอบถามประเภทนี้เป็นที่นิยมของนักสังคมวิทยา

3.2.2 การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการหรือการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง การวิจัยเชิงคุณภาพมักนิยมใช้การสัมภาษณ์แบบนี้ เพราะไม่เคร่งครัดในการตั้งคำถามแต่มุ่งทำความเข้าใจทัศนคติหรือระบบคิดของบุคคลในการให้ความหมายต่อปรากฏการณ์ต่างๆ ผู้วิจัยต้องตั้งประเด็นปัญหาไว้ในใจเสมอ ถ้าเห็นว่าผู้ให้สัมภาษณ์พูดนอกประเด็นก็ควรใช้กลวิธีในการดึงเข้าประเด็นที่ตนตั้งไว้ให้ได้ ผู้วิจัยเองจะต้องควรคำนึงถึงวันที่เหมาะสมในการดำเนินการสัมภาษณ์เพราะเวลาว่างของแต่ละคนไม่เหมือนกัน

3.2.3 การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) ซึ่งเป็นผู้รู้ในชุมชน สามารถให้ข้อมูลได้อย่างละเอียดเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ เช่น ประวัติหมู่บ้าน ต้องถามผู้อาวุโสที่เป็นหัวหน้ามาตั้งหมู่บ้านหรือผู้อาศัยในถิ่นนั้นมาดั้งเดิม ด้านการศึกษาต้องถามครูในชุมชนนั้น ด้านการพัฒนาต้องถามผู้ทรงคุณวุฒิของหมู่บ้าน ด้านศาสนาต้องถามเจ้าอาวาสวัดในหมู่บ้านนั้น เป็นต้น การสัมภาษณ์นี้จะกระทำได้อย่างละเอียดหรือเรียกว่าการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) การสัมภาษณ์แบบนี้มีเทคนิคเช่นเดียวกับการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ แต่ควรถามหลายๆ คนในข้อมูลเดียวกัน เพื่อประโยชน์ในการวิเคราะห์ข้อมูล

3.3 การบันทึกข้อมูล (Field Note) เป็นการจดบันทึกข้อมูลภาคสนามที่มีความสำคัญมาก เพราะจะป้องกันการหลงลืมได้ผู้วิจัยจะต้องบันทึกข้อมูลไว้ ซึ่งผู้วิจัยจะต้องมีสมุดบันทึกติดกระเป๋าไปเสมอ และบางครั้งต้องจดชื่อบุคคลหรือสถานที่ที่สำคัญไว้ย่อๆ เมื่อไปถึงที่พักหรือพอมีเวลาก็ทำการขยายให้ชัดเจนมากขึ้น ดังนั้น เรื่องของการบันทึกข้อมูลมีดังนี้

3.3.1 เป็นการบันทึกข้อมูลที่ได้จากการสังเกตและการสัมภาษณ์ การบันทึกไว้อย่างมีระบบจะช่วยให้สะดวกในการนำข้อมูลมาใช้ได้ทันทีโดยไม่สับสน และไม่ต้องกลับไปถามที่สนามอีก ผู้วิจัยจะบันทึกข้อมูลในขณะที่สังเกตหรือสัมภาษณ์หรือภายหลัง ย่อมขึ้นอยู่กับสภาพการณ์ที่อำนวย แต่ไม่ควรบันทึกภายหลังจากการสัมภาษณ์หรือสังเกตนานเกินไป (ปกติต้องบันทึกทุกวัน) เพื่อป้องกันการหลงลืมและการบันทึกควรเก็บข้อมูลให้มากที่สุด เพื่อประโยชน์ในการวิเคราะห์ และผู้วิจัยไม่ต้องกลับไปถามที่สนามอีก

3.3.2 การเขียนบันทึกเป็นเรื่องยากเพราะต้องจำเหตุการณ์นั้นได้ จึงต้องฝึกฝนการจำหรือหาสิ่งช่วยจำ เช่น การถ่ายภาพ การเขียนลงสมุดโน้ต การใช้เทปบันทึกเสียง เป็นต้น ดังนั้น จึงจำเป็นที่ต้องเตรียมสิ่งเหล่านี้ให้พร้อมไว้เสมอการบันทึกจะเป็นการกรองหรือวิเคราะห์ข้อมูลระดับหนึ่งผู้วิจัยจะรู้ได้ว่าตนเก็บข้อมูลได้สมบูรณ์เพียงใด เมื่อได้ตรวจสอบข้อมูลที่บันทึกไว้ในแต่ละวัน

สรุป การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนี้ เป็นการวิจัยเพื่อค้นคว้าแสวงหาความรู้ตามหลักการของการวิจัยเชิงวิทยาศาสตร์ มีวัตถุประสงค์มุ่งไปที่การแก้ไขปัญหาในการพัฒนา และกำลังเป็นที่ได้รับความสนใจเป็นอย่างมากในสถานการณ์ปัจจุบัน เนื่องจากมีความสอดคล้องกับการเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน (Community Based) เป็นการวิจัยที่ดำเนินไปด้วยการมีส่วนร่วมของชุมชน เน้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยและพัฒนา และการมีหุ้นส่วนในการใช้ประโยชน์ของการวิจัย มีเป้าหมายเพื่อเป็นเครื่องมือในการพัฒนาศักยภาพของบุคคล พัฒนาปรับปรุงองค์กร หน่วยงาน และชุมชนของตนเอง โดยมีผู้เกี่ยวข้องอย่างน้อย 3 ฝ่าย ได้แก่ ชาวบ้าน นักวิชาการหรือนักพัฒนา และนักวิจัยที่ต้องร่วมงานกันอย่างจริงจัง มีลักษณะเฉพาะคือ ข้อมูลที่ได้จากการวิจัยทุกขั้นตอนเป็นสิ่งที่ชุมชนร่วมรับรู้และได้รับประโยชน์ร่วมกัน ชุมชนจะเป็นผู้เริ่มกำหนดปัญหาของชุมชนหาแนวทางในการแก้ปัญหา เป็นผู้ตัดสินใจและยืนยันเจตนารมณ์ที่จะแก้ไขปัญหาเหล่านั้น กระบวนการวิจัยจะดำเนินไปในรูปของการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความคิดเห็นระหว่างผู้คนในชุมชนกับผู้วิจัยใช้การวิพากษ์พูดคุยกัน

กระบวนการของวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ได้แก่ การเลือกชุมชนเป้าหมาย การสร้างบรรยากาศการยอมรับของชุมชน การระบุปัญหาและการแก้ไขปัญหาที่มีศักยภาพ การวางแผนเพื่อปฏิบัติ การดำเนินงานตามแผนปฏิบัติการ การประเมินผล/ผลสะท้อน/การส่งผลกลับ การหมุนเกลียว การวนรอบ และการทำให้เป็นระบบของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม สุดท้ายคือขั้นเตรียมการถอนตัวและเผยแพร่ผลงาน เป้าหมาย คือ การพัฒนาคนส่งเสริมให้ผู้ค้อยโอกาสในสังคมได้เรียนรู้ได้พัฒนาตนเองเพื่อสร้างชุมชนให้มีความเข้มแข็ง ให้มีแรงปะทะกับกระแสความเปลี่ยนแปลงที่รุนแรงจากภายนอก ไม่ว่าจะเป็นกระแสทางเศรษฐกิจ การเมือง สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม สังคม หรือแม้แต่เป็นเรื่องการศึกษา เพื่อให้ชุมชนนั้นๆ มีหลักคิด หลักใจของตน และสามารถปรับตัวและเลือกเส้นทางพัฒนาให้ตนได้อย่างชาญฉลาดต่อไป โดยมีวงจรที่สัมพันธ์กัน 3 วงจร คือ 1) วงจรของการวางแผน ประกอบด้วย การร่วมกันกำหนดควิสัยทัศน์ภาระหน้าที่ งานหลักที่ต้องปฏิบัติ ยุทธศาสตร์ เป้าหมายของยุทธศาสตร์ การปฏิบัติ การประเมินผลและความตอบสนอง 2) วงจรของการพัฒนาทีมงาน เพื่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้าไปตามที่ได้วางแผนไว้ เริ่มจากจุดหมาย/ทิศทางไปสู่แต่ละคน จุดศูนย์รวมปรับเข้าหากัน เป็นพันธมิตร เห็นพ้องต้องกัน รู้แจ้งเห็นจริง เจริญขึ้น-การปรับใหม่ 3) วงจรบูรณาการ คือ นำเอาร่องประกอบในวงจรที่ 1 กับวงจรที่ 2 มาบูรณาการกันทำให้การวางแผนผสมผสานกันในแต่ละขั้นตอนของการพัฒนาทีมงาน ส่วนขั้นตอนของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนี้มีดังนี้

1. ขั้นตอนเตรียมการประสานพื้นที่ การคัดเลือกชุมชน เป็นหน้าที่ของผู้วิจัยในการสำรวจและศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของชุมชน การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน เพื่อปูทางไปสู่การผลักดันให้เกิดความร่วมมือร่วมใจระหว่างสมาชิกของชุมชน ผู้วิจัยต้องเป็นผู้ที่คนในชุมชนไว้วางใจ และให้การยอมรับ เมื่อผู้วิจัยมีความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชนจะเข้าพื้นที่ได้ด้วยความเชื่อมั่นและมั่นใจว่าต้องเปิดให้คนในชุมชนแสดงความคิด ความรู้สึก และแก้ไขปัญหาคด้วยตนเอง นักวิจัยต้องรับฟังบอกตนเองเสมอว่าเป็นเพียงผู้กระตุ้นให้กลุ่มเป้าหมายเกิดแนวคิดในการพัฒนา เป็นผู้คอยกระตุ้นประคองเกื้อหนุนร่วมดำเนินกิจกรรมกับชุมชน ถ่ายทอดความรู้ เตรียมความพร้อมและทักษะในการปฏิบัติงานให้กับชุมชน บูรณาการตนเองให้เข้ากับวิถีชีวิตในชุมชนนั้น ทำการติดต่อกับบุคคลสำคัญๆ ในชุมชน เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เจ้าอาวาส ผู้อาวุโสที่คนในชุมชนยอมรับ ผู้บริหารหรือผู้เป็นเจ้าของสถานที่ เปิดโอกาสให้มีการซักถามและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นตลอดทุกขั้นตอน ถ้าผู้วิจัยไม่สามารถทำให้เข้ากับชุมชนได้ก็จะเป็นการยากที่จะก้าวไปสู่ขั้นต่อไป ซึ่งต้องอาศัยการมีส่วนร่วมและ ความร่วมมือของชุมชนเป็นสำคัญ

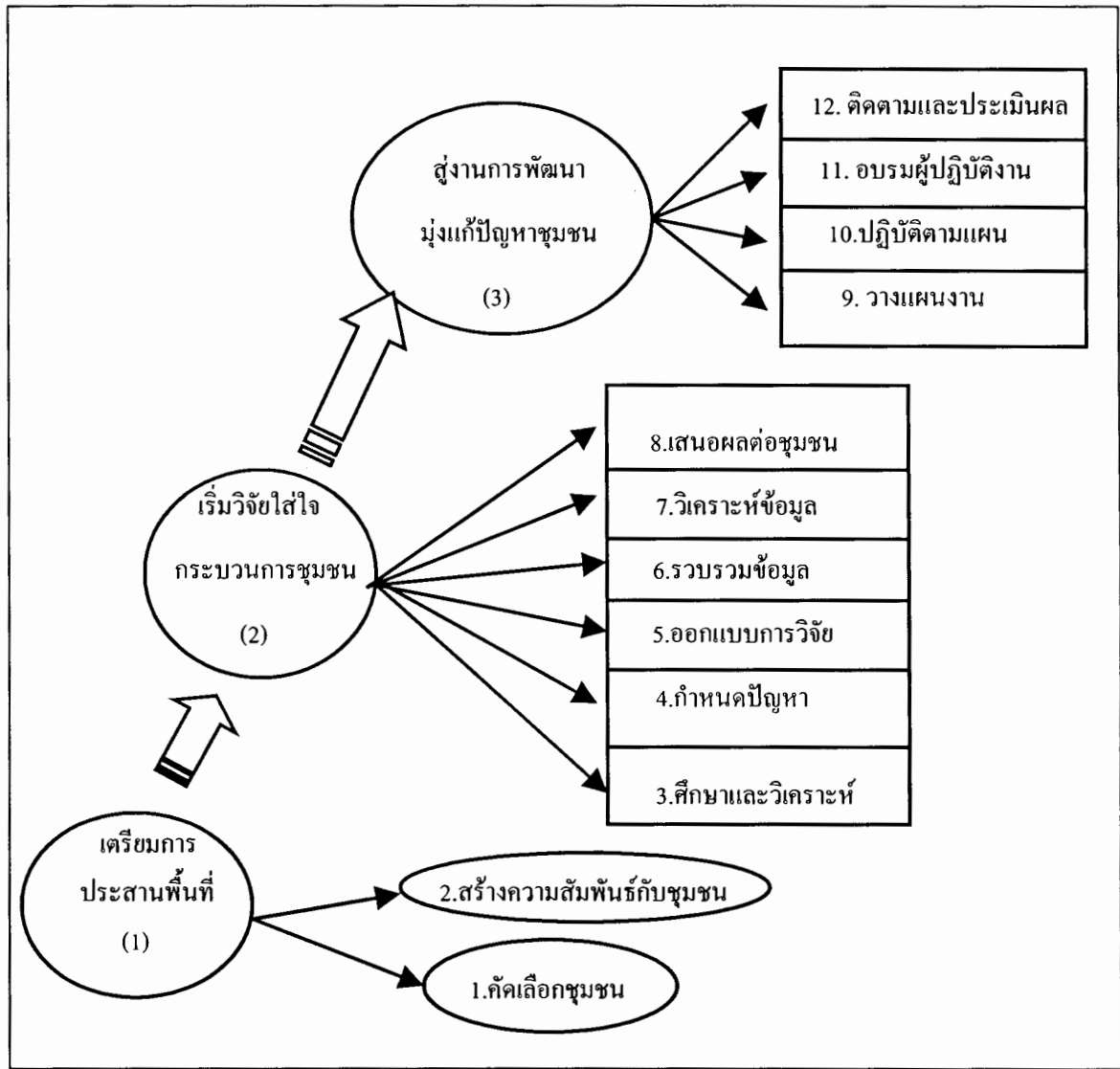
2. ขั้นเริ่มวิจัยใส่ใจกระบวนการชุมชนมีดังนี้ การศึกษาปัญหาและความต้องการของชุมชน ตลอดจนประเมินทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน โดยดำเนินการศึกษาร่วมกับชุมชนต้องทำคู่ไปกับการให้ความรู้เรื่องของกระบวนการและขั้นตอนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ การกำหนดปัญหาและความต้องการเพื่อแก้ปัญหาจึงมีความจำเป็น ที่จะต้องเลือกและกำหนดปัญหา มีการลำดับความสำคัญของปัญหา โดยพิจารณาจากปัจจัยและองค์ประกอบต่างๆ ต้องเปิดโอกาสให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการอภิปรายแสดงความคิดเห็น ตัดสินใจ ในการเลือกกำหนดปัญหา การร่วมกันออกแบบการวิจัย กำหนดวัตถุประสงค์ของการวิจัย กำหนดวิธีเก็บข้อมูล จะใช้แบบสอบถาม สัมภาษณ์ สังเกต หรืออาจจะใช้การอภิปรายกลุ่ม เวลาในการเก็บข้อมูลนานเท่าไร ใครจะรับผิดชอบ เก็บข้อมูลในเรื่องอะไร การวิเคราะห์ข้อมูลอาจพบข้อจำกัดสำหรับคนในชุมชน เนื่องจากประสบการณ์และความรู้ในเรื่องการวิจัยมีจำกัด ดังนั้น ตัวผู้วิจัยจะต้องให้ความสำคัญในเรื่องนี้ สมาชิกชุมชนที่มาร่วมควรอ่านออกเขียนได้ เมื่อได้วิเคราะห์ข้อมูลและข้อสรุปแล้วจะได้ทราบถึงสถานการณ์ของปัญหาว่ามีความรุนแรงมากน้อยเพียงใด การนำเสนอข้อมูลต่อที่ประชุมของชุมชนเป็นการร่วมยืนยันและตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล พร้อมกับเสนอข้อคิดเห็นเพิ่มเติมอันจะเป็นประโยชน์ในการจัดทำแผนงานหรือโครงการเพื่อแก้ปัญหาต่อไป

3. ขั้นพัฒนามุ่งแก้ปัญหาชุมชน นักวิจัยพึงดำเนินการ กำหนดโครงการเพื่อแก้ปัญหา มีการกำหนดวัตถุประสงค์ของโครงการ ระบุกิจกรรม ขั้นตอนการดำเนินงานให้ชัดเจน กำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบในการดำเนินกิจกรรม จัดทำตารางและกำหนดเวลาที่จะดำเนินงานตามโครงการหรือกิจกรรมต่างๆ การปฏิบัติงานตามแผนที่กำหนดไว้ มีแกนนำหรือกลุ่มในชุมชนเป็นกลุ่มทำงาน ต้องเป็นกลุ่มบุคคลที่สมาชิกในชุมชนยอมรับ อาจจะเป็นกลุ่มหรือองค์กรที่มีอยู่ในชุมชน แต่ในกรณี

ที่ชุมชนยังไม่มีกลุ่มหรือองค์กรที่เหมาะสมก็มีความจำเป็นที่จะต้องจัดตั้งกลุ่มขึ้นมาใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับลักษณะของกิจกรรมที่ได้ตั้งไว้ การติดตามและประเมินผล เป็นกิจกรรมที่มีความจำเป็นอย่างยิ่งเพื่อดูปัญหาและอุปสรรคในการปฏิบัติงานว่ามีอะไรบ้างที่จะต้องแก้ไข ดังนั้น กลุ่มจะต้องได้รับการฝึกอบรมความรู้และเทคนิคในการติดตามและประเมินผลอย่างง่าย จากผู้วิจัยก่อน เพื่อทำหน้าที่นี้ โดยเฉพาะเพื่อป้องกันอคติที่เกิดขึ้น

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนี้ทั้งผู้วิจัยและนักพัฒนาเป็นผู้ที่ทำงานร่วมกับชุมชน มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาชุมชน ประชาชน และองค์กรในชุมชน ให้มีความเข้มแข็ง สามารถดำเนินการแก้ไขปัญหา มีความรับผิดชอบในชุมชนของตนได้ ก่อให้เกิดการพึ่งพาตนเอง ซึ่งการที่จะดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ดังกล่าว อาจไม่สามารถกระทำได้ในระยะเวลาอันรวดเร็ว ด้วยเหตุนี้ก่อนจะลงมือดำเนินการวิจัยประเภทนี้ควรคำนึงถึงแนวคิดที่สำคัญๆ ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือ หนึ่งเน้นการแก้ไขปัญหา สองยึดปัญหาในชุมชนเป็นหลักหรือเป็นศูนย์กลางในการวิจัย และสามเป็นการทำงานเพื่อชุมชนและมุ่งพัฒนาประชาชน ต้องมีเหตุการณ์ร่วม 4 ประการ ได้แก่ 1. การมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของชุมชน 2. มีกระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้น 3. มีการปฏิบัติการให้เห็นจริง 4. มีการประเมินผลร่วมด้วยเป็นระยะๆ

ภาพที่ 2.7 ขั้นตอนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

(ดัดแปลงจาก อมรวิรัช นาคทรัพย์ และดวงแก้ว จันทร์สระแก้ว, 2541 อ้างถึงใน มหาวิทยาลัยราชภัฏ เพชรบุรี, 2547 : 42)

ทฤษฎีการมีส่วนร่วม

แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมเกิดมาจากปัญหาความล้มเหลวในการดำเนินงานการพัฒนาในอดีต ซึ่งให้ความสำคัญกับบทบาทของคนภายนอกชุมชน ละเลยต่อศักยภาพและความสามารถของคนในชุมชน ยังผลนำมาถึงความไม่สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของคนในชุมชน ก่อให้เกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำไม่เท่าเทียมกัน ดังนั้น จึงได้มีการเคลื่อนไหวและหันมาทบทวนถึงประสิทธิภาพการพัฒนาที่ผ่านมา ทำให้ได้ข้อสรุปว่าองค์กรท้องถิ่นน่าจะเป็นผู้กำหนดเป้าหมายของการพัฒนาและแสวงหาทางออกด้วยตนเอง รวมทั้งการตัดสินใจและประเมินผลว่าดีหรือไม่ดีอย่างไร ในปัจจุบันได้มีการกล่าวถึงแนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนและชุมชนกันอย่างแพร่หลาย ไว้ดังนี้

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (อ้างถึงใน ปิยะ ประทีปภิรมณ์, 2546 : 9-10) ให้แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า การที่ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาชุมชน และสามารถที่จะนำการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองในครอบครัวและชุมชนให้ดีขึ้นนั้น การเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจและอารมณ์ของบุคคลหนึ่ง ในสถานการณ์กลุ่ม (Group Situation) ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุเร้าให้กระทำ (Contribution) บรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่ม ทั้งยังทำให้เกิดความรู้สึกร่วมรับผิดชอบกับกลุ่มนั้นด้วย การมีส่วนร่วมดังกล่าวเกิดจากแนวความคิดพื้นฐานของการมีส่วนร่วม 3 ประการ คือ

1. ประชาชนต้องมีความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกัน ซึ่งเกิดจากความสนใจและความห่วงกังวลส่วนบุคคล ซึ่งบังเอิญพ้องต้องกันจนกลายเป็นความสนใจและความห่วงกังวลของส่วนรวม
2. ประชาชนต้องมีความเดือดร้อนและความไม่พึงพอใจร่วมกันที่มีต่อสถานการณ์ที่เป็นอยู่ในขณะนั้นผลักดันให้มุ่งไปสู่การรวมกลุ่มวางแผนและลงมือกระทำร่วมกัน
3. ประชาชนต้องมีการตกลงใจร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงกลุ่มหรือชุมชนไปในทิศทางที่พึงปรารถนา การตัดสินใจร่วมกันจะต้องรุนแรงมากพอที่จะทำให้เกิดความคิดริเริ่มกระทำการสนองตอบความเห็นชอบของคนส่วนใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมนั้น

เสนห์ จามริก (อ้างถึงใน มาริสา โกเศษโยธิน, 2542 : 20-23) ได้ให้คำจำกัดความของการมีส่วนร่วมขององค์กรท้องถิ่นว่า เป็นกระบวนการเรียนรู้ซึ่งกันและกันของทุกฝ่าย และยังอาจเป็นการปูพื้นฐานความมั่นคงสำหรับวิวัฒนาการไปสู่การปกครองตนเองของท้องถิ่นในบั้นปลาย ได้กล่าวถึงจุดเริ่มต้นของการมีส่วนร่วมขององค์กรท้องถิ่นว่า เริ่มต้นจากการเข้าร่วมกิจกรรมที่มีผลประโยชน์ต่อส่วนรวม เป็นกิจกรรมที่สัมพันธ์กับปัญหาและความต้องการของชุมชน

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี (อ้างถึงใน มาริสา โกเศยะโยธิน, 2542 : 20-23) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติและร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่างๆ อันมีผลกระทบถึงตัวประชาชนเอง การที่สามารถทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา เพื่อแก้ไขปัญหานานาซึ่งสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของประชาชนนั้น ผู้นำการเปลี่ยนแปลงต้องยอมรับปรัชญาการพัฒนาชุมชนที่ว่า มนุษย์ทุกคนต่างมีความปรารถนาที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความสุข ได้รับความปฏิบัติอย่างเป็นธรรมและเป็นที่ยอมรับของผู้อื่น พร้อมทั้งจะอุทิศตนเพื่อกิจกรรมของชุมชนขณะเดียวกันต้องยอมรับความจริงที่ว่า มนุษย์นั้นสามารถพัฒนาได้ถ้ามีโอกาสและได้รับการชี้แนะอย่างถูกต้อง

สุริชัย หวันแก้ว (อ้างถึงใน มาริสา โกเศยะโยธิน, 2542 : 20-23) กล่าวถึง คำจำกัดความของการมีส่วนร่วมขององค์กรท้องถิ่นที่นำมาจากคำนิยามของ Parse Andrew and Stifled Mathias ว่าหมายถึง การที่องค์กรท้องถิ่นซึ่งตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาเสมือนผู้อยู่ภายนอก ได้เพิ่มความสามารถในการควบคุมทรัพยากรและสถาบันต่างๆ ตามสถานะสังคมที่เป็นอยู่

ยาดาฟ แรม พี. (Yadav. Ram P., 1979 : 230) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่า หมายถึง การเข้าร่วมของประชาชนหรือกลุ่มตัวแทนชุมชนในกระบวนการพัฒนาด้วยความสมัครใจเต็มใจ การมีส่วนร่วมนั้นต้องไม่ถูกบังคับ ซึ่งการมีส่วนร่วมอาจจำแนกเป็นขั้นตอนได้ดังนี้

1. การเข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making)
2. การเข้าไปมีส่วนร่วมในการ ดำเนินโครงการและแผนการ (Implementation)
3. การเข้าไปมีส่วนร่วมในการควบคุมการประเมินโครงการและการพัฒนา (Evaluation)
4. การเข้าไปมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ของการพัฒนา (Benefit)

การมีส่วนร่วมของประชาชน มีการให้ความหมายที่ต่างกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับสภาพความคิดความเชื่อของแต่ละบุคคลอีกทั้งยังขึ้นอยู่กับกาลเวลาและยุคสมัย อย่างไรก็ตามการมีส่วนร่วมก็นับว่าเป็นทางเลือกของการพัฒนาที่มีกลไกในการพึ่งพาตนเองของประชาชน อันจะนำมาซึ่งการพัฒนาที่ยั่งยืน การที่จะให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาอย่างมีประสิทธิภาพต้องยึดแนวทางปฏิบัติดังนี้

1. ต้องยึดถือประชาชนเป็นหลักในการแก้ปัญหาด้วยการพึ่งพาตนเอง องค์กรจากส่วนกลางเป็นเพียงตัวกระตุ้น ตัวเสริม หรือตัวสนับสนุนเท่านั้น
2. กิจกรรมการพัฒนาจะต้องเริ่มจากพื้นฐานของประชาชนในท้องถิ่นก่อน กล่าวคือ ให้คำนึงถึงวิถีชีวิตที่ดำรงอยู่ในชุมชนทั้งในอดีตและปัจจุบัน พึงตระหนักว่าการยึดเยียดกิจกรรมการพัฒนาซึ่งกำหนดตามกรอบความคิดจากองค์กรภายนอกชุมชน นอกจากจะไม่นำไปสู่การมีส่วนร่วม

อย่างแท้จริงแล้ว ยังเป็นการทำลายศักยภาพในการแก้ปัญหาของชุมชน อีกทั้งสร้างลักษณะการขาดความมั่นใจในตนเอง และต้องพึ่งพาพลังและการช่วยเหลือจากภายนอกชุมชนตลอดเวลา

3. การมีส่วนร่วมของประชาชนน่าจะครอบคลุมไปถึงการกระจายและการสื่อสารข้อมูล เพื่อพัฒนาขีดการรับรู้และเพิ่มขีดความสามารถในการแก้ไขปัญหาของชุมชนในท้องถิ่นด้วย

โคเฮน และอัฟฮอฟ (Cohen and Uphoff, 1980 อ้างถึงใน ประภาพร ศรีสถิตย์ธรรม, 2543 : 24-25) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมโดยทั่วไปว่า หมายถึง การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ แต่ไม่ได้หมายถึงว่าจะเป็นการตัดสินใจเพียงอย่างเดียว จะต้องใช้การตัดสินใจควบคู่ไปกับการดำเนินงานด้วย เช่น ในการจัดองค์กร การจัดกิจกรรมการพัฒนา เป็นต้น และการตัดสินใจยังมีความเกี่ยวข้องกับประชาชนในเรื่องของผลประโยชน์ และการประเมินผลในกิจกรรมการพัฒนาด้วย นอกจากนี้ได้กล่าวถึงมิติต่างๆ ของลักษณะของการมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้น จำแนกได้ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมเกิดจากเบื้องบนหรือเบื้องล่าง
2. การจูงใจให้มีส่วนร่วมเกิดขึ้นโดยสมัครใจหรือถูกบังคับ
3. แบบแผนขององค์กร (Organization Pattern) ซึ่งมีผลต่อกระบวนการมีส่วนร่วม กล่าวคือ บุคคลที่เป็นสมาชิกกลุ่มนั้นเข้าไปมีส่วนร่วมในฐานะปัจเจกชน หรือในฐานะสมาชิกกลุ่มที่ผู้นำมีบทบาทมาก และใช้องค์กรให้เป็นประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ส่วนตัว

ช่องทางการมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้นมี 6 ช่องทาง ได้แก่

1. การมีส่วนร่วมโดยปัจเจกชนหรือผ่านกลุ่ม
2. การมีส่วนร่วมโดยตรงหรือโดยอ้อม
3. การมีส่วนร่วมอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ
4. ระยะเวลาความต่อเนื่องของกิจกรรม
5. ขอบข่ายกิจกรรมครอบคลุมขนาดไหน
6. อำนาจการตัดสินใจในการมีส่วนร่วม

สภาวะแวดล้อมที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม สามารถจำแนกออกได้ ดังนี้

1. ปัจจัยทางกายภาพและชีวภาพ (Physical and Biological Factor) เช่น เรื่องของฤดูกาล ฤดูฝนที่ยาวนานทำให้ไม่สามารถเข้าร่วมประชุมได้ตลอดปี หรืออาจเป็นเพราะเส้นทางคมนาคมไม่สะดวกอยู่ไกล ที่ดินทำกินไม่อุดมสมบูรณ์เท่าเขตที่ลุ่มทำให้ไม่มีเวลาอุทิศให้การประชุมมากนัก
2. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ (Economic Factor) เช่น เงื่อนไขการให้เช่าที่ดินอาจทำให้เกษตรกรผู้เช่าที่ดินทำกิน ต้องผูกมัดกับข้อตกลงบางประการกับเจ้าของที่ดิน ซึ่งอาจไม่ชอบการมีส่วนร่วมก็เป็นได้
3. ปัจจัยทางการเมือง (Political Factor) ขึ้นอยู่กับระบบการปกครองส่วนกลางว่าจะยินยอมให้องค์กรท้องถิ่นมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ มากน้อยเพียงใดปัจจัยทางสังคม (Social

Factor) ผู้เข้ามามีส่วนร่วมต้องมีความรู้สึกรู้จักในการเป็นเจ้าของโครงการ มีความพึงพอใจในการเข้าร่วมกิจกรรม

4. ปัจจัยทางวัฒนธรรม (Cultural Factor) เช่น คณะกรรมการองค์กรเอกชนหรือประชาชนในชุมชนบางคน อาจมีค่านิยมหรือทัศนคติต่างกันในการทำงาน

5. ปัจจัยด้านประวัติศาสตร์ (Historical Factor) เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชนบทกับศูนย์กลางระดับชาติ หรืออาจเป็นประสบการณ์ที่ชุมชนชนบทเกี่ยวข้องกับรัฐในการพัฒนาท้องถิ่นที่ผ่านมา ในอดีต

กรอบพื้นฐานเพื่ออธิบายและวิเคราะห์การมีส่วนร่วมในแง่ของรูปแบบของการมีส่วนร่วม โดยแบ่งออกเป็น 4 รูปแบบ ได้แก่

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision – Making) ประกอบด้วย

- 1.1 การริเริ่มตัดสินใจ
- 1.2 ดำเนินการตัดสินใจ
- 1.3 ตัดสินใจลงมือปฏิบัติ

2. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ (Implementation) ประกอบด้วย

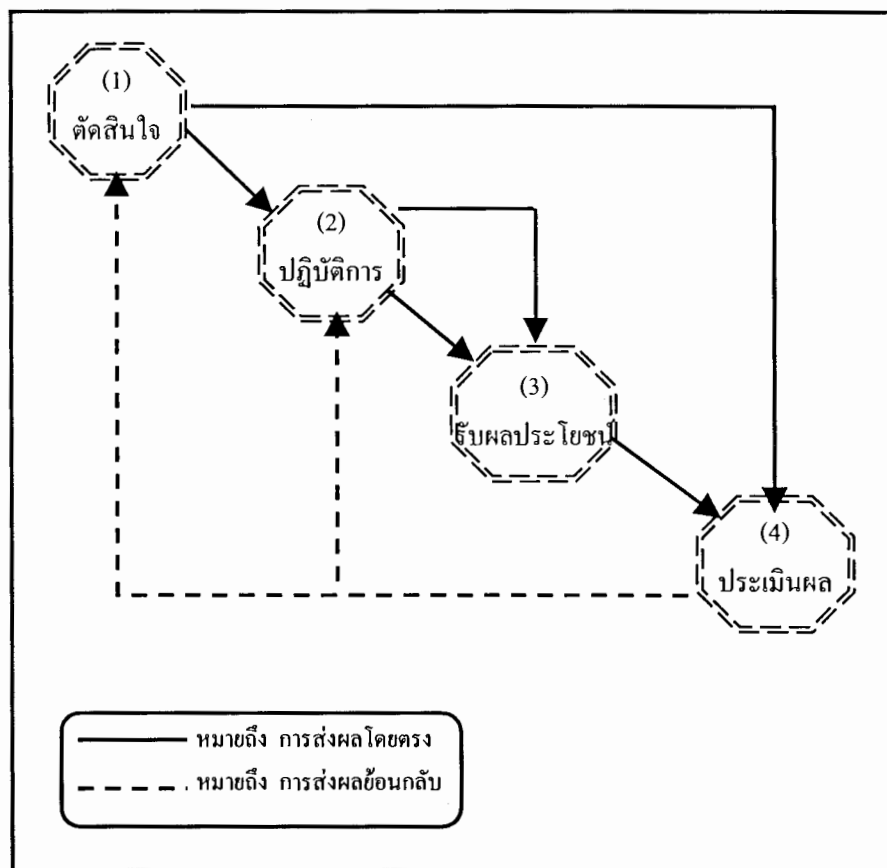
- 2.1 การสนับสนุนทางด้านทรัพยากร
- 2.2 การเข้าร่วมในการบริหาร
- 2.3 การประสานขอความร่วมมือ

3. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (Benefits) ไม่ว่าจะเป็น

- 3.1 ผลประโยชน์ทางด้านวัตถุ
- 3.2 ผลประโยชน์ทางด้านสังคม
- 3.3 ผลประโยชน์ส่วนบุคคล

4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation) เป็นการควบคุมและตรวจสอบการดำเนินกิจกรรมทั้งหมด และเป็นการแสดงถึงการปรับตัวในการมีส่วนร่วมต่อไป

ภาพที่ 2.8 แผนภูมิรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนตามแนวคิดของ โคเฮน และอัฟฮอฟ
(Cohen and Uphoff)

(ประภาพร ศรีสถิตย์ธรรม, 2543 : 25)

ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (อ้างถึงใน ธวัช สิทธิกิจโยธิน, 2543 : 12-28) เสนอความหมายและหลักการสำคัญเกี่ยวกับนโยบายการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาว่า เป็นกระบวนการที่รัฐบาลทำการส่งเสริม ชักนำ สนับสนุน และสร้างโอกาสให้แก่ประชาชนในชุมชน ทั้งรูปส่วนบุคคล กลุ่มคน ชุมชน สมาคม มูลนิธิและองค์กรอาสาสมัครต่างๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือหลายเรื่องรวมกัน ให้บรรลุวัตถุประสงค์และนโยบายการพัฒนาที่กำหนดไว้ ซึ่งการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนดังกล่าวนี้ ได้แก่ .

1. ร่วมทำการศึกษาค้นคว้าหาสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้น รวมตลอดถึงความต้องการของชุมชน

2. ร่วมคิดหารูปแบบและวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ไขและลดปัญหาของชุมชน หรือเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ ที่เป็นประโยชน์หรือสนองความต้องการของชุมชน

3. ร่วมวางแผนนโยบาย แผนงาน โครงการหรือกิจกรรม เพื่อจัดและแก้ไขปัญหาและสนองความต้องการของชุมชน

4. ร่วมตัดสินใจในการนำทรัพยากรที่มีจำกัดมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมได้มากที่สุด

5. ร่วมจัดหรือปรับปรุงระบบการบริหารงานพัฒนาให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

6. ร่วมลงทุนในกิจกรรมโครงการของชุมชนตามขีดความสามารถของตนเอง และหน่วยงาน

7. ร่วมปฏิบัติตามนโยบาย แผนงาน โครงการและกิจกรรมให้บรรลุเป้าหมายที่วางไว้

8. ร่วมควบคุม ประเมินผลและร่วมบำรุงรักษาโครงการ

ในด้านเรื่องชีวิตระดับของการมีส่วนร่วมของประชาชน ได้มีผู้เสนอแนวทางของการวัดไว้ดังนี้

แคสเปอร์สัน และไบรแบนด์ (Kasperson and Breitbandm, 1974 : 34) เสนอมาตรวัดระดับของการมีส่วนร่วม โดยจำแนกว่าการกระทำอะไรจึงถือว่าเป็นการมีส่วนร่วม หรือไม่ถือว่าการมีส่วนร่วม สรุปได้ 3 ประการ ดังนี้

1. การกระทำโดยแต่ละบุคคล มิใช่เป็นการกระทำโดยกลุ่มซึ่งอาจทำให้การวิเคราะห์หรือการได้ข้อมูลที่ไม่ถูกต้อง เพราะการแสดงออกของแต่ละบุคคลในกระบวนการมีส่วนร่วมนั้น จะเห็นได้ถึงค่านิยม การรับรู้และพฤติกรรมของแต่ละบุคคล กล่าวคือ กริยาที่ถือว่าเป็นส่วนร่วมก็คือ กริยาที่มีการแสดงต่อผลของการกระทำนั้นโดยตรงของแต่ละบุคคล

2. ความหนาแน่นของการกระทำ ซึ่งแสดงออกโดยการร่วมกระทำที่บ่อยครั้ง ระยะเวลาของกิจกรรมที่ยาวนานหรือมีความผูกพันและมีแรงจูงใจให้กระทำ

3. คุณภาพของการเข้าร่วม ซึ่งดูจากผลและผลกระทบของการกระทำในเบื้องต้น เช่น ความรับผิดชอบ การตัดสินใจ การเปิดกว้างยอมรับความสามารถ และความคิดเห็นมีการทำการประเมินผล

แชปปีน (Chaplin, 1968 : 125) ได้เสนอเรื่องชีวิตระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนทางสังคม โดยกำหนดระดับความสำคัญของการมีส่วนร่วมกิจกรรมของสมาชิกในองค์กรชุมชน ได้แก่

1. การมีความสนใจและการเข้าร่วมประชุม

2. การให้การสนับสนุนช่วยเหลือ

3. การเป็นสมาชิกและกรรมการกลุ่ม

4. การเป็นเจ้าหน้าที่

โดยพิจารณาจากลักษณะต่างๆ ที่แสดงออก คือ การเป็นสมาชิกกลุ่ม การเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ การบริจาคเงิน วัสดุสิ่งของ และการเสียสละเวลา แรงงาน เป็นสมาชิกของคณะกรรมการกลุ่ม และเป็นผู้ดำเนินการในกิจกรรมนั้นโดยตรง

ส่วน แอมสเติน (Amstein อ้างถึงใน ธวัช สิริทกิจโยธิน, 2543 : 28) ได้เสนอมাত্রวัดการมีส่วนร่วมในรูปแบบที่เขาเรียกว่า บันได 8 ขั้นของการมีส่วนร่วม เขาได้เสนอว่าจะเป็นการช่วยลดความสับสนของการมีส่วนร่วม เพื่อใช้ช่วยวิเคราะห์ผลในขั้นสุดท้าย โดยระดับขั้นบันไดทั้ง 8 ขั้นนี้แยกการมีส่วนร่วมออกเป็น 3 ระดับ ดังนี้

ภาพที่ 2.9 มাত্রวัดการมีส่วนร่วมบันได 8 ขั้น ของแอมสเติน (Amstein)

8. การควบคุมการใช้โดยประชาชน	
7. การมอบอำนาจ	ระดับที่อำนาจเป็นของประชาชน
6. การมีส่วนร่วม	
5. การปล่อยประโลม	
4. การได้รับการปรึกษาหารือ	ระดับของสัญลักษณ์
3. การได้รับแจ้งข่าวสาร	
2. การถูกบำบัดรักษา	
1. การถูกจัดการ	ระดับที่ไม่ถือว่าเป็นการมีส่วนร่วม

(ธวัช สิริทกิจโยธิน, 2543 : 28)

คำอธิบายของมาตรวัดการมีส่วนร่วมตามบันได 8 ขั้น มีดังนี้

ระดับล่างสุดของบันได คือ 1. การถูกจัดการ เป็นการถูกเชิดให้ทำ 2. การถูกบำบัดรักษา ซึ่งทั้งสองขั้นนี้ถือว่าไม่เป็นการมีส่วนร่วม เพราะประชาชนไม่สามารถมีส่วนร่วมใน การวางแผนหรือกำหนดโครงการได้ แต่สำหรับผู้ถืออำนาจนั้นจะใช้เป็นการให้การศึกษาและเยียวยาผู้เข้าร่วมได้

ระดับกลางของบันได คือ 3. การได้รับแจ้งข่าวสาร 4. การได้รับการปรึกษาหารือ การปล่อยประโลม ถือว่าเป็นระดับของสัญลักษณ์ที่ผู้ถืออำนาจ จะเปิดโอกาสให้เข้ามามีส่วนร่วมได้

ฟังและได้คิด แต่จะไม่มีอำนาจในการกระทำใดๆ และขั้นที่ 5 การปลอบประโลมเป็นขั้นสูงสุดของระดับการเป็นสัญลักษณ์ โดยผู้มีอำนาจรู้ถึงสิทธิในการตัดสินใจแต่ได้จำกัดอำนาจนั้นไว้

ระดับสูงสุดของบันได คือ 6. การมีส่วนร่วม ซึ่งประชาชนสามารถเจรจาต่อรองและจัดการในการสับเปลี่ยนกับผู้ถืออำนาจเดิม และขั้นสูงสุดของบันได คือ 7. การมอบอำนาจ และ 8. การควบคุมโดยประชาชน ซึ่งประชาชนจะสามารถใช้อำนาจในการตัดสินใจและจัดการได้โดยสมบูรณ์

จากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการพัฒนา จึงสรุปได้ว่าขั้นตอนต่างๆ ของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา ควรมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ริเริ่ม
2. การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา
3. การมีส่วนร่วมในการประชุม
4. การมีส่วนร่วมในการวางแผน
5. การมีส่วนร่วมในการออกความคิดเห็นและข้อเสนอแนะ
6. การมีส่วนร่วมในการคิดหาวิธีแก้ไขปัญหา
7. การมีส่วนร่วมในการออกเสียงสนับสนุนหรือคัดค้านปัญหา
8. การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมกลุ่ม
9. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจดำเนินงาน
10. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจใช้ทรัพยากร
11. การมีส่วนร่วมในการเป็นสมาชิกกลุ่ม
12. การมีส่วนร่วมในการเป็นกรรมการหรือคณะบริหารงานกลุ่ม
13. การมีส่วนร่วมในการเป็นผู้ชักชวนหรือประชาสัมพันธ์
14. การมีส่วนร่วมในการลงทุนหรือบริจาคทรัพย์สินหรือเงิน
15. การมีส่วนร่วมในการออกแรงหรือสละแรงงาน
16. การมีส่วนร่วมในการออกวัสดุอุปกรณ์
17. การมีส่วนร่วมในการดูแลรักษา ติดตามและประเมินผลการดำเนินงานของกลุ่ม

จะเห็นได้ว่า แนวคิด ความหมาย หลักการ กระบวนการ และรวมถึงตัวชี้วัดของการมีส่วนร่วม ล้วนมีความต่างกันซึ่งขึ้นอยู่กับสภาพความคิด ความเชื่อของแต่ละบุคคล ทั้งยังขึ้นอยู่กับกาลเวลาและยุคสมัยอีกด้วย จากความหมายและลักษณะของการมีส่วนร่วมที่ผู้วิจัยทำการศึกษาและรวบรวมไว้ทำให้สรุปได้ว่า การที่ประชาชนในชุมชนมีการตื่นตัวในการเข้ามามีส่วนร่วมในงานพัฒนาชุมชนของตนนั้น สิ่งที่เป็นอย่างยิ่ง คือ กิจกรรมที่ลงมือกระทำต่างๆ นั้นต้องมีความสอดคล้องกับปัญหาและความต้องการ รวมไปถึงทักษะและความคิดเห็นของการมีส่วนร่วมต่อกิจกรรมนั้นๆ ของประชาชนในชุมชน เพื่อจะนำไปสู่ความรับผิดชอบ ความภาคภูมิใจ ความรู้สึกผูกพัน ความรู้สึกเป็นเจ้าของ

ชุมชนร่วมกัน จนสามารถที่จะก่อให้เกิดการช่วยเหลือตัวเองได้ในที่สุด จะประกอบด้วยปัจจัยสำคัญ ดังนี้

1. การที่ชุมชนและสมาชิกในชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมใดๆ ก็ต่อเมื่อกิจกรรมนั้นๆ มีความสอดคล้องกับความเชื่อพื้นฐาน ความคิดเห็น และค่านิยมแห่งตน
2. การที่ชุมชนและสมาชิกในชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมใดๆ ก็ต่อเมื่อกิจกรรมนั้นๆ มีคุณค่าและสอดคล้องกับผลประโยชน์ส่วนตน
3. การที่ชุมชนและสมาชิกในชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมใดๆ ก็ต่อเมื่อกิจกรรมนั้น มีเป้าหมายที่จะส่งเสริมและปกป้องการรับผลประโยชน์
4. การที่ชุมชนและสมาชิกในชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมใดๆ ก็ต่อเมื่อกิจกรรมนั้นๆ สอดคล้องกับสิ่งที่ตนเองได้รับมาหรือคาดหวังเอาไว้
5. การที่ชุมชนและสมาชิกในชุมชนจะไม่เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมใดๆ ก็ต่อเมื่อตนเองเคยมีประสบการณ์ที่เป็นอกตาคือกิจกรรมนั้นแล้ว
6. การที่ชุมชนและสมาชิกในชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมใดๆ ย่อมขึ้นอยู่กับอุปนิสัยค่านิยมและจารีตประเพณี
7. การเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมใดๆ ของชุมชนและสมาชิกชุมชน ย่อมเป็นภาระกระทำโดยปราศจากการบีบบังคับ ต้องทำด้วยความสมัครใจ
8. การเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมใดๆ ของชุมชนและสมาชิกชุมชน ต้องขึ้นอยู่กับความคิดเห็นและความพึงพอใจของตนเป็นส่วนใหญ่
9. การเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมใดๆ ของชุมชนและสมาชิกชุมชน ต้องขึ้นอยู่กับโอกาสและเวลาที่จะเอื้ออำนวย
10. การเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมใดๆ ของชุมชนและสมาชิกชุมชน ย่อมขึ้นอยู่กับความสามารถ

แนวคิดและความหมายเกี่ยวกับความยากจน

การที่จะทำความเข้าใจและวิเคราะห์ปัญหาความยากจนได้อย่างถูกต้องและใกล้เคียงความจริงมากที่สุด จำเป็นต้องวิเคราะห์ตั้งแต่กรอบความคิดในเรื่องค่านิยมของความยากจนหรือคนจน เพื่อสร้างความเข้าใจตั้งแต่ต้นว่า คนจนที่กำลังกล่าวถึงหมายถึงใคร อย่างไร ซึ่งจะมีผลมากต่อความสำเร็จหรือไม่สำเร็จในการแก้ไขปัญหาคือความยากจน การให้นิยามและความหมายของคนจนและความยากจนมีการพิจารณาหลายด้าน ดังนี้

1. การให้นิยามและความหมายโดยพิจารณาจากมาตรฐานการครองชีพ (Standard for Living)

ในการพิจารณาจากมาตรฐานการครองชีพนี้ มีผู้ให้ความเห็นไว้ดังนี้

บูธ (Booth, 1999 : 55) กล่าวว่า คนจน คือ คนที่พอจะมีสิ่งจำเป็นที่จะดำรงชีพอยู่ได้อย่างอัตคัดเพียงลำพังคนเดียว แต่ผู้ใดขาดแคลนปัจจัยยังชีพตามมาตรฐานของสังคมนั้นๆ เรียกว่าคนจนมาก

แอสตัน (Ashton, 1984 : 97) ความยากจนตามนัยของแอสตัน หมายถึง การขาดแคลนเงินทองที่จะสนองความต้องการที่จำเป็นตามมาตรฐานของสังคมหนึ่ง

องค์การแรงงานระหว่างประเทศ (ILO, 1995 : 26) ได้อธิบายไว้ว่า การพิจารณาจากมาตรฐานการครองชีพ เป็นการพิจารณาเชิงเปรียบเทียบจากภาวะทั่วไปของสังคมหนึ่งๆ เพราะมาตรฐานการครองชีพของสังคมหนึ่งอาจจะต่างไปจากอีกสังคมหนึ่ง การเปรียบเทียบจึงเปรียบเทียบจากเกณฑ์เฉลี่ยหรือภาวะทั่วไปของสังคมนั้นๆ

ธนาคารโลก (World Bank, 1990 : 26) ให้ความหมายความยากจน โดยพิจารณาจากมาตรฐานการครองชีพว่า หมายถึง ภาวะที่ไม่สามารถเข้าถึงหรือไม่สามารถบรรลุมาตรฐานขั้นต่ำ (Minimal Standard) ของการครองชีพ

การให้นิยามและความหมายในแง่ nàyมักจะมีข้อถกเถียงในเรื่อง “มาตรฐาน” เพราะเมื่อกาลเวลาเปลี่ยนไป มาตรฐานก็เปลี่ยนไป ยิ่งกว่านั้นในภาวะของข่าวสารถึงกัน ทุกนาทิจึงการเอาอย่างการเลียนแบบแผนการดำเนินชีวิตของแต่ละสังคมเป็นไปอย่างรวดเร็วมาตรฐานของสังคมหนึ่งก็พยายามไล่ตามมาตรฐานอีกสังคมหนึ่งตลอดเวลา มาตรฐานของแต่ละสังคมจึง ไม่คงที่ ไม่ง่ายที่จะกำหนดให้เป็นมาตรฐานที่เป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป

2. การพิจารณาจากเส้นความยากจน (Poverty Line) และความยากจนสมบูรณ์ (Absolute Poverty)

การให้นิยามและความหมาย “ความยากจน” โดยพิจารณาจากสิ่งจำเป็นพื้นฐานและมาตรฐานการครองชีพ นำไปสู่วิธีการวัด “มาตรฐาน” และวัด “ความจำเป็น” ของแต่ละสังคมเนื่องจากมูลค่าหรือราคาของปัจจัยสี่ หรือมูลค่าการครองชีพของแต่ละสังคมไม่เท่ากัน

กอร์ดอนและสปีคเกอร์ (Gordon & Spicker, 1999 : 7) ได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับความยากจนสมบูรณ์ว่า “มันมีปรากฏการณ์ที่กล่าวได้ว่า ในความคิดเกี่ยวกับความยากจนสมบูรณ์นั้น องค์ประกอบหลักของความจนเป็นสิ่งที่คงที่ ลดทอนไม่ได้ ไม่ว่าสภาพโดยเปรียบเทียบจะเป็นเช่นไรก็ตาม หากองค์ประกอบหลักยังคงอยู่ ความยากจนก็ยังคงอยู่ องค์ประกอบหลักที่ว่า คือ ความต้องการ

อาหารที่พอเพียงกับร่างกาย การรักษาโรค การมีที่อยู่อาศัย การมีเสื้อผ้าสวมใส่ การคมนาคมที่สะดวก การได้รับการศึกษา และการมีชีวิตอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรี”

3. การพิจารณาจากมิติทางสังคม

ธนาคารโลก (World Bank, 2001 : 15) ยอมรับว่าความยากจนมีหลายมิติ “ความเป็นคนจน” ถูกกำหนดจากหลายปัจจัย เช่น ค้อยการศึกษา ไม่ได้รับการดูแลด้านสุขภาพ ไม่มีสิทธิ ไม่มีเสียง ไม่มีอำนาจ ความยากจนในมิติที่ไม่ใช่รายได้ ในหลายๆ ประเทศอยู่ในภาวะที่รุนแรง ความยากจนประเภทนี้เกิดจากความ “เสี่ยง” และ “ความค้อยโอกาส” โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศอาฟริกาที่ระบบป้องกันโรคและระบบสาธารณสุขไม่ดี ประชากรวัยเจริญพันธุ์ทุกๆ 1 ใน 4 จะติดเชื้อ HIV (เล่มเดียวกัน : 4) คนเหล่านี้แม้บางส่วนมีรายได้เป็นตัวเงินเกินเส้นความยากจน (มากกว่าวันละ 1 เหรียญ) แต่การที่มีรายได้ไม่พอกำดูแลรักษาสุขภาพ นั่นคือ ภาวะความยากจนที่เกิดจากภาวะ “เสี่ยง” และไม่มีโอกาสที่จะได้รับการดูแลสุขภาพ

ในทางตรงกันข้าม ประเทศอินเดีย ในรัฐคาราลา (Kerala) ประชาชนที่มีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจน (1 ดอลลาร์สหรัฐ) มีจำนวนมาก แต่ในรัฐนี้ประชากร “มีโอกาสน” เข้าถึงสวัสดิการทั้งโดยรัฐและโดยชุมชน การดูแลสุขภาพและสิ่งแวดล้อมค่อนข้างดี จึงทำให้ประชากรมีอายุยืนอายุโดยเฉลี่ยของประชากรในรัฐคาราลาสูงกว่าอายุของประชากรในกรุงวอชิงตันเสียอีก

นี่ย่อมชี้ให้เห็นว่า คุณภาพชีวิตของประชาชนไม่เพียงแต่ต้องพึ่งรายได้เป็นตัวเงินเท่านั้น แต่การที่ “มีโอกาสน” ได้รับสวัสดิการ และอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เกื้อกูลต่อชีวิต ก็ทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้นได้ ความจนโอกาสจึงเป็นมิติหนึ่งของความยากจน และมีคนจำนวนมากในโลกนี้ที่ไม่ถึงกับจนรายได้ แต่ต้องประสบปัญหา “จนโอกาส”

ความไร้อำนาจ (Powerlessness) ก็เป็นมิติหนึ่งของความยากจน คนที่ไร้สิทธิไร้เสียง (Voiceless) จะไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจเชิงนโยบายความต้องการของคนไร้สิทธิไร้เสียงจะไม่ถูกนำไปสู่นโยบาย ไม่มีใครได้ยินเสียงเรียกร้องของคนเหล่านี้ พวกเขาจึงไม่ได้รับการสนองตอบในสิ่งที่พวกเขาควรจะได้

การ์ดอนและสปีคเกอร์ (Gordon & Spicker, 1999 : 153) กล่าวว่า นอกจากจนโอกาสแล้ว การจนสิทธิก็ถือว่าเป็นความจนอีกมิติหนึ่ง การขาดแคลนทรัพยากรหรือการเข้าไม่ถึงทรัพยากรทางสังคมเป็นการ ขาดแคลนสิทธิ ไม่ใช่ขาดแคลนทรัพยากรโดยตรง

ดัฟฟี (Duffy, 1995 : 36) การขาดโอกาสและขาดสิทธินำไปสู่การขาดความมั่นคงในชีวิต ทำให้ชีวิตตกอยู่ในภาวะเสี่ยงทางสังคม ชีวิตมีความผันแปรไม่แน่นอน (Vulnerability) การขาดความมั่นคงในชีวิตย่อมนับว่าเป็นการขาดแคลนโอกาส

4. ความยากจนในแนวคิดของสหประชาชาติ

ฮูเบอร์ (Huber, 2000 : 2) กล่าวถึงการประชุมของสหประชาชาติว่าด้วยนโยบายเศรษฐกิจและการลดความยากจน เมื่อเดือนมิถุนายน 2543 ที่ประชุมมีความเห็นร่วมกันว่า “ความยากจนมิได้มีเฉพาะมิติด้านการเงินหรือด้านวัตถุเท่านั้น แต่มันมีมิติความซับซ้อนหลายๆ ด้าน และมีเหตุแห่ง ความยากจนหลายๆ สาเหตุ ดังนั้น นโยบายและมาตรการแก้ไขความยากจนจึงต้องมีหลายมาตรการมิใช่มีเฉพาะมาตรการทางรายได้เท่านั้น”

กนกศักดิ์ แก้วเทพ (2541 : 97) กล่าวด้วยความไม่แน่ใจ ดูเหมือนว่ายังไม่เคยมีประวัติศาสตร์นิพนธ์ “คนจน” ในสังคมไทยแต่อย่างใด ทำให้ไม่พบแน่ชัดว่า คนจนถือกำเนิดมาในสังคมไทยตั้งแต่เมื่อไร อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเชื่อว่าคงไม่มีใครปฏิเสธว่าสังคมไทยเคยผ่านยุคมีทาส ยุคมีไพร่มาแล้ว ทาส คือ กลุ่มคนที่ไร้สมบัติ ไร้สิทธิ ไร้เสียง ไร้อำนาจอย่างสิ้นเชิง ก็คงเรียกตามภาษาสมัยใหม่ได้เลยว่า นี่คือ “กลุ่มคนจน คนยากไร้” ยุคศักดินา พวกไพร่พอมีสถิติติดตัวบ้างตามที่เจ้านายอนุญาต แต่ก็ เป็นพวกไร้สิทธิไร้เสียง และขาดแคลนสมบัติเช่นเดียวกัน ก็น่าจะเรียกตามภาษาสมัยใหม่ว่า “คนจน” ได้เช่นเดียวกัน

คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2541 : 34) ได้วางกรอบแนวคิดไว้ว่า ความจนมีองค์ประกอบ 7 ประการ คือ

1. จนนเงิน
2. จนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
3. จนทางสังคม เช่น ความรักความเอาใจใส่ เกิดความล่มสลายของครอบครัวและชุมชน
4. จนทางการเมือง ค้อยอำนาจ ขาดการมีส่วนร่วมทางการเมืองการปกครอง
5. จนการศึกษา
6. จนทางวัฒนธรรม
7. จนทางจิตวิญญาณ ไร้สิ่งยึดมั่นทางจิตใจ ขาดคุณธรรมและจริยธรรม

วิทยากร เชิงกุล (2545 : 27-28) ให้ความหมายของความจนว่า

1. ไม่มีทรัพย์สินและปัจจัยการผลิต
2. มีความสามารถในการตอบสนองความต้องการในชีวิตที่ต่ำกว่าเกณฑ์เฉลี่ยของคน

ในสังคม

3. มีสถานภาพทางการเมืองและสังคมต่ำ อำนาจต่อรองทางการเมืองและสังคมต่ำ
4. ไม่มีสิทธิ ไม่มีโอกาส ที่จะได้รับบริการพื้นฐาน เช่น การศึกษา สาธารณสุข
5. ไม่ได้รับบริการด้านการประกอบอาชีพและสิ่งอำนวยความสะดวกที่จำเป็น

กล่าวโดยสรุป การพิจารณาเรื่องความยากจนในปัจจุบันนี้มีอาจจำกัดอยู่เพียงเรื่องความยากจนในมิติทางรายได้เท่านั้น แต่ความยากจนยังเกิดจากมิติทางสังคม การเมือง วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม “คนจน” จึงมิได้หมายความว่าเพียงเป็นคนมีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจนเท่านั้น แต่ยังหมายความว่าคนที่คอยโอกาส คอยอำนาจ ไร้สิทธิ ไร้เสียง และคนที่อยู่ภายใต้ความเสี่ยงในลักษณะต่างๆ โดยไม่มีหลักประกันใดๆ สมชัย จิตสุชน (2544 : 11) ให้ความหมายของความจนดังนี้

1. จนทรัพย์สิน เป็นความจนตามความหมายเดิม คือ มีรายได้ต่ำ คือ 20,000 บาท/ปีขาด วัตถุประสงค์

2. จนโอกาส คือไม่มีโอกาสที่จะได้รับการศึกษา ไม่มีโอกาสที่จะเข้าถึงบริการสาธารณสุข และไม่มีสิทธิเข้าถึงบริการสาธารณะ เช่น ไฟฟ้า ประปา ข่าวดารและสื่อสาร และการคมนาคม ไม่มีสิทธิเข้าถึงหรือถูกตัดขาดจากฐานทรัพยากรของสังคม (เช่น ดิน น้ำ ป่า) จนโอกาสเป็นตัวแปรสำคัญที่จะนำไปสู่ความจนในมิติอื่นๆ

3. จนอำนาจ คือ ไม่มีสิทธิ ไม่มีเสียง ไร้อำนาจต่อรอง ไม่มีส่วนร่วมในกระบวนการนโยบายและการตัดสินใจ มักจะได้รับผลกระทบจากการกระทำของผู้มีอำนาจเหนือกว่า ไม่ว่าอำนาจรัฐหรืออำนาจทุน “จนอำนาจ” เป็นมิติความจนเชิงการเมือง เป็นผลที่เกิดจากความสัมพันธ์ไม่เสมอภาคในสังคม หรือเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่ซับซ้อนตั้งแต่ระดับโลก (ตามรายงานของ UNDP) มาจนถึงระดับประเทศ ระดับชุมชน และระดับครัวเรือน

4. จนศักดิ์ศรี คือ การที่ได้รับการดูถูกเหยียดหยาม ถูกเบียดบังคับ ไม่เป็นที่ยอมรับของสังคม ส่วนใหญ่ไร้ศักดิ์ศรีในสายตาของคนอื่นๆ ในสังคม ได้รับการปฏิบัติในสังคมอย่างไม่เสมอภาค เช่น การเหยียดผิว เหยียดเชื้อชาติ และเหยียดอาชีพ เป็นต้น

สรุปได้ว่า คนจนมิได้หมายถึง ผู้ที่มีรายได้ต่ำอย่างเดียว แต่ยังรวมไปถึงการคอยโอกาส คอยอำนาจ ไม่มีสิทธิ ไม่มีเสียง ไร้อำนาจต่อรอง ไม่มีส่วนร่วมในกระบวนการนโยบายตัดสินใจรวมถึงถูกเหยียดหยาม ถูกเบียดบังคับ การเหยียดผิว เหยียดเชื้อชาติ เหยียดอาชีพ เป็นต้น

แนวคิดและนโยบายทางการศึกษาเกี่ยวกับการจัดสรรทุนการศึกษา

การจัดการศึกษาของประเทศไทยในระยะเวลาที่ผ่านมาต่อเนื่องจนถึงแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติฉบับที่ 1-7 (พ.ศ. 2535-2539) ประสบความสำเร็จในระดับหนึ่งโดยเฉพาะการขยายในเชิงปริมาณ แต่ยังมีปัญหาในด้านความเสมอภาคของบริการให้ครอบคลุมเป้าหมาย ส่วนการพัฒนาคุณภาพ การศึกษาตลอดจนประสิทธิภาพของการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานตามแนวนโยบายการศึกษาไว้ในแผนการศึกษาแห่งชาติพุทธศักราช 2535 ระบุให้รัฐพึงเร่งรัดและขยายการศึกษาขั้นพื้นฐาน เพื่อปวงชน

อย่างทั่วถึง เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนให้สูงขึ้นของปวงชน หน่วยงานทางการศึกษาได้ดำเนินการจัดการศึกษาได้แก่

1. กลุ่มเด็กด้อยฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมในเมือง กลุ่มเด็กยากจนในชนบทห่างไกล ชนกลุ่มน้อย กลุ่มเด็กที่มีความบกพร่องทางร่างกายและสติปัญญา

2. ประถมศึกษา ในปี 2537 โรงเรียนเปิดสอนระดับประถมศึกษา มีทั้งสิ้น 34,070 โรงเรียนกระจายอยู่ทั่วประเทศเฉลี่ยประมาณ 2 หมู่บ้านต่อ 1 โรงเรียน เนื่องจากประชากรยังเด็กมีแนวโน้มลดลง เป็นการศึกษาภาคบังคับสามารถเกณฑ์เด็กนักเรียนได้ร้อยละ 98.4 ของเด็กอายุเข้าเกณฑ์ กลุ่มอายุ 6-11 ปี ที่เหลือร้อยละ 6.2 หรือประมาณ 400,000 กว่าคน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มด้อยโอกาสต่างๆ เช่น ยากจนอยู่ในชนบทและพื้นที่ห่างไกล อพยพเร่ร่อน ไร้สัญชาติ ผู้บกพร่องทางร่างกายและปัญญา

3. มัธยมศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น จากการเร่งขยายโอกาสทางการศึกษาของรัฐ ทำให้อัตราการเรียนต่อชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ในระบบโรงเรียนของผู้จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 เพิ่มขึ้นร้อยละ 41.0 ในปี 2530 เป็นร้อยละ 84.7 ในปี 2537 ในขณะที่อัตราส่วนนักเรียนต่อประชากรกลุ่มอายุ 12-14 ปี เพิ่มขึ้นร้อยละ 33.0 ในปี 2530 เป็นร้อยละ 65.0 ในปี 2537 ส่งผลให้นักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นประมาณ 2.2 ล้านคน ซึ่งยังมีเด็กไม่ได้เรียนร้อยละ 35.0 หรือประมาณ 1.2 ล้านคน ปัญหาการออกกลางคันตั้งแต่ประถม กลุ่มด้อยโอกาส เช่น เด็กพิการ เด็กชาวเขา เด็กเร่ร่อน เด็กในชุมชนแออัด เด็กในสถานประกอบการ

4. มัธยมศึกษาตอนปลาย การขยายโอกาสทางการศึกษา ส่งผลกระทบต่อการเรียนต่อระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย จากร้อยละ 74.9 ในปี 2530 เป็นร้อยละ 89.9 ในปี 2537 ส่งผลให้มีนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายเท่ากับ 1.2 ล้านคน อัตราส่วนนักเรียนต่อประชากรกลุ่มย่อย 15-17 ปี ในปี 2537 เข้าเรียนเพียงร้อยละ 33.8 เท่านั้น แสดงให้เห็นว่านักเรียนระดับนี้ประมาณ 2.3 ล้านคน ยังไม่ได้รับการศึกษา (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2539 : 22)

นโยบายที่สำคัญของกระทรวงศึกษาธิการในปี พ.ศ. 2547 มีจุดร่วมในการดำเนินการอย่างมีเอกภาพมีการส่งเสริมสนับสนุนซึ่งกันและกันให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด ก่อให้เกิดพลังที่เข้มแข็งในการพัฒนาต่อเนื่อง โดยมียุทธศาสตร์ที่สำคัญได้แก่

การสร้างโอกาสทางการศึกษาที่มุ่งเน้นให้ทุกคนได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึงเสมอภาค เป็นธรรม จัดการศึกษาทุกประเภทและทุกระดับปฐมวัยจนถึงประถมศึกษา รัฐอุดหนุนการศึกษาสิบสองปี “ใครใคร่เรียนฟรีทุกแห่งหน” ทุนศึกษาเจือจานผ่านทุกคน “นับจักรยานไว้ตั้งคันให้ยืมเรียน”

การพัฒนาระบบเทคโนโลยีทางการศึกษาและเครือข่ายสารสนเทศ เพื่อเพิ่มและกระจายโอกาสทางการศึกษาให้คนไทยทั้งในเมืองและชนบทและระคมทรัพยากร เตรียมความพร้อมในองค์กรปกครองท้องถิ่น เอกชน เครือข่ายครอบครัวและอื่นๆ รวมทั้งการศึกษาเพื่อคนพิการหรือ

ทุกพลภาพ และผู้ด้อยโอกาส ให้โอกาสแก่ผู้สำเร็จการศึกษาภาคบังคับหรือมัธยมปลาย ผู้ว่างงานและผู้สูงอายุได้ฝึกงานอาชีพอย่างน้อย 1 อาชีพ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2548 : 7)

สำหรับแนวทางหลักที่ 3 การเพิ่มศักยภาพและโอกาสของคนจน และชุมชนซึ่งมีแนวทางที่สำคัญครอบคลุมการพัฒนาด้านการศึกษาและเยาวชนและครอบครัวที่ยากจน ซึ่งได้มีการกล่าวถึงการศึกษาและการพัฒนาทักษะของเด็กและเยาวชนจากครอบครัวที่ยากจน มีดังนี้

1. ขยายขอบข่ายการศึกษาแก่เด็ก และเยาวชนให้ครอบคลุมค่าใช้จ่ายอื่นๆ สำหรับเด็กยากจน
2. การเสริมสร้างโอกาสทางการศึกษาในระดับอุดมศึกษา โดยให้นำระบบการจัดสรรโควตาให้เรียนต่อแก่เด็กยากจนควบคู่กับการให้ทุน และค่าใช้จ่ายระหว่างการศึกษา
3. การใช้มาตรการทางการเงินเพื่อจูงใจให้ภาคเอกชน องค์กรชุมชน องค์กรท้องถิ่น สนับสนุนการศึกษาแก่เด็กยากจน

การศึกษาก่อนประถมศึกษาในปี 2537 มีผู้เข้ารับบริการจำนวน 2,121,294 คน คิดเป็นร้อยละ 65.4 ของประชากรกลุ่มอายุ 3-5 ปี เพิ่มจากปี 2530 ซึ่งจัดบริการได้ 1,328,904 คน คิดเป็นร้อยละ 35.8 ของประชากร กลุ่มอายุเดียวกัน แต่ยังมีผู้ที่ยังไม่ได้รับการเตรียมความพร้อมร้อยละ 34.6 หรือประมาณ 1.6 ล้านคน ในกลุ่มเดียวกันยังมีเด็กที่ด้อยโอกาสทางการศึกษาต่างๆ

ซึ่งรัฐบาลได้ดำเนินการแก้ไขปัญหาคาดโอกาสทางการศึกษาของเด็กยากจน โดยการจัดตั้งโครงการ 1 อำเภอ 1 ทุน ขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหานี้แต่ไม่สามารถแก้ไขปัญหานี้ได้ทั้งหมด เพราะโครงการนี้ให้ทุนการศึกษาสำหรับเด็กได้เพียง 921 คน

การพัฒนาคน หมายถึง การศึกษาสำหรับคนที่ยังเยาว์วัยและเข้าศึกษา คนที่พ้นจากวัยและเกณฑ์การศึกษา ให้ได้เป็นคนดีมีความสามารถทำงานให้เป็นประโยชน์แก่ตนเองและสังคม เด็กเล็กมีอายุ 6-7 ขวบ รัฐบาลมีหน้าที่จะอำนวยความสะดวกการศึกษาให้ทั่วถึงเด็กทุกคนในชั้นประถมศึกษา เข้าเรียนได้ตามที่กำหนด การแก้ไขปัญหาคาดโอกาสทางการศึกษาเป็นเรื่องสำคัญในการพัฒนาชาติ トラบใดที่เด็กเรายังไม่สามารถอ่านออกเขียนได้ การบกพร่องในหน้าที่ ในศีลธรรมและการพัฒนา ในการศึกษา ชั้นมัธยมศึกษา เด็กนักเรียนเรียนมากเท่าไรความเจริญขึ้นได้เร็วเพียงนั้น เรียนต่อระดับอุดมศึกษาและทางด้านอาชีพ คือ ด้านอาชีพศึกษาสำหรับนักเรียนประเภทหลัง ระดับอุดมศึกษามหาวิทยาลัย ชั้นปัญญาชนให้รอบรู้วิชาการ การประพฤติกว้างจะกระทำ (ปวย อังภากรณ์, 2545 : 255-257)

นโยบายการศึกษาของกำลังแรงงานไทย เป็นนโยบายของรัฐที่มุ่งจัดให้กับเด็กไทย ดังนี้

1. การขยายโอกาสทางการศึกษาภาคบังคับจาก 6 ปี เป็น 9 ปี หมายความว่านับตั้งแต่นี้ไปเด็กไทยทุกคนที่มีอายุในเกณฑ์การศึกษาภาคบังคับจะต้องได้รับการศึกษาถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้น

2. การขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐานไม่น้อยกว่า 12 ปี โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย เป็นการเพิ่มคุณภาพและทักษะแรงงานไทย เริ่มดำเนินการตั้งแต่ปีงบประมาณ 2546 (ตุลาคม 2545 เป็นต้นไป โดยรัฐจัดเงินอุดหนุน)

นโยบายและความหมายโดยพิจารณาจากมาตรฐานการครองชีพ (Standard of Living) คนจน คือ คนที่พอจะมีสิ่งจำเป็น ถ้าผู้ใดขาดแคลนปัจจัยยังชีพตามมาตรฐานของสังคม เรียกว่า “คนจนมาก” (Booth, 1999 : 55) บางคนก็บอกว่า ความยากจน หมายถึง การขาดแคลนเงินทองที่จะสนองความต้องการที่จำเป็นตามมาตรฐานของสังคมหนึ่ง (Ashton, 1984 : 97) ความจนในความหมายนี้สรุปว่าเป็นความจนอันเกิดจากการมีรายได้ที่จำกัด การครองชีพ เป็นการพิจารณา เช่น เปรียบเทียบจากเกณฑ์เฉลี่ยหรือภาวะทั่วไปของสังคม เช่น ในสังคมเมืองหนาก็ควรจะมีเสื้อกันหนาว เครื่องทำความร้อนเพื่อให้ความอบอุ่น

ดังนั้น ถ้าเส้นความยากจนหมายถึง ระดับรายได้เป็นต้น เงินทองของบุคคลที่ทำให้เขาเป็นคนจนหรือเป็นระดับรายได้ที่ทำให้ค่าครองชีพต่ำกว่ามาตรฐาน (Gordon & Spicker, 1999 : 105)

โครงการเพื่อเด็กยากจน

ในเดือนมีนาคม 2546 พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี ได้มอบหมายให้นายจาตุรนต์ ฉายแสง รองนายกรัฐมนตรี เชิญหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้าประชุมทุนการศึกษาเพื่อช่วยเหลือแก่นักเรียน นักศึกษา เด็ก และเยาวชน ที่มีครอบครัวมีฐานะยากจนและด้อยโอกาส เพื่อกำหนดแนวทางการแก้ไขปัญหาจากข้อมูลจำนวนเด็กยากจนและเด็กด้อยโอกาส ในปี พ.ศ. 2545 พบว่า มีเด็กไทยอายุต่ำกว่า 18 ปี มีจำนวน 2.9 ล้านคน หรือ 15.4% เป็นเด็กที่มาจากครอบครัวที่มีฐานะยากจน และด้อยโอกาส รายได้เฉลี่ยต่อเดือนต่ำกว่า 922 บาท คน/เดือน เด็กในจังหวัดลักษณะพิเศษที่ต้องการความช่วยเหลือพิเศษ คือ กลุ่ม 6 จังหวัดในชายแดนภาคใต้ (www.rakolek-com/Project0.3.html (9/1/48))

โครงการกองทุนเงินให้กู้ยืมเพื่อการศึกษา

กองทุนเงินให้กู้ยืมเพื่อการศึกษา จัดตั้งขึ้นโดยมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 28 มีนาคม 2538 และเริ่มให้นักเรียน นักศึกษากู้ยืมได้ตั้งแต่ปีการศึกษา 2539 โดยมีหลักการว่า “เพื่อให้เงินกู้ยืมแก่นักเรียน นักศึกษา ซึ่งมาจากครอบครัวที่มีรายได้น้อย สำหรับศึกษาต่อตั้งแต่ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายจนถึงระดับปริญญาตรีในประเทศ (ทั้งสายสามัญและสายอาชีวะ) รวมทั้งการศึกษานอกระบบต่อเนื่องจากระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ตามหลักสูตรและประเภทที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนด โดยนักเรียน นักศึกษาจะต้องชำระหนี้คืนพร้อมดอกเบี้ยอัตราต่ำเมื่อจบการศึกษาแล้ว”

โดยมีหน่วยงานหลักที่รับผิดชอบ 3 หน่วยงาน คือ กระทรวงการคลัง กระทรวงศึกษาธิการ และทบวงมหาวิทยาลัย โดยมีธนาคารกรุงไทย จำกัด มหาชน ทำหน้าที่เป็นหน่วยงานเบิกจ่ายในส่วน of กระทรวงศึกษาธิการรับผิดชอบ ผู้กู้สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ และหน่วยงาน/กระทรวงอื่นที่จัดการศึกษา ยกเว้นทบวงมหาวิทยาลัย

วัตถุประสงค์

1. เพื่อเพิ่มโอกาสทางการศึกษาในระดับที่สูงขึ้น แก่ผู้ที่มาจากครอบครัวที่มีรายได้น้อย ซึ่งคือโอกาสทางการศึกษา อันจะมีส่วนสำคัญในการยกฐานะความเป็นอยู่ของประชาชน และเป็น การสนองตอบต่อนโยบายการกระจายรายได้

2. เพื่อสนับสนุนการพัฒนาระบบการศึกษาทางด้านอุปกรณ์ โดยการเพิ่มขีดความสามารถ ในการรับภาระค่าใช้จ่ายทางการศึกษาของประชาชน

ค่าใช้จ่ายที่พึงรู้ได้

นักเรียน นักศึกษาผู้ขอู้ จะกู้เงินกองทุนเงินให้กู้ยืมเพื่อการศึกษาได้เฉพาะค่าใช้จ่าย ดังต่อไปนี้

1. ค่าบำรุงการศึกษา ค่าเล่าเรียน ค่าธรรมเนียมการศึกษา และค่าใช้จ่ายที่เกี่ยวข้องกับ การศึกษา จ่ายตามภาคหรือปีการศึกษาตามที่สถาบันการศึกษาเรียกเก็บ โดยจ่ายเข้าบัญชีของสถาบัน การศึกษานั้น

2. ค่าใช้จ่ายที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา เช่น หนังสือ ตำรา อุปกรณ์ ประกอบการเรียน นอกเหนือจาก 1. ให้จ่ายเข้าบัญชีของนักเรียน นักศึกษาผู้ยืมเงิน

3. ค่าใช้จ่ายที่จำเป็นในการครองชีพระหว่างการเรียน

3.1 ค่าที่พักของสถาบันการศึกษา ซึ่งจะจ่ายเข้าบัญชีของสถาบันการศึกษานั้น

3.2 ค่าใช้จ่ายนอกเหนือจาก 3.1 ซึ่งจะจ่ายเข้าบัญชีของนักเรียน นักศึกษา ผู้กู้ยืมเงิน

(<http://www.moe.go.th/main2/project/proj02.htm#>) ขอบเขตวงเงินให้กู้

สรุปได้ว่า การจัดการศึกษาที่ทางรัฐจัดให้ เช่น โครงการ 1 อำเภอ 1 ศูนย์การศึกษา การกู้ยืมเงินทางรัฐให้ไม่เพียงพอกับความต้องการ และโครงการเพื่อเด็กยากจนที่ไม่เพียงพอ ระดับ ประถมศึกษา หรือโรงเรียนขยายโอกาสก็มีเรื่องใช้จ่ายดังนี้

1. เครื่องแบบนักเรียน และลูกเสือเนตรนารี

2. อุปกรณ์การเรียน ปากกา ดินสอ ไม้บรรทัด ยางลบ สมุด เครื่องมือเรขาคณิต

3. ค่ากิจกรรมพัฒนาการเรียนรู้ เช่น เข้าค่ายลูกเสือหรือเนตรนารี ค่ายพุทธบุตร

เป็นต้น

4. กิจกรรมทัศนศึกษา

5. กิจกรรมกีฬา (ค่าเสื้อ ค่ากางเกงกีฬา)

6. ค่าขนมกลางวัน

ซึ่งไม่พอเพียงกับความต้องการจะต้องมีการระดมทุนทางการศึกษาให้กับนักเรียนที่มาจากครอบครัวที่ยากจน

แนวคิดเกี่ยวกับความคิดเห็น

ความคิดเห็น (Opinion) ตามพจนานุกรมทางการศึกษา (Dictionary of Education) ให้ความหมายไว้ว่า ความนึกคิด ความรู้สึกประทับใจ ความเชื่อ การตัดสินใจเกี่ยวกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งไม่อาจบอกได้ว่าเป็นการถูกต้องหรือไม่

นักวิชาการได้ให้นิยามและความหมายของคำว่า ความคิดเห็น ไว้หลายท่าน ดังนี้

ไมเออร์ (Maier, 1965 : 54) ให้ความหมายความคิดเห็นว่าเป็นการประเมินค่า (ไม่ใช่เป็นการพรรณนา) ของเหตุการณ์จริงเกี่ยวกับเหตุการณ์หรือพฤติกรรม หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยเฉพาะ โดยการประเมินค่าหรือการแปลความหมายที่ได้แสดงออกมาจะได้รับอิทธิพลจากทัศนคติและความคิดเห็นเป็นการสะท้อนหรือการแสดงออกทางทัศนคติ

โคลาซา (Kolasa, 1969 : 386) ได้กล่าวไว้ว่า ความคิดเห็นเป็นการแสดงออกของแต่ละบุคคลในอันที่จะแสดงข้อเท็จจริงอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือเป็นการแสดงออกถึงการลงความคิดเห็นของบุคคลหนึ่งในข้อเท็จจริง

ไอแซก (Isaak, 1981 : 203) ได้ให้ความหมายของความคิดเห็นสรุปได้ว่าเป็นการแสดงออกทางคำพูด หรือคำตอบที่บุคคลได้แสดงออกต่อสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง โดยเฉพาะจากคำถามที่ได้รับต่างๆ ไป โดยปกติแล้วความคิดเห็นจะแตกต่างกับทัศนคติ คือความคิดเห็นจะเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ ขณะที่ทัศนคติจะเป็นเรื่องต่างๆ ไป มีความหมายกว้างขวาง

อุทัย หิรัญโต (2519 : 81) ได้ให้ความเห็นไว้ว่า ความคิดเห็นของบุคคลมีหลายระดับ คือ อย่างผิวเผิน หรืออย่างลึกซึ้ง สำหรับความคิดเห็นที่เป็นทัศนคติ (Attitude) นั้น เป็นความคิดเห็นอย่างลึกซึ้งและติดตัวไปเป็นเวลานานเป็นความคิดเห็นต่างๆ ไปเฉพาะอย่าง ซึ่งมีประจำตัวของบุคคลทุกคน ส่วนความคิดเห็นที่ไม่ลึกซึ้งและเป็นความคิดเห็นเฉพาะอย่างและมีอยู่เป็นเวลาอันสั้น เรียกว่า Opinion เป็นความคิดเห็นประเภทหนึ่งที่ไม่ตั้งอยู่บนรากฐานของพยานหลักฐานที่เพียงพอแก่การพิสูจน์ มีความรู้แห่งอารมณ์เกิดขึ้นง่ายแต่สลายเร็ว

ประภาเพ็ญ สุวรรณ (2520 : 9) กล่าวไว้ว่า ความคิดเห็นถือได้ว่าเป็นการแสดงออกทางด้านทัศนคติอย่างหนึ่ง แต่การแสดงความคิดเห็นนั้นมักมีอารมณ์เป็นส่วนประกอบและเป็นส่วนที่จะมีปฏิริยาเฉพาะอย่างต่อสถานการณ์ภายนอก

สุชา จันทรธัม และสุรางค์ จันทรธัม (2524 : 194) ได้สรุปความหมายของความคิดเห็นไว้ว่า ความคิดเห็นเป็นความรู้สึกของบุคคลที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งคนเรามีความคิดเห็น แตกต่างกันไป แล้วความคิดเห็นเป็นส่วนหนึ่งของทัศนคติ

สุโท เจริญสุข (2525 : 58-59) กล่าวถึงความคิดเห็นไว้ว่า เป็นสภาพความรู้สึกทางด้านจิตใจที่เกิดจากประสบการณ์ และการเรียนรู้ของบุคคลอันเป็นผลให้บุคคลมีความรู้ความคิดต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งในลักษณะที่ชอบไม่ชอบหรือเฉยๆ

นพมาศ ธีรเวคิน (2539 : 96) ได้สรุปว่า ความคิดเห็นนั้นถูกจัดว่าเป็นส่วนที่มนุษย์ได้แสดงออกมาโดยการพูดหรือเขียน มนุษย์นั้นจะพูดจากใจจริง พูดตามสังคม หรือพูดเพื่อเอาใจผู้ฟังก็ตาม แต่เมื่อพูดหรือเขียนไปแล้วก็ทำให้เกิดผลได้ คนส่วนใหญ่มักจะถือว่า สิ่งที่มนุษย์แสดงออกมานั้นเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงภายในใจ

จากความหมายทั้งหมดพอสรุปได้ว่า ความคิดเห็น เป็นการแสดงออกทางทัศนคติ และค่านิยมเป็น โอกาสที่จะแสดงประสบการณ์ภายในออกสู่ภายนอก และความคิดเห็นเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ และเป็นเรื่องที่แสดงถึงแนวโน้มของทัศนคติที่อยู่เบื้องหลังและทัศนคติที่ตามมากับความเห็นนั้น

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความคิดเห็น

การแสดงออกด้านความคิดเห็นเป็นเรื่องของแต่ละบุคคลต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใดหรือสิ่งเดียวกัน จึงไม่จำเป็นต้องเหมือนกันเสมอไป และอาจแตกต่างกันออกไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยพื้นฐานของแต่ละบุคคลที่ได้รับมาจนมีอิทธิพลต่อการแสดงออกของความคิดเห็นในสิ่งนั้นๆ ปัจจัยพื้นฐานเหล่านี้ได้มีผู้เสนอแนวความคิดเอาไว้และสรุปดังนี้คือ

โอสแคมป์ (Oskamp, 1977) ได้สรุปปัจจัยที่ทำให้เกิดความคิดเห็นดังนี้

1. ปัจจัยทางพันธุกรรมและร่างกาย เป็นปัจจัยตัวแรกที่ไม่ค่อยจะได้พูดถึงมากนัก โดยมีการศึกษาพบว่า ปัจจัยด้านพันธุกรรมจะมีผลต่อระดับความก้าวร้าวของบุคคล ซึ่งมีผลต่อการศึกษา ทัศนคติ หรือความคิดเห็นของบุคคลนั้นๆ ได้ ส่วนปัจจัยด้านร่างกาย เช่น อายุ ความเจ็บป่วย และผลกระทบจากการใช้ยาเสพติดจะมีผลต่อความคิดเห็นและทัศนคติของบุคคล ยกตัวอย่าง คนที่มีความคิดอนุรักษ์นิยม มักจะเป็นคนที่มีอายุมาก เป็นต้น

2. ประสบการณ์โดยตรงของบุคคล คือ บุคคลได้รับความรู้สึกและความคิดต่างๆ จากประสบการณ์โดยตรง เป็นการกระทำหรือได้พบเห็นต่อสิ่งต่างๆ โดยตนเอง ทำให้เกิดทัศนคติหรือความคิดเห็นจากประสบการณ์ที่ตนเองได้รับ เช่น เด็กทารกที่แม่ได้ป้อนน้ำส้มคั้นให้ดื่มนั้น เขาจะมีความรู้สึกชอบ เนื่องจากน้ำส้มหวานเย็น หอมชื่นใจ ทำให้เขามีความรู้สึกต่อน้ำส้มคั้นที่ได้ดื่มนั้นเป็นครั้งแรกเป็นประสบการณ์โดยตรงที่เราได้รับ

3. อิทธิพลจากครอบครัว เป็นปัจจัยที่บุคคลเมื่อเป็นเด็กจะได้รับอิทธิพลจากการอบรมเลี้ยงดูของพ่อแม่และครอบครัว ทั้งนี้เมื่อตอนเป็นเด็กเล็กๆ จะได้รับการอบรมสั่งสอน ทั้งในด้านความคิด การตอบสนองความต้องการทางด้านร่างกาย การให้รางวัลและการลงโทษ ซึ่งเด็กจะได้รับจากครอบครัว และจากประสบการณ์ที่ตนเองได้รับมา

4. ทักษะคิดและความคิดเห็นของกลุ่ม เป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อความคิดเห็นหรือทัศนคติของแต่ละบุคคล เนื่องจากบุคคลจะต้องมีสังคมและอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม ดังนั้น ความคิดเห็นและทัศนคติต่างๆ จะได้รับการถ่ายทอดและมีแรงกดดันจากกลุ่มไม่ว่าจะเป็นเพื่อนในโรงเรียน กลุ่มองค์กรต่างๆ ซึ่งทำให้เกิดความคล้อยตามเป็นไปตามกลุ่มได้

5. สื่อมวลชนที่บุคคลได้รับ สื่อต่างๆ เหล่านี้ไม่ว่าจะเป็นหนังสือพิมพ์ ภาพยนตร์ วิทยุ โทรทัศน์ต่างๆ เป็นไปตามข้อมูลข่าวสารที่ได้รับจากสื่อ

ประสาธ หลักศิลา (2511 : 51) สรุปได้ว่า มติหรือความคิดต่างๆ ของคนเรานั้นเกิดได้จากการปะทะสังสรรค์ประจำวันของคนเรา แต่คนเราก็มียุทธวิธีทางสังคมจำกัดอยู่ ยุทธวิธีของแต่ละคนย่อมเป็นผลถึงการที่คนเรากระทำตอบสนองต่อเหตุการณ์และเกิดความคิดเกี่ยวกับเหตุการณ์นั้น

สุทธิพงศ์ แสงมณี (2524 : 11) กล่าวว่า ความคิดเห็นเป็นความรู้สึกของบุคคลที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งแสดงออกโดยอาศัย สถานภาพ ความเชื่อ พื้นความรู้ ประสบการณ์และสภาพแวดล้อมของบุคคลอื่น ซึ่งการแสดงความคิดเห็นของบุคคลนั้น บุคคลอื่นอาจจะไม่เห็นด้วยก็ได้

จากแนวความคิดเห็นดังกล่าวพอสรุปได้ว่า ปัจจัยที่มีต่อความคิดเห็นที่สำคัญได้แก่ ยุทธวิธีทางสังคม ประสบการณ์การทำงาน พื้นความรู้ และสถานภาพ

วิธีวัดความคิดเห็น

ในการที่ผู้ใดจะแสดงความคิดเห็นออกมานั้น โดยทั่วไปคือวิธีการตอบแบบสัมภาษณ์ และแบบสอบถาม วิธีการที่ง่ายที่สุดจะบอกถึงความคิดเห็นคือ การแสดงออกให้เห็นถึงร้อยละของคำตอบในแต่ละข้อความ เพราะจะทำให้เห็นว่าความคิดเห็นจะออกมาลักษณะใดและจะทำได้ทำตามข้อคิดเห็น โดยทั่วไปต้องมีส่วนประกอบ 3 อย่าง คือ บุคคลที่จะถูกวัด สิ่งเร้าและการตอบสนอง ซึ่งจะออกมาเป็นระดับความสูง-ต่ำ มาก-น้อย วิธีวัดความคิดเห็นนั้นโดยมากใช้การตอบแบบสอบถาม และการสัมภาษณ์ โดยให้ผู้ที่จะตอบคำถามเลือกตอบตามแบบสอบถาม แบบสอบถามประเภทนี้นิยมสร้างตามแนวของ Likert Scale ซึ่งแบ่งน้ำหนักความคิดเห็นออกเป็น 5 ระดับ คือ เห็นด้วยอย่างยิ่ง เห็นด้วย ไม่แน่ใจ ไม่เห็นด้วย และไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง ส่วนการให้คะแนนขึ้นอยู่กับข้อความลักษณะเป็นบวก (Positive) หรือทางลบ (Negative) การนำแนวความคิดเรื่องความคิดเห็นมาใช้ประโยชน์นั้นจึงมองในแง่ที่ว่าความคิดเห็นเป็นตัวบ่งชี้หรือทำนายพฤติกรรม

สรุป ความคิดเห็นต่อกองทุนรวมใจช่วยนักเรียนที่มาจากครอบครัวที่ยากจน คือ ความรู้สึก ความคิด ทัศนคติ การแสดงออก การตัดสินใจ ความคิดเห็นอาจจะเห็นด้วย หรือไม่เห็นด้วยของเรื่องกองทุนก็ได้

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชน

ความหมายของชุมชน

ณรงค์ เส็งประชา (2537 : 97-98) กล่าวถึง ชุมชนในความหมายทางสังคมวิทยาปัจจุบันว่าเป็นกลุ่มสังคมที่ผู้คนมีความสัมพันธ์กันอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกัน มีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน และมีความผูกพันกันทั้งในทางเศรษฐกิจและสังคม และแบ่งชุมชนออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ ชุมชนชนบท (Rural Community) และชุมชนเมือง (Urban Community) โดยถือเอารูปแบบของการดำเนินชีวิต รูปแบบของการกระทำค่อนทางสังคม การแบ่งงานกันทำ ขนาดความหนาแน่นของผู้คนที่อาศัยอยู่ในแต่ละอาณาบริเวณ ฯลฯ เป็นเกณฑ์ในการแบ่ง ในชุมชนที่ผู้คนมีวิถีความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ มีความสัมพันธ์ติดต่อกันอย่างใกล้ชิดกิจกรรมต่างๆ ช่วยกันทำ มีวิถีในการดำเนินชีวิตอย่างเดียวกัน และยึดถือธรรมเนียมประเพณีอย่างเคร่งครัด เรียกว่า ชุมชนชนบทหรือชุมชนชาวบ้าน หรือชุมชนที่ยึดมั่นในธรรมเนียมประเพณี ส่วนในชุมชนเมือง ผู้คนมีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นทางการ ติดต่อกันเพื่อหวังผลประโยชน์หรือผลงานของตนเป็นสำคัญ ความผูกพันกันทางจิตใจ ความเห็นอกเห็นใจกัน ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กันมีจำกัด ต่างคนต่างอยู่โดยพึ่งพาอาศัยตนเองเป็นหลัก เรียกว่า ชุมชนเมือง

มาร์ค เอส. โฮแมน (Mark S. Homan, 1994 : 82) ให้ความหมายชุมชนว่า คนจำนวนหนึ่งที่อาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งหนึ่ง มีความเชื่อ ผลประโยชน์ กิจกรรม และมีคุณสมบัติอื่นที่คล้ายคลึงกัน คุณลักษณะนี้มีลักษณะเด่นเพียงพอที่จะทำให้สมาชิกมีความตระหนักและเกื้อกูลกัน

กาญจนา แก้วเทพ (2538 : 14) กล่าวว่า ชุมชนหมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในอาณาเขตบริเวณเดียวกัน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด มีฐานะและอาชีพที่คล้ายคลึงกัน มีลักษณะของการใช้ชีวิตร่วมกัน ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ตั้งแต่ระดับครอบครัวไปสู่ระดับเครือญาติจนถึงระดับหมู่บ้านและระดับเกินหมู่บ้านและผู้ที่อยู่อาศัยอยู่ในชุมชน มีความรู้สึกว่าเป็นชุมชนเดียวกัน นอกจากนี้ยังมีการดำรงรักษาคูณค่าและมรดกทางวัฒนธรรมและศาสนาถ่ายทอดไปยังลูกหลานอีกด้วย

ชุมชนเข้มแข็ง

คำว่าชุมชน ประชาคม ประชาสังคม หรือชุมชนเข้มแข็ง สังคมเข้มแข็ง นักวิชาการหลายท่านได้กล่าวถึง ให้ความหมายและองค์ประกอบไว้ใกล้เคียงกัน ดังนี้

ประเวศ วะสี (2540 : 6) ให้ความหมายว่า ชุมชนประชาคม ประชาสังคม หรือชุมชนเข้มแข็ง สังคมเข้มแข็ง มีความหมายใกล้เคียงกัน หมายถึงการที่ประชาชนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกันในบางเรื่อง มีการติดต่อสื่อสาร มีการรวมกลุ่มกันจะอยู่ห่างกันก็ได้ มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีเรื่องจิตใจเข้ามาด้วย มีความรัก มีมิตรภาพ มีความรู้ร่วมกันในการกระทำ ในการปฏิบัติบางสิ่งบางอย่างจะเรื่องใดก็แล้วแต่มีการจัดการและเป็นการรวมตัวกันในแนวราบ

องค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็ง

กาญจนา แก้วเทพ (2538 : 53-59) เสนอเรื่อง ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนอาจ

พิจารณาจาก

1. ตัวบุคคลหรือทุนมนุษย์ สิ่งที่บ่งบอกความเข้มแข็งของชุมชนคือ การเจริญเติบโตในเชิงปริมาณและคุณภาพขององค์กร นั่นคือมีสมาชิกเพิ่มขึ้น และมีการสืบทอดคนรุ่นใหม่ๆ เข้ามารับผิดชอบต่อภาระงาน ส่วนในมิติเชิงคุณภาพได้จากความรู้ความสามารถและทักษะรวมทั้งความคิดและพลังแห่งศีลธรรมทั้งของสมาชิกและผู้นำ ผู้นำอาจได้จากความสามารถและการประสานผลประโยชน์สิ่งสำคัญที่ต้องดูอีกอย่าง คือ พลังสร้างสรรค์ของสมาชิกในการคิดค้นและทำกิจกรรมอย่างมีชีวิตชีวาและมีความต่อเนื่อง

2. ปริมาณและคุณภาพของกิจกรรม ผลงานหรือกิจกรรมของกลุ่มมีความต่อเนื่อง ดำเนินการอย่างเป็นเครือข่าย และขยายกิจกรรมใหม่ๆ นอกจากนี้พิจารณาได้จากความสามารถในการจัดการกับปัญหาที่องค์กรเผชิญในภาวะวิกฤต

3. ปริมาณและคุณภาพของทุนที่เป็นวัสดุอุปกรณ์หรือสภาพแวดล้อม พิจารณาจากปริมาณของวัตถุที่เพิ่มมากขึ้นหรือได้มา เช่น กลุ่มวัวควายมีวัวควายเพิ่มขึ้น กลุ่มสมุนไพรมีการรักษาพันธุ์พืชและป่าตามธรรมชาติ เป็นต้น ส่วนมิติเชิงคุณภาพ พิจารณาจากความยั่งยืนของทุน เช่น ระบบการบริหารจัดการที่ทำให้สามารถเพิ่มวัตถุและสภาพแวดล้อมที่เป็นทุน เป็นต้น

4. ทุนเพื่อนหรือเครือข่าย การมีเครือข่ายสมาชิกหรือกิจกรรมสะท้อนให้เห็นถึงความสามารถในการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และเห็นถึงศักยภาพในการระดมทุน ในแง่ปริมาณอาจได้จากเครือข่ายสมาชิกที่มีกว้างขวางมากขึ้น ในแง่คุณภาพได้จากความสามารถในการจัดการกับเครือข่ายในลักษณะของความร่วมมือในการปฏิบัติ และลักษณะของอำนาจในการเจรจาต่อรองหรือประสานงาน

5. สถานภาพขององค์กรชุมชน ซึ่งองค์ประกอบหนึ่งถึงสี่ เป็นเพียงการพิจารณาจากองค์กรชุมชนเท่านั้น การพิจารณาศักยภาพควรอ้างอิงจากภายนอกด้วย นั่นคือการประเมินการยอมรับต่อองค์กรชุมชนจากกลุ่มบุคคลภายนอกที่เกี่ยวข้องว่าให้การยอมรับในเรื่องอะไรและมากน้อยแค่ไหน

นอกจากนี้ยังเสนอว่า การพิจารณาความเข้มแข็งของชุมชน หากมองในมุมกว้างแล้วน่าจะพิจารณาถึงขีดความสามารถของชุมชนในการควบคุมตัวแปรที่ควบคุมไม่ได้ เช่น การกำหนดราคาขาย การอยากให้ลูกหลานอยู่ในบ้าน กรรมสิทธิ์ในที่ดินและป่าชุมชน โดยมีความสามารถในการควบคุมได้มากยิ่งขึ้น

กรรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย (2542 : 92) สรุปตัวบ่งชี้ว่า องค์การที่จัดตั้งนั้นเข้มแข็งเพียงไรพิจารณาจาก

1. โครงสร้างพื้นฐานที่เอื้อต่อความเป็นประชาคม ได้แก่ การมีกลุ่ม องค์กรจำนวนคน สถานที่การพบปะ ประเด็นพูดคุย การสื่อสาร ซึ่งจะประเมินออกมาในเชิงปริมาณ
2. กระบวนการตัดสินใจและการเรียนรู้ของชุมชน พิจารณาจากการแลกเปลี่ยนและหาข้อสรุปในการแก้ปัญหา
3. ภาวะผู้นำมีมากน้อยเพียงใด กระจายตัวหรือไม่ ความสัมพันธ์กับสมาชิก ภาวะการตามปัญหาการเรียนรู้ และวิสัยทัศน์
4. กระบวนการที่เกี่ยวกับการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมพิจารณาในด้านการจูงใจคนให้ เข้ามามีส่วนร่วม การพัฒนาศักยภาพของสมาชิก การเน้นให้กลุ่มมีอำนาจและพลังในการเปลี่ยนแปลงและการรับผิดชอบร่วมกัน
5. บทบาทของผู้หญิงในการเป็นผู้นำ
6. การให้ความสำคัญกับองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.)
7. การมองเห็นคุณค่าและมรดกทางวัฒนธรรม
8. การบริหารจัดการและกฎระเบียบที่เอื้ออำนวยและเป็นปัญหาอุปสรรคในการทำงาน
9. การระดมทุนภายในและภายนอกชุมชน โดยชุมชนยังคงดำรงศักดิ์ศรีและความอิสระในการทำงาน
10. นโยบายและกลไกของรัฐที่มีอิทธิพลลงไปสู่ชุมชน
11. การจัดการกับความขัดแย้งภายในและภายนอกชุมชน
12. กระบวนการทำงานพัฒนาโดยพิจารณาว่าชุมชนนั้นมีกระบวนการหรือเครื่องมือในการทำงานอย่างไรบ้าง

นอกจากนี้ยังนำหลักการพิจารณาถึงพลังสร้างสรรค์ชุมชน คือ พลังคน พลังกลุ่ม พลังทุน พลังธุรกิจ พลังเอื้ออาทร พลังการเรียนรู้และการสื่อสารนำมาประกอบใช้ดังนี้

1. จำนวนประชากรที่เข้าร่วมเป็นสมาชิกของกลุ่มในชุมชนต่อประชากรทั้งหมด
2. จำนวนครอบครัวที่มีคุณภาพชีวิตที่ดีสามารถพึ่งพาตนเองได้และเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มหรือชุมชน
3. จำนวนแผนงาน โครงการหรือกิจกรรมที่เป็นกิจกรรมสาธารณะและเกิดจากการมีส่วนร่วมริเริ่มโดยชุมชน
4. การจัดการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน เช่น ความถี่ของการพูดคุยหรือสนทนาอย่างพินิจพิเคราะห์ การร่วมกิจกรรมสาธารณะ การกระจายข่าวสาร การร่วมตรวจสอบ ติดตามประเมินผล การพัฒนาและบทบาทการมีส่วนร่วมของผู้หญิง เด็กและเยาวชน

5. จำนวนผู้นำตามธรรมชาติและจำนวนผู้นำที่มีความรู้ความสามารถต่อประชากร
6. อัตราเพิ่มของจำนวนเงินออมของชุมชน
7. จำนวนองค์กรธุรกิจที่องค์กรชุมชนเป็นเจ้าของและอัตราการเพิ่มรายได้ของธุรกิจที่องค์กรชุมชนเป็นเจ้าของร่วมกัน
8. การกระจายสวัสดิการที่เป็นธรรมแก่ประชาชนทุกคนในชุมชนและอัตราเพิ่มของสวัสดิการเพื่อคนในชุมชน
9. จำนวนการเป็นสมาชิกองค์กรภายนอกชุมชน และความสามารถในการประสานงานพัฒนากับภายนอกชุมชน
10. อัตราการเพิ่มขึ้นหรือลดลง รวมทั้งคุณภาพของทรัพยากรธรรมชาติที่ชุมชนดูแล
11. การเข้าร่วมกิจกรรมตามประเพณีและวัฒนธรรมที่ก่อให้เกิดความภาคภูมิใจของคนในชุมชน
12. ชุมชนมีความสามารถในการจัดการกับปัญหาความขัดแย้ง

สรุป ประชาคม ประชาสังคม หรือชุมชนเข้มแข็ง สังคมเข้มแข็ง ชุมชนในความหมายทางสังคมวิทยาเป็นกลุ่มสังคมที่ผู้คนมีความสัมพันธ์กันอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกัน มีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน และมีความผูกพันกันทั้งในทางเศรษฐกิจและสังคม และแบ่งชุมชนออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ ชุมชนชนบทและชุมชนเมือง โดยถือเอารูปแบบของการดำเนินชีวิต รูปแบบของการกระทำต่อกันทางสังคม การแบ่งงานกันทำ ขนาดความหนาแน่นของผู้คนที่อาศัยอยู่ในแต่ละอาณาบริเวณเป็นเกณฑ์ในการแบ่งชุมชน ในแง่ของความสัมพันธ์ทางสังคม ได้แก่ ชุมชนเมือง ชุมชนชนบท จากการศึกษาชุมชนดังที่กล่าวมา สามารถพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนได้ทั้งแนวนอน หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลหรือระหว่างกลุ่มในระดับท้องถิ่น และแนวตั้งหมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลกับกลุ่มผลประโยชน์ หรือกับกลุ่มผลประโยชน์ในระดับต่างๆ ที่สูงขึ้นไปถึงองค์กรระดับชาติ หรือระหว่างชาติ ระหว่างประเทศ และยังมีวิธีการอื่นๆ อีก ที่นำมาใช้ในการวิเคราะห์ถึงเครือข่ายปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชน เป็นปฏิสัมพันธ์ของบุคคลและกลุ่มที่มีกระบวนการทางสังคมที่ประกอบด้วย ความร่วมมือการแข่งขันและความขัดแย้ง ซึ่งมีทิศทางการวิเคราะห์เหล่านี้ให้คุณค่าที่มีนัยสำคัญในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชนเป็นอย่างยิ่ง จากที่นักวิชาการหลายท่านได้อธิบายถึงองค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็งเอาไว้ข้างต้น ผู้วิจัยสรุปว่า องค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็งประกอบด้วย 2 ส่วน คือ องค์ประกอบภายในชุมชนประกอบด้วย

1. อุดมการณ์ร่วมภายในชุมชนที่เป็นแรงจูงใจและยึดเหนี่ยวให้ชุมชนสามารถบริหารจัดการกับปัญหาของตน เช่น การมีวิสัยทัศน์ ความรู้ คุณธรรม ภาวะผู้นำ ความรักความเอื้ออาทรของสมาชิก มีความรักท้องถิ่นรักชุมชนของตน มีพัฒนาการและความปรารถนาของสมาชิกแต่ละคนของชุมชน สมาชิกของชุมชนมีความรู้ มีทรัพยากรในการผลิตในระดับครัวเรือน มีเศรษฐกิจพอมีพอกิน

สมาชิกมีคุณธรรมตามแนวทางของศาสนา มีความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างเพื่อนบ้านหรือสมาชิกของชุมชน การมีภูมิปัญญาดั้งเดิมของท้องถิ่น

2. ศักยภาพในการระดมทุนภายในชุมชน เช่น การรวมกลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจร่วมกันของคนในชุมชน การประสานโครงการพัฒนาแบบให้เปล่าจากภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน ความสามารถในการบริหารจัดการเงินทุนรวมถึงการกระจายผลประโยชน์สู่สมาชิกอย่างยุติธรรม ศักยภาพในการต่อรอง การรวมตัวกันเป็นเครือข่ายทำให้เกิดอำนาจในการต่อรองและกล้าแสดงออกมากขึ้น มีจิตสำนึกของการพึ่งตนเอง มีอิสระในการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ

บริบทชุมชน หมู่ 8 บ้านหนองหว้า ตำบลหนองขนาน อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี

ประวัติ ชีวิต และครอบครัว

กลุ่มตัวอย่างที่มีบุตรหลานเรียนที่โรงเรียนวัดหนองหว้า มีจำนวน 93 ครอบครัว กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่สมรสและจบประถมศึกษา ทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธ ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับจ้างเป็นเกษตรกรและค้าขาย น้อยที่สุดรับราชการ มีรายได้เฉลี่ยเดือนละ 4,373 บาทต่อครัวเรือน รายจ่ายโดยเฉลี่ยเดือนละ 3,425 บาท มีที่อยู่อาศัยเป็นของตัวเอง ค่าใช้จ่ายส่วนใหญ่เป็นค่าอาหารเดือนละ 2,020 บาท นอกจากนั้นเป็นค่าน้ำ ค่าไฟฟ้า ค่าโทรศัพท์บ้าน ค่าโทรศัพท์มือถือ และค่าใช้จ่ายอื่นๆ (แก๊ส น้ำมัน ถ่าน) ค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับการศึกษาของบุตรเฉลี่ยเดือนละ 7,022 บาท และมีค่าใช้จ่ายไปโรงเรียนแต่ละวัน 40 บาทต่อคน

วิถีชีวิตของคนในชุมชน

กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ ตื่นนอนเวลา 05.00-07.00 น. ใช้เวลาในการหุงอาหารและรับประทานอาหารเช้าประมาณ 30 นาที ถึง 1 ชั่วโมง เริ่มทำงานเวลา 05.00-07.00 น. ใช้เวลาในการพักกลางวันประมาณ 21-30 นาที เลิกทำงานเวลา 15.01-16.00 น. ใช้เวลาทำงานวันละเกิน 8 ชั่วโมงขึ้นไป และใช้เวลาว่างในแต่ละวันประกอบอาชีพเสริม ทำงานบ้านและคูทีวี

ด้านสุขภาพร่างกายของกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีโรคประจำตัวที่มีโรคประจำตัวเป็นส่วนน้อย โรคที่เป็นได้แก่ โรคระบบทางเดินหายใจ สาเหตุเกิดจากสภาพอากาศเปลี่ยนแปลงและโรคประจำตัว การดูแลสุขภาพเมื่อเจ็บป่วยส่วนใหญ่จะพบแพทย์แผนปัจจุบัน รักษาหายโดยจะไปหาหมอที่โรงพยาบาลและสถานีนามัย ซึ่งเห็นว่าใกล้บ้านส่วนใหญ่รู้สึกพึงพอใจในการรักษาพยาบาล และใช้สิทธิบัตร 30 บาท

บ้านของประชากรส่วนใหญ่เป็นบ้านไม้และบ้านคอนกรีตในอัตราใกล้เคียงกันมีอายุการใช้งานเกิน 10 ปีขึ้นไป ส่วนใหญ่อยู่ในหมู่บ้านและมีจำนวนน้อยที่อยู่กลางทุ่งนา ลักษณะของ

ครอบครัวส่วนใหญ่เป็นครอบครัวเดี่ยว มีระบบสาธารณูปโภค คือ มีถนนลาดยางตัดผ่านกลางหมู่บ้าน มีไฟฟ้าและน้ำประปาใช้ มีสิ่งอำนวยความสะดวก ได้แก่ โทรศัพท์ มีทุกรื้อเรือนรองลงมาพัดลมและหม้อหุงข้าวไฟฟ้าตามลำดับ มีโทรศัพท์บ้านและโทรศัพท์มือถือใช้เป็นบางครัวเรือน

มีเครื่องมือใช้ในการประกอบอาชีพเป็นของตนเอง เป็นอาชีพที่แต่ละครอบครัวทำได้ตลอดทั้งปี และทำมานานกว่า 10 ปี ปัจจุบันยังประกอบอาชีพทำนาอยู่ และไม่อยากเปลี่ยนแปลงอาชีพเพราะเป็นอาชีพดั้งเดิมทำมานานแล้ว รวมทั้งไม่มีทักษะด้านอื่น มีการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ของหมู่บ้าน เช่น การเข้าร่วมพัฒนาหมู่บ้านตามวันสำคัญต่างๆ การทำบุญตักบาตรในวันสงกรานต์ และวันสำคัญทางศาสนา มีการเอื้อเฟื้อช่วยเหลือซึ่งกันและกันจะให้การช่วยเหลือกันเป็นอย่างดี ส่วนของการรวมกลุ่มในหมู่บ้านที่สำคัญ ได้แก่ การทำประชาคมระดมความคิดเห็น ณ ที่ทำการกลุ่มออมทรัพย์ โดยมีวัตถุประสงค์ในการรวมกลุ่มเพื่อจัดทำโครงการ SML พัฒนาหมู่บ้าน การรับฝากเงิน กู้เงินและตรวจสอบสุขภาพ ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มของประชากรในหมู่บ้านเอง

กิจกรรมที่คนในครอบครัวส่วนใหญ่จะทำร่วมกัน ได้แก่ กินข้าว ดูทีวี ทำงานบ้านช่วยกันทำงาน ไปท่องเที่ยวด้วยกัน ทำบุญร่วมกัน และปรึกษาหารือกัน สมาชิกครอบครัวมีการช่วยเหลือกันเป็นอย่างดีเข้าใจซึ่งกันและกัน มีการให้กำลังใจกันเวลามีปัญหาหรือทุกข์ร้อนแต่ก็มีทะเลาะเบาะแว้งกันบางครั้ง การจัดสรรเงินในครอบครัวมีการแบ่งสัดส่วน มีบ้างบางครอบครัวไม่มีการจัดสรร กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ในหมู่บ้านไม่มีความทุกข์ทางใจ แต่ก็มีบางส่วนที่มีความทุกข์ทางใจและมีวิธีการแก้ไขโดยการปรึกษากับสมาชิกในครอบครัว ปรึกษาเพื่อนและทำสมาธิ

แนวคิดของกลุ่มตัวอย่างชุมชนหนองหว้า

กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ทำอาหารกินเอง มีค่าใช้จ่ายเรื่องเสื้อผ้าชุดละ 100 บาท ในแต่ละครอบครัวจะมีค่าใช้จ่ายเฉลี่ยวันละ 100-150 บาท หลังจากใช้จ่ายประจำวันแล้วเหลือเก็บเดือนละ 100-500 บาท กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีความเชื่อถือในเรื่องกฎแห่งกรรม และเชื่อในเรื่องของบาปบุญคุณโทษว่ามีจริง เชื่อเรื่องโชคกลางว่ามีจริง ด้านการได้รับความเป็นธรรมส่วนใหญ่ได้รับในเรื่องของบริการของรัฐและระบบสวัสดิการของรัฐ ประชากรในหมู่บ้านส่วนใหญ่คิดว่าตัวเองไม่ค่อยโอกาส และคิดว่าสังคมของคนน่าอยู่

ด้านความเชื่อในเรื่องระบบของรัฐ กลุ่มตัวอย่างเชื่อว่ารัฐบาลสามารถช่วยเหลือตนเองได้ในเรื่องการให้ขอความช่วยเหลือจาก หน่วยงานราชการ นโยบายของรัฐ ระบบกฎหมาย ด้านสิทธิความเสมอภาค นโยบายของรัฐบางเรื่องยังไม่สามารถทำได้ ด้านความแตกต่างกันระหว่างคนจนกับคนรวย คิดว่าคนรวยมีโอกาสมากกว่าคนจน คนรวยมีสิทธิพิเศษหลายอย่าง กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีความต้องการอยากให้ลูกหลานสุขสบาย อยากให้ฐานะความเป็นอยู่ของครอบครัวดีขึ้น หมดหนี้ และมีวิธีก็คือการตั้งใจทำมาหากินประหยัดรู้จักเก็บออม อดทนฝ่าฝืนหาความรู้ในการประกอบอาชีพ ปัญหา

ที่เกิดขึ้นคิดว่าตนเอง สามารถแก้ไขปัญหาก็ได้ และหน่วยงานที่ต้องการให้มาช่วยเหลือ คือ รัฐบาลและทาง อบต. เกษตรตำบลและพี่น้อง โดยให้หน่วยงานของรัฐเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาหมู่บ้าน

ประชากรส่วนใหญ่คิดว่าสามารถพึ่งพาตนเองได้และมีความภาคภูมิใจในการประกอบอาชีพของตนเอง ไม่คิดว่าอาชีพของตนเองด้อยกว่าอาชีพอื่นๆ เพราะสามารถเลี้ยงตัวเองได้ เป็นอาชีพสุจริต ประกอบอาชีพนี้มาตั้งแต่เกิด และคิดว่าทุกอาชีพมีความเท่าเทียมกันรวมทั้งคิดว่าจะสืบทอดทำอาชีพนี้ต่อไป เพราะคิดว่าอาชีพนี้มีประโยชน์ต่อสังคม โอกาสที่ควรจะได้รับบริการกลุ่มตัวอย่าง คิดว่าควรจัดสรรเงินงบประมาณ ในการพัฒนาอย่างเป็นธรรมโดยเฉพาะในชนบท การสนับสนุนการสร้างที่อยู่อาศัย สร้างอาชีพ จัดสรรที่ทำกิน การรักษาสุขภาพที่ดีแก่ประชากร ดูแลประชากรในชนบทห่างไกล และคนด้อยโอกาสทางสังคมให้ได้รับความเป็นธรรมเท่าเทียมกับคนในเมืองมาช่วยแก้ปัญหาหนี้สิน และให้ความช่วยเหลือในทุกๆ เรื่องรวมทั้งควรทำงานด้วยความถูกต้องและชัดเจน การแก้ไขปัญหาเมื่อไม่ได้รับโอกาส คราวเรือนจะร่วมมือกันในการช่วยเหลือตนเองและร่วมมือกับรัฐ เสนอผ่านหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง สิทธิได้รับจากบริการของรัฐ ซึ่งได้รับผ่านทางเจ้าหน้าที่ปกครอง ส่วนใหญ่ได้รับในเรื่องของบริการ ด้านตำรวจประชาชนส่วนใหญ่ได้รับบริการ ด้านธนาคารส่วนใหญ่ได้รับบริการ โดยใช้เป็นแหล่งเงินกู้ ทางด้านอัยการประชาชนส่วนใหญ่ไม่ได้รับบริการ ทางด้านสิทธิที่ได้รับทางด้านการศึกษาประชาชนส่วนใหญ่ได้รับและเห็นว่าเป็นการให้การศึกษามีคุณภาพทางโรงเรียนคอยเอาใจใส่ดูแลเด็ก แต่ก็อยากให้ปรับปรุงเรื่องให้เรียนฟรีถึงปริญญาตรีและหางานให้ทำด้วยเพราะบางคนจบแล้วไม่มีงานทำ ทางด้านสิทธิที่ได้รับทางด้านสุขภาพอนามัย กลุ่มตัวอย่างทั้งหมดได้รับบริการ แต่คุณภาพการรักษายังไม่ดี ยังไม่เสมอภาค อยากให้มีโครงการที่มีคุณภาพกว่าโครงการ 30 บาท รวมทั้งอยากให้มีการตรวจสุขภาพทุกๆ เดือน สิทธิที่ได้รับจากสาธารณสุขไปทั่ว ประชากรส่วนใหญ่ได้รับอย่างทั่วถึง ซึ่งประชากรทั้งหมดยังไม่ได้รับทางด้านสิทธิที่ได้รับด้านการประกอบอาชีพ ประชากรส่วนใหญ่ไม่ได้รับการบริการอยากให้สร้างงานในชนบท ค่าแรงงานยังต่ำอยู่ ให้มีเงินกู้ยืมประกอบอาชีพ ส่งเสริมอาชีพที่มีรายได้ไม่น้อยและควรแบ่งที่ดินให้คนจน ใช้ประกอบอาชีพบ้างเพื่อที่จะได้ใช้ดินให้เป็นประโยชน์

ความคิดเรื่องโอกาสของคนจนที่ได้รับจากภาครัฐ สิทธิได้รับด้านที่อยู่อาศัยประชากรส่วนใหญ่ไม่ได้รับ โอกาสด้านการประกอบอาชีพส่วนใหญ่ไม่ได้รับโอกาสด้านสุขภาพอนามัย และโอกาสด้านการศึกษา ประชากรส่วนใหญ่ได้รับโอกาส ด้านการแก้ไขปัญหาหนี้สิน ประชากรส่วนใหญ่ไม่ได้รับ ด้านสาธารณสุขได้รับ โอกาสด้านที่ดินทำกินประชากรส่วนใหญ่ไม่ได้รับ โอกาสด้านการป้องกันการหลอกลวงไม่ได้รับ และโอกาสด้านการประกอบอาชีพที่เหมาะสมกับนักเรียนนักศึกษาส่วนใหญ่ไม่ได้รับ โอกาสที่ได้ควรได้รับการบริการส่วนใหญ่เป็นเรื่องการกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน และน้อยที่สุดเป็นเรื่องบัตรรักษาโรค 30 บาท การแก้ไขปัญหาเมื่อไม่ได้โอกาสก็จะขยันทำมาหากิน และช่วยเหลือตัวเอง ที่พึ่งสุดท้ายคือเงินกู้นอกระบบ

สภาพทางเศรษฐกิจที่สัมพันธ์และก่อให้เกิดปัญหาความยากจน

ในอดีตชุมชนนี้ได้ชื่อว่ายากจน เพราะอาศัยธรรมชาติเป็นผู้กำหนดการดำเนินชีวิตมีการทำนาเป็นอาชีพหลัก และบริโภคอาหารที่ปลูกไว้ในบริเวณบ้านโดยไม่ต้องซื้อ ประชาชนในชุมชนบ้านหนองหว้าจึงได้มีการเปลี่ยนแปลงการดำเนินชีวิต เช่น ที่ดินเริ่มมีการเปลี่ยนเจ้าของคนหนุ่มสาวต่างออกไปทำงานโรงงาน ส่วนบุคคลที่อยู่ในพื้นที่ทุกกลุ่ม ต่างตื่นตัวปรับวิถีการทำมาหากินใหม่เป็นการปรับปรุงที่ดินที่มีอยู่มาปลูกพืชเกษตรเศรษฐกิจ เพื่อนำไปขายและทำสวนทำไร่เท่าที่พื้นที่ที่พอจะอำนวย ขณะเดียวกันเจ้าหน้าที่ทางภาครัฐได้นำนโยบายต่างๆ เข้ามามีบทบาทในชุมชน ขณะนั้นภาวะเศรษฐกิจมีการหมุนเวียนรวดเร็วมาก การกู้เงินรัฐบาลออกมาทำธุรกิจของแต่ละครอบครัวแผ่ขยายไปเกือบทุกหลังคาเรือน รายได้ก็กลับคืนสู่ชุมชนเป็นไปอย่างต่อเนื่อง ชุมชนมีการพัฒนาถนน แหล่งน้ำ และที่สาธารณะ แต่ปัญหาที่แฝงอยู่คือชาวบ้านได้ที่ทำกินโดยใช้ระบบเงินกู้ ระบบเศรษฐกิจของชาติ พบภาวะวิกฤติ สภาพเศรษฐกิจของชุมชน มีปัญหาเกิดภาวะเป็นหนี้สิน ราคาผลผลิตจึงขึ้นลงตามที่โรงงานกำหนด บางครั้งปลูกมากเหลือทิ้งน่าเสียดายต่อมาชาวบ้านจึงเริ่มคิดการทำแปรรูปผลไม้ในหมู่บ้านเพื่อเพิ่มพูนค่าของอาหารและเพิ่มรายได้แก่ครอบครัวและชุมชน แต่ก็ยังขาดการชี้แนะจากหน่วยงานภาครัฐอย่างเป็นรูปธรรม

ในการประกอบอาชีพของประชากรส่วนใหญ่จะมีปัญหาเรื่องเงินทุนและต้นทุนสูง รองลงมาเป็นเรื่องรายจ่ายสูง และปัญหาอื่น ได้แก่ ไม่มีที่ดินทำกิน ไม่มีงานทำ กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีรายได้ที่ไม่แน่นอน มีภาระในการเป็นหนี้ธนาคาร ต้องผ่อนชำระหนี้เฉลี่ยปีละ 76,166.67 บาท ต่อครอบครัว และต้องชำระหนี้สหกรณ์เฉลี่ยปีละ 16,860 บาทต่อครอบครัว กลุ่มออมทรัพย์เฉลี่ยปีละ 8,024.17 บาท กองทุนหมู่บ้านเฉลี่ยปีละ 11,860 บาท ค่าเช่าเฉลี่ยปีละ 25,360 บาท สาเหตุในการเป็นหนี้ของกลุ่มตัวอย่างเกิดจากการเล่นแชร์ และการกู้ยืมลงทุนประกอบอาชีพ ซื้อมอเตอร์ไซด์ ซื้อบ้าน และกู้มาใช้จ่ายในชีวิตประจำวันและรายจ่ายจากการซื้อหอย สาเหตุของความยากจนจากความคิดเห็นของประชากรในหมู่บ้าน คิดว่าเกิดจากการไม่มีที่ทำกิน และไม่มีเงินลงทุนประกอบอาชีพไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง (สำรวจชุมชน มกราคม – มีนาคม 2548)

ตัวอย่างคนจน บ้านหนองหว้า หมู่ 8 ตำบลหนองขนาน อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี

1. ประวัติ ชีวิต ความเป็นอยู่ของครอบครัวตัวอย่าง

ภูมิลำเนาเป็นประชากรในชุมชนบ้านหนองหว้า มีสมาชิกในครอบครัว 4 คน หัวหน้าครอบครัวอายุ 76 ภรรยาอายุ 73 บุตรชายอายุ 35 ปี มีหลานชาย 1 คน อายุ 8 ปี กำลังศึกษาอยู่โรงเรียนวัดหนองหว้า หัวหน้าครอบครัวไม่มีงานทำ เนื่องจากชราภาพ และร่างกายไม่แข็งแรง มีเพียงบุตรชายเพียงคนเดียวที่ประกอบอาชีพรับจ้างมาเลี้ยงดูครอบครัว ส่วนภรรยาก็รับจ้างเล็กๆ น้อยๆ บริเวณบ้านได้เงินค่าจ้างไม่พอค่าใช้จ่าย ผู้คนในครอบครัวนับถือศาสนาพุทธ มีความเชื่อในเรื่องบาปบุญคุณโทษ เชื่อว่าคนดี

ต้องได้ดี บาปกรรมมีจริง เชื่อในเรื่องของโศคลง มีลักษณะครอบครัวเป็นครอบครัวเดี่ยว ไม่มี การประกอบกิจกรรมในครัวเรือนด้วยกันเพราะต่างคนต่างทำงานมีเวลาว่างไม่ตรงกัน

2. ด้านที่อยู่อาศัย

ไม่มีที่ดินเป็นของตนเองอาศัยเช่าปลูกบ้าน มีบ้านเป็นของตนเองมีลักษณะเป็นบ้านจัดเตะ ด้วยไม้ไผ่เก่าๆ ยกพื้นสูงเล็กน้อยหลังคามุงสังกะสีเก่าๆ เวลาฝนตกหลังคารั่ว

3. ด้านสุขภาพอนามัย

เป็นโรคเกี่ยวกับระบบทางเดินหายใจ เกิดจากการสภาพอากาศเปลี่ยนแปลง การรักษา พยาบาลไปหาแพทย์ที่สถานีนอนามัย ใช้บัตร 30 บาท

4. ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก

มีพัดลม โทรทัศน์ และหม้อหุงข้าวไฟฟ้า

5. ด้านรายได้ รายจ่าย และสาเหตุหนี้สิน

รายได้หลักของครอบครัวมาจากอาชีพรับจ้าง วันละ 200 บาท รายได้ต่อเดือน 6,000 บาท มีรายจ่ายเป็นค่าอาหารและค่าใช้จ่ายอื่นๆ ประมาณเดือนละ 4,500 บาท เป็นค่ารักษาพยาบาลอีก เดือนละ 600 บาท นอกจากนี้ยังต้องมีรายจ่ายสำหรับหลานไปโรงเรียนอีกเดือนละ 900 บาท

สาเหตุของการเป็นหนี้เกิดจากกู้มาใช้จ่ายประจำวันและส่งหลานเรียนด้วยสภาพร่างกาย ที่ชราภาพมากแล้วไม่มีแรงที่จะไปรับจ้างทำงาน ทำให้ไม่มีงานทำรายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่าย และ ไม่มีที่ทำกินเป็นของตนเอง ไปขึ้นทะเบียนคนจนที่อำเภอเมืองในปี 2547 ประเภทที่ดินทำกิน ปัจจุบัน ก็ยังไม่ได้รับความช่วยเหลือ

มีภาระหนี้สินที่ต้องผ่อนชำระ เป็นหนี้นอกระบบ 10,000 บาท ดอกเบี้ยร้อยละ 3 บาท ต่อเดือน หนี้กองทุนหมู่บ้าน 10,000 บาท

6. ด้านการมองปัญหาชีวิตและโอกาสจากภาครัฐ

สำหรับปัญหาที่เกิดขึ้นบางเรื่องก็แก้ไขเองได้ บางเรื่องก็แก้ไขเองไม่ได้มีความคิดว่า รัฐบาลและ อบต. ควรเข้ามาช่วยในการแก้ปัญหา มีความฝันที่อยากให้มีชีวิตที่ดีกว่านี้และอยากให้ลูกหลานเรียนสูงๆ จะได้มีงานดีๆ ทำไม่ลำบากยากจนเหมือนพ่อแม่ มองอาชีพของคนว่าเป็นอาชีพ ที่สุจริตไม่ด้อยกว่าอาชีพอื่น อยากให้บุตรหลานได้รับการศึกษาฟรีจนจบปริญญาตรี ให้รัฐบาลจ ำไว้รองรับเมื่อจบการศึกษาแล้ว รัฐควรให้ความสำคัญและมีการแก้ไขเรื่องของความยากจนอย่างจริงจัง โดยมีการจัดหาอาชีพหลักและอาชีพเสริมให้กับประชาชนผู้ยากจนและด้อยโอกาสอย่างเหมาะสม

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วิชากร เด่นเหมือนวงศ์ (2543 : บทคัดย่อ) การศึกษาเรื่องประชาคมชุมชน : พลวัตการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชนเพื่อพึ่งตนเอง ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้าน 2 แห่ง ในอำเภอ จตุรัส จังหวัดชัยภูมิ เป็นการศึกษาเปรียบเทียบปัจจัยและเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนประสบความสำเร็จหรือล้มเหลว การปรับตัวเองไปในแนวทางพึ่งตนเองใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาบริบททางสังคม วิถีชีวิต วัฒนธรรม และการเมืองของใช้ชุมชนในกลุ่มตัวอย่างด้วยวิธี Snowball Sampling Technique การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง และสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม ศึกษาแนวคิดการพึ่งตนเองโดยชุมชนได้จัดการและสร้างกระบวนการ เพื่อให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมและสามารถตอบสนองความต้องการของชุมชน ภายใต้การเปลี่ยนแปลงของชุมชนอย่างเป็นพลวัต และได้้นำแนวคิดประชาสัมพันธุ์ที่เข้มแข็งมาใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์ปัจจัยและเงื่อนไขของความเป็นชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองได้

ผลการศึกษาพบว่า บ้านขาม ซึ่งเป็นหมู่บ้านแห่งที่ 1 ที่ได้ทำการวิจัย มีการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นพลวัต เพื่อแก้ปัญหาในด้านผู้นำชุมชน ซึ่งทำให้เห็นถึงพลังความสามัคคีเพื่อต่อสู้กับสิ่งไม่ถูกต้อง รวมถึงการแก้ปัญหาเรื่องแหล่งน้ำ ปัญหาเกี่ยวกับหนี้ของชาวบ้าน เรื่องการออมแหล่งการเงิน และวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชน โดยมีการรวมกลุ่ม จัดตั้งเป็นองค์กรของประชาชนเพื่อทำให้คุณภาพชีวิตของชาวบ้านดีขึ้น การทำงานร่วมกัน ร่วมคิด ร่วมปรึกษา ร่วมทำ ร่วมแก้ปัญหา จนทำให้ชาวบ้านเกิดจิตสำนึกในการทำงานสาธารณะ และพร้อมที่จะเข้าร่วมแบกรับกับปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชน แต่ในขณะเดียวกันบ้านหนองลูกช้าง ซึ่งเป็นหมู่บ้านแห่งที่ 2 ในการศึกษากลับไม่พบการรวมตัวกันเพื่อการช่วยเหลือตนเอง ซึ่งชาวบ้านไม่มีประสบการณ์ในการเข้ามามีส่วนร่วมรับรู้ ร่วมคิด ร่วมทำในงานพัฒนาปัจจัยเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคต่อกระบวนการพัฒนาของชุมชนบ้านหนองลูกช้างที่เป็นปัจจัยภายในชุมชนดังนี้

1. ผู้นำชุมชนที่มีความรู้ เสียสละ มีคุณธรรม มีวิสัยทัศน์
2. แรงจูงใจของชาวบ้านที่ต้องการเข้าร่วม
3. วิธีจัดการกับปัญหาทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น
4. องค์กรในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา
5. มีการจัดตั้งองค์กรหรือกลุ่มและโครงการต่างๆ เพื่อช่วยเหลือตนเอง เกิดขึ้น
6. มีการสร้างจิตสำนึกในการทำงานสาธารณะ พร้อมที่จะเข้าร่วมแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น

ภายในชุมชน

มานพ สุขจ้อย (2545 : บทคัดย่อ) การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในการพัฒนาชุมชนแบบองค์รวม พร้อมทั้งศึกษาปัจจัยเงื่อนไขที่มีผลต่อการพัฒนากระบวนการเรียนรู้และปัญหาอุปสรรคต่อการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ ซึ่งได้ประยุกต์ใช้กระบวนการ

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) กับกลุ่มตัวอย่างจำนวน 317 คน ใช้เทคนิคการสัมภาษณ์ การสังเกต การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสนทนากลุ่ม และการประชุมเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ได้บันทึกข้อมูลนำมาแยกแยะ จัดหมวดหมู่ทำการวิเคราะห์ข้อมูล และนำเสนอ โดยการบรรยายสรุปเชิงวิเคราะห์ ได้นำรูปแบบการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชน (การจัดการขยะชุมชน) มาเป็นเครื่องมือในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ ผลการวิจัยพบว่า สามารถสร้างกระบวนการเรียนรู้ ได้เป็นอย่างดีนับตั้งแต่การศึกษาสภาพปัญหาชุมชน การวิเคราะห์ปัญหา การหาทางเลือกหรือกำหนดทางเลือกในการแก้ไขปัญหา การดำเนินการตามทางเลือก การติดตามประเมินผล และการวางแผนในการดำเนินกิจกรรมต่อไป จุดเด่นคือ ชุมชนได้กำหนดทางเลือกที่เมื่อนำมาใช้แล้ว สามารถแก้ไขปัญหาที่ทับซ้อนอยู่ นั่นคือ การดำเนินกิจกรรมเดียวสามารถแก้ปัญหาในหลายด้านไปพร้อมกัน เงื่อนไขที่มีผลต่อการพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่

1. การได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภาครัฐทั้งด้านวิชาการและเงินทุน
 2. การกระตุ้นจากผู้วิจัยเพื่อให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้
 3. โครงสร้างขององค์กรชุมชนที่เอื้อต่อการพัฒนารูปแบบ
 4. การมีส่วนร่วมของชุมชน ผู้นำชุมชน และครัวเรือนทุกครัวเรือน
- ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อพัฒนา รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่
1. การปรับเปลี่ยนโครงสร้างชุมชนและวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน
 2. การปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิตและระบบการผลิตทั้งที่เอื้อต่อการสร้างกระบวนการเรียนรู้

และเป็นอุปสรรคต่อการสร้างกระบวนการเรียนรู้

สำหรับข้อจำกัดปัญหาอุปสรรคในการพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่

1. การขาดจิตสำนึกร่วมกันอย่างแท้จริงในการถ่ายทอดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน
2. การถูกครอบงำทางความคิดโดยผู้นำชุมชน
3. การขาดแนวคิดพื้นฐานในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ ตลอดจนระบบการผลิต

ของชุมชนที่มุ่งเน้นผลิตพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้า

การวิจัยครั้งนี้ส่งผลเชิงพัฒนาในชุมชนโดยรวมหลายด้าน คือ

1. ชุมชนได้พัฒนารูปแบบโครงสร้างองค์กรที่สามารถสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้
2. มีการพัฒนาทักษะด้านการบริหารจัดการของผู้นำชุมชน
3. มีการจัดตั้งกองทุนขยะชุมชน
4. ผู้นำชุมชนและชุมชนมีจิตสำนึกการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง และจัดการแก้ไขปัญหา

ชุมชนด้วยตนเอง

5. เกิดการพัฒนา “คน” เพื่อมุ่งสู่การพัฒนาแบบองค์รวมคือ มีการพัฒนาทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมและการเมืองการปกครองไปพร้อมๆ กัน ซึ่งนับเป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาอย่างยั่งยืน

นันทนุช สังวาล (2546 : บทคัดย่อ) กระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ กรณีศึกษา : หมู่บ้านท่องเที่ยวบ้านทรงไทย ปลายโพพาง จังหวัดสมุทรสงคราม การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษากระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ 2) ศึกษาผลที่ชุมชนได้รับจากการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม 3) เสนอแนะแนวทางในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยใช้กรณีศึกษาหมู่บ้านท่องเที่ยวบ้านทรงไทยปลายโพพางด้วยวิธีการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักกลุ่มที่เป็นตัวแทนของชาวบ้าน และตัวแทนของกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวของกลุ่มชน 22 คน สังเกตแบบมีส่วนร่วมใช้แบบสอบถามกับนักท่องเที่ยวจำนวน 30 คน ผลการวิจัยพบว่า

1. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของหมู่บ้านปลายโพพาง เริ่มต้นจากการศึกษาดูงานการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นภายในชุมชน ปัจจัยที่เอื้อให้เกิดการเรียนรู้มี 2 ประเภท คือ ปัจจัยภายในชุมชน ได้แก่ ผู้นำชุมชนและทรัพยากรในท้องถิ่นปัจจัยภายนอกได้แก่การได้รับการส่งเสริมจากเจ้าหน้าที่รัฐและหน่วยงานภาครัฐโครงการจากทางจังหวัดและนโยบายของรัฐที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยกระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นในระยะแรกของโครงการเท่านั้น

2. การมีส่วนร่วมของชุมชนพบว่า ในขั้นดำเนินการชาวบ้านมีส่วนร่วมมาก เช่น การต้อนรับและการให้บริการนักท่องเที่ยว

3. ผลที่ชุมชนได้รับจากการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมีดังนี้ 1) ในด้านเศรษฐกิจ มีรายได้จากอาชีพเสริมนิยมใช้เครื่องทุ่นแรงในการผลิตมากขึ้น 2) ด้านสังคมคุณภาพชีวิตดีขึ้น ไม่มีปัญหาอาชญากรรม แต่มีความสามัคคีและความร่วมมือลดลง 3) ด้านวัฒนธรรมเห็นคุณค่าของการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีและวิถีชีวิตดั้งเดิม แต่มีค่านิยมในสิ่งอำนวยความสะดวกสมัยใหม่มากขึ้น และมีความพอใจในการต้อนรับนักท่องเที่ยว 4) ด้านสิ่งแวดล้อม ชาวบ้านกลุ่มที่เข้าร่วมโครงการท่องเที่ยวเห็นความสำคัญในการอนุรักษ์และพัฒนาความสะอาดและการอนุรักษ์ธรรมชาติมากขึ้น

4. ข้อเสนอแนะในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือ ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของชุมชนให้มากขึ้น

ปิยพร ชุมจันทร์ (2546 : บทคัดย่อ) กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเรื่อง การผลิต เลือกก ของโรงเรียนนาหนังพัฒนศึกษา อำเภอโพธิ์พิสัย จังหวัดหนองคาย การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาผลการใช้กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น เรื่อง การผลิตเลือกกของโรงเรียนนาหนังพัฒนศึกษา อำเภอโพธิ์พิสัย จังหวัดหนองคาย โดยมีทั้งหมด 6 ขั้นตอนด้วยกัน ได้แก่ 1) ขั้นสำรวจความต้องการของ

ชุมชน 2) ขั้นตอนวางแผนพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น 3) ขั้นตอนพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น 4) ขั้นนำหลักสูตรท้องถิ่นไปทดลองใช้ 5) ขั้นติดตามประเมินผลระหว่างปฏิบัติการ และ 6) ขั้นประเมินผลการปฏิบัติงาน เมื่อสิ้นสุดกระบวนการวิจัย ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย ผู้วิจัย ผู้บริหารโรงเรียน ครู นักเรียน ผู้ปกครอง นักเรียน ผู้มีความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น (การผลิตเสื่อกก) ผู้นำชุมชนและศึกษานิเทศน์ จังหวัดหนองคาย ซึ่งผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพในการรวบรวมข้อมูล โดยมีเครื่องมือ ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ แบบสังเกตพฤติกรรมการมีส่วนร่วม หลักสูตรและแผนการจัดการเรียนรู้แบบสอบถาม แบบวัดผล การเรียนรู้ของนักเรียน และการสนทนากลุ่ม วิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาความถี่ ค่าเฉลี่ย ร้อยละ และการวิเคราะห์เนื้อหา

ผลการวิจัยพบว่า ทุกขั้นตอนของกระบวนการวิจัยสามารถระดมผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่ายให้เข้ามามีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น ให้การสนับสนุน ให้คำปรึกษาข้อเสนอแนะและการแก้ไขปัญหาต่างๆ

จากการศึกษาพบว่า ผลงานวิจัยดังได้กล่าวมาแล้วพอสรุปได้ว่า มีการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นพลวัต เพื่อแก้ปัญหาในด้านผู้นำชุมชนรวมถึงการแก้ปัญหาเรื่องเศรษฐกิจ ปัญหาเกี่ยวกับหนี้สินของชาวบ้าน เรื่องการออม แหล่งการเงิน และวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนกระบวนการเรียนรู้โดยการรวมกลุ่มกันจัดตั้งเป็นองค์การประชาชน การทำงานร่วมกัน ร่วมคิด ร่วมปรึกษา ร่วมทำ ร่วมแก้ปัญหา และอื่นๆ ซึ่งผู้วิจัยได้นำแนวคิดในการวิจัยที่เป็นประโยชน์มาปรับใช้ ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อพัฒนายุทธศาสตร์การระดมทุน เพื่อขยายโอกาสทางการศึกษาให้กับนักเรียนที่มาจากครอบครัวที่ยากจนชุมชนหมู่ 8 บ้านหนองหว้า ในการวิจัยครั้งนี้อาจจะส่งผลในทางที่ดีหลายด้าน เช่น

1. ประชาชนมีส่วนร่วมในการระดมทุน
2. ประชาชนมีส่วนร่วม คิด ร่วมทำ และร่วมจัดตั้งกองทุน
3. ผู้นำชุมชน นักพัฒนา และประชาชนในชุมชน มีจิตสำนึกในการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง และจัดการแก้ปัญหาด้วยตนเอง

4. เกิดการพัฒนา “คน” เพื่อมุ่งการพัฒนาแบบองค์รวม คือ มีการพัฒนาทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ไปพร้อมๆ กัน ซึ่งนับเป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาอย่างยั่งยืน